

Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών επιστημών

ΠΜΣ: Δίκαιο και Ευρωπαϊκή ενοποίηση

Κατεύθυνση: Δημόσιο δίκαιο

Διπλωματική εργασία

Έτος: 2013-2014

Τίτλος: **«Οι έκτακτες φορολογικές
εισφορές και η έννοια του
δημοσίου συμφέροντος»**

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Χρυσούλα Π. Μουκίου

Γκιόλα Παρασκευή

A.M. 0911M023

30 Δεκεμβρίου 2013

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....σελ.	3
I. «Η εξέλιξη της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος»	σελ. 9
Α. «Από το ταμειακό στο υπέρτερο, δημοσιονομικής φύσης, δημόσιο συμφέρον: Το Μνημόνιο»	σελ. 10
Β. «Το δημόσιο συμφέρον και το “δίκαιο της ανάγκης”»	σελ. 26
II. «Πώς υπηρετείται η νέα μεταλλαγμένη έννοια του δημοσίου συμφέροντος με τα έκτακτα φορολογικά μέτρα».....σελ.	43
Α. «Τι είναι οι έκτακτες εισφορές»	σελ. 43
Β. «Η μετάλλαξη του δημοσιονομικού και του δημοσίου συμφέροντος σε ταμειακό»	σελ. 64
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	σελ. 83
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	σελ. 92
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	σελ. 96

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ξεκινώντας την παρούσα εργασία δέον είναι στο εισαγωγικό αυτό της μέρος, προκειμένου να προχωρήσουμε στη μελέτη των προβληματισμών του φλέγοντος ζητήματος των έκτακτων φορολογικών εισφορών και την εξαγωγή σχετικών συμπερασμάτων, να εξετάσουμε την έννοια του δημοσίου συμφέροντος. Μια έννοια που κατά το παρελθόν χρησιμοποιήθηκε «ως κριτήριο και όριο εφαρμογής του διοικητικού δικαίου»¹.

Το *δημόσιο συμφέρον*, γενικό ή ειδικό², αποτελεί αόριστη νομική έννοια και δεν αντικατοπτρίζει το συμφέρον ενός απρόσωπου νομικού προσώπου, αλλά ως «ειδικότερη νομική και πολιτική έκφραση της ιδέας του κοινού καλού είναι άρρηκτα συνυφασμένο με τη δημόσια εξουσία³, αποτελώντας το νομιμοποιητικό θεμέλιο της διοικητικής δράσης, αλλά και της ίδιας της κρατικής υπόστασης⁴». Ενώ «αντιδιαστέλλεται της έννοιας του ατομικού ή ιδιωτικού συμφέροντος» δεν είναι αντίθετο αυτού, καθώς «αποτελεί το συμβιβασμό μεταξύ των διαφόρων ατομικών συμφερόντων» και, άλλωστε, τα ατομικά συμφέροντα δεν δύναται να ικανοποιηθούν χωρίς την ταυτόχρονη ικανοποίηση του δημοσίου συμφέροντος. Το αποτέλεσμα είναι ατομικό και δημόσιο συμφέρον να «αλληλοαφομοιώνονται», χωρίς, όμως, να παύει

¹ Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δήμητρα, Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 15.

² Η ως άνω διάκριση πραγματοποιείται βάσει ενός λειτουργικού κριτηρίου, το οποίο εξαρτάται από το φορέα του δημοσίου συμφέροντος, δηλ. είτε το κοινωνικό σύνολο ως ολότητα είτε μέρος του κοινωνικού συνόλου, ενώ ενός άλλου είδους διάκρισή του είναι αυτή, βάσει του εδαφικού κριτηρίου, σε εθνικό ή τοπικό δημόσιο συμφέρον. Αμφότερες οι διακρίσεις «συνυπάρχουν και συλλειτουργούν», Παυλόπουλος, Προκόπης, *Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2013, σελ. 239-241.

³ Το δημόσιο συμφέρον συνδέεται αναπόσπαστα με τις βασικές παραμέτρους του δημοσίου δικαίου, ήτοι τη δημόσια υπηρεσία, την άσκηση δημόσιας εξουσίας και τα όρια που συναντά αυτή κατά την επέμβασή της στο πεδίο της ιδιωτικής πρωτοβουλίας, Παυλόπουλος, Προκόπης, *Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης*, όπ.π., σελ. 237.

⁴ Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», ΔτΑ, Νο 38/2008, σελ. 512.

να αποτελεί το δημόσιο συμφέρον «έργο πολιτειακό» της Δημόσιας Διοίκησης⁵. Συνεπώς, ειδικότερα αντικατοπτρίζει το συμφέρον της σύνολης κοινωνίας των φορολογούμενων πολιτών⁶, με βάση την οποία νομιμοποιείται και οριοθετείται η δράση της δημόσιας εξουσίας⁷. Για το λόγο αυτό δε, δεν είναι μια σταθερή έννοια επιδεκτική ενός γενικού και αφηρημένου ορισμού⁸, αλλά ως λειτουργική, νομική έννοια με «ελαστικότητα» και «δυναμική» προσαρμόζεται και εξελίσσεται νομολογιακά και ερμηνευτικά βάσει των εκάστοτε κοινωνικοπολιτικών και οικονομικών συνθηκών, που επιβάλλουν την ψήφιση, κατάργηση ή τροποποίηση νομοθετικών πράξεων υπό τον έλεγχο της συνταγματικότητας και της νομιμότητας της διοικητικής δράσης από τα Δικαστήρια.

⁵ Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δήμητρα, Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, όπ.π., σελ. 6.

⁶ βλ. ορισμό Ε. Σπηλιωτόπουλου, ο οποίος διατυπώνει τον ορισμό ως εξής: «Δημόσιο είναι το συμφέρον, όταν υποκείμενό του είναι ο λαός, που έχει οργανωθεί με την έννομη τάξη σε κράτος, έχει κοινωνικό χαρακτήρα και συνδέεται με την έννομη τάξη. Καταρχήν, συμπίπτει αμέσως με το συμφέρον όλων των μελών της κρατικής κοινωνίας, σε ορισμένες, όμως, περιπτώσεις το δημόσιο συμφέρον είναι αντίθετο προς συγκεκριμένα άμεσα συμφέροντα ορισμένων μελών της κρατικής κοινωνίας, καθοριζόμενα κατά το υποκειμενικό κριτήριο, ανεξάρτητα από το αν εξυπηρετεί ή όχι συγκεκριμένα συμφέροντα άλλων μελών της κρατικής κοινωνίας. Το δημόσιο συμφέρον είναι νομική έννοια, διότι καθορίζεται από τους κανόνες δικαίου είτε ως ένα από τα στοιχεία του περιεχομένου των κανόνων, είτε ως σκοπός των νομικών πράξεων ή υλικών ενεργειών των δημοσίων νομικών προσώπων. Στην πρώτη περίπτωση, ο καθορισμός του δημόσιου συμφέροντος με συνταγματικές διατάξεις είτε συνιστά προϋπόθεση και όριο του συνταγματικά επιτρεπτού περιορισμού ενός ατομικού δικαιώματος, που επιτρέπεται συνταγματικά, είτε ιδρύει δέσμευση του νομοθετικού οργάνου για τη ρύθμιση ορισμένων θεμάτων.», *Σπηλιωτόπουλος, Επαμεινώνδας, Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου Ι, Δωδέκατη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2007, σελ. 98-99.*

⁷ Βλ. και τον ορισμό που δίνει για το γενικό συμφέρον ο Ε. Βενιζέλος, ο οποίος, ξεκινώντας από το γεγονός ότι η έννοια του γενικού συμφέροντος «μνημονεύεται ρητά» σε «ελάχιστες» συνταγματικές διατάξεις, παρατηρεί τα «προβλήματα νομικής ακρίβειας και εννοιολογικής συνοχής» του, ως έννοιας «τόσο αόριστης και τόσο πολύ εκτεθειμένης σε ιδεολογικού τύπου χρήσεις», *Βενιζέλος, Ευάγγελος, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων Κριτική προσέγγιση των τάσεων της νομολογίας, Εκδόσεις Παρατηρητής, 1990, σελ. 13-14.*

⁸ Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 514.

Εντούτοις, ενώ «διαπλάθεται και προσδιορίζεται κατά κύριο λόγο από το νόμο⁹ με σημείο αναφοράς οπωσδήποτε το ίδιο το Σύνταγμα», τα Δικαστήρια είναι αρμόδια, ερευνώντας όχι μόνο το γράμμα, αλλά και το πνεύμα του νόμου, να επικαλεστούν, να διερευνήσουν και να κρίνουν, εφαρμόζοντας την αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25§1 Σ), κατά πόσο εξυπηρετείται η έννοια του δημοσίου συμφέροντος^{10 11}. Δεν είναι λίγες οι φορές, όπου η ερμηνεία της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος από τα Δικαστήρια διαφέρει και επί του ίδιου νομικού θέματος^{12 13}.

Επιπροσθέτως, το δημόσιο συμφέρον μέσα από την «πληθωρική χρήση» του από τη νομολογία άλλοτε χρησιμοποιείται για να «επιτευχθεί ο προσδιορισμός του πεδίου προστασίας ενός συνταγματικού δικαιώματος» και άλλοτε ως «κριτήριο ερμηνείας του Συντάγματος για να επιτευχθεί η πρακτική εναρμόνιση συνταγματικών διατάξεων που καταρχήν φαίνεται να βρίσκονται σε σχέση αντινομίας». Αρκετές

⁹ Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 514.

¹⁰ Είναι, άλλωστε, προφανές ότι το δημόσιο συμφέρον στη νομολογία, κατά την ειδικότερη κάθε φορά εμφάνισή του, συνιστά το ίδιο ένα διακυβευόμενο αγαθό και όχι το μέτρο κρίσης της συνταγματικής διαφοράς, Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 533.

¹¹ Βλ. τον ορισμό της Δ. Κοντόγιωργα-Θεοχαροπούλου, κατά τον οποίο «είναι γενική αρχή του δικαίου, η οποία συνάγεται ερμηνευτικώς εκ του όλου πνεύματος της κειμένης νομοθεσίας επί του ρυθμιζομένου θέματος, η οποία συμπληροί και υποκαθιστά το κενό του νόμου και συμφωνεί με την σιωπηρώς ή ατελώς εκφρασθείσα βούληση του νομοθέτου, εν προκειμένω», επίσης, «έχει εξελιχθεί σε σπουδαίο όπλο όχι μόνο της Διοικήσεως αλλά και του δικαστού, αναγκαίο για την προσαρμοστικότητα των δημοσίων υπηρεσιών, την εκπλήρωση των πολιτειακών σκοπών και την απονομή κοινωνικής δικαιοσύνης, ιδία με τον έλεγχο βάσει της αρχής της αναλογικότητας», Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δήμητρα, Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου, όπ.π., σελ. 17.

¹² Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β΄ 693/2011, ΣτΕ ΣΤ΄ 1620/2011 και ΣτΕ Α΄ 2094/2011», ΕφημΔΔ, τ. 1/2012, σελ. 100.

¹³ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, «Δημόσιο Συμφέρον – Θέσεις του Ελληνικού Δημοσίου σε πρόσφατες μεγάλες δίκες στην Ολομέλεια του ΣτΕ και στο ΑΕΔ – Νομολογία», ΝοΒ, τ. 60/2012, σελ. 2779.

φορές οδηγεί στη «χαλάρωση» της προστασίας συνταγματικών δικαιωμάτων που βρίσκονται «τυποποιημένα» στο συνταγματικό κείμενο¹⁴.

Κατ' ακολουθία, το δημόσιο συμφέρον κατατάσσεται από την ελληνική συνταγματική θεωρία σταθερά στους περιορισμούς των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων, κοντά στο γενικό και απρόσωπο χαρακτήρα του περιορισμού, τη συνάφεια του μέσου προς το σκοπό, την τήρηση της αρχής της αναλογικότητας και τη διαφύλαξη του πυρήνα του δικαιώματος¹⁵. Εάν και εμφανίζεται σπάνια στο κείμενο του Συντάγματος¹⁶, αυτό δεν εμποδίζει την έννοια του δημοσίου συμφέροντος να παίζει πρωτεύοντα ρόλο στο δικαστικό έλεγχο της συνταγματικότητας των περιορισμών των δικαιωμάτων, αφού «περιβάλλεται με τέτοια εύνοια από τη νομολογία, ώστε να δικαιολογεί την κάμψη οποιασδήποτε άλλης συνταγματικής αξίας»¹⁷. Για αυτό, άλλωστε, είναι διάχυτος και έχει ιδιαιτέρως απασχολήσει τους θεωρητικούς «ο φόβος, μήπως το δημόσιο συμφέρον αποτελεί τη βασιλική οδό προς την καταστρατήγηση των ελευθεριών διαμέσου εκ πρώτης της νομοθετικής και ύστερα της δικαστικής εξουσίας»^{18 19}. Αυτή είναι, μάλλον, και η

¹⁴ Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, όπ.π., σελ. 15-16.

¹⁵ Όπως χαρακτηριστικά σημειώνει η Β. Καψάλη «η έννοια του δημοσίου συμφέροντος διαπερνά, με τον ένα ή άλλο τρόπο, όλες τις φάσεις του ελέγχου συνταγματικότητας: πέρα από τη θεμελιώδη συμβολή της στην εκτίμηση της συνταγματικότητας του ίδιου του σκοπού του νόμου, χρησιμεύει επίσης στον έλεγχο της συνάφειας ή της προσφορότητας του μέτρου προς τον σκοπό, καθώς και στην κρίση περί αναγκαιότητας του περιορισμού, συνδέοντας ενίοτε την κατάφαση της ύπαρξής της με την κατάληξη αυτών των πτυχών του ελέγχου», Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 557.

¹⁶ Ρητή αναφορά της έννοιας του γενικού συμφέροντος γίνεται στο άρθρο 105 ΕισΝΑΚ, ενώ στο Σύνταγμα αναφέρεται ως «γενικό συμφέρον» στα άρθρα 17§1, 106§1 εδ. α' και 33§2 Σ, ρητά ως «δημόσιο συμφέρον» στα άρθρα 24§1 εδ. δ' και 12§6 Σ και ως «εθνικό συμφέρον» στα άρθρα 4§3 εδ. β' και 28§2, 3 εδ. α' Σ, Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, όπ.π., σελ. 23, 25-26.

¹⁷ Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 526.

¹⁸ Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 526.

¹⁹ Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθούμε στη διάκριση που πραγματοποιεί ο Ε. Βενιζέλος στο σχετικό έργο του περί του γενικού συμφέροντος για τις περιπτώσεις που η μνεία του γενικού

αξία της παρούσας εργασίας, η αποκρυπτογράφηση²⁰, με άλλα λόγια, της σύνθετης αυτής συναπαρτιζόμενης από φιλοσοφικά, ιστορικά, ιδεολογικά, κοινωνικά αιτήματα και δεδομένα έννοιας, υπό το πρίσμα της σωρείας έκτακτων φορολογικών εισφορών²¹.

Σήμερα και ήδη από την ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Ένωση, «το δημόσιο συμφέρον εκάστου κράτους-μέλους της ΕΕ ταυτίζεται κατά κύριο λόγο σύμφωνα με την αιτιολογική έκθεση του ν. 3845/2010 με το δημόσιο συμφέρον όλων των κρατών της ΕΕ, όπως είναι για παράδειγμα η οικονομική και δημοσιονομική σταθερότητα της Ευρωζώνης» υπό τη μορφή της σταθερότητας των τιμών και της δημοσιονομικής πειθαρχίας²². Συνεπώς, παρατηρείται «ταύτιση του δημοσίου – εθνικού συμφέροντος με το ευρωπαϊκό συμφέρον»²³, «με στόχο την εύρυθμη λειτουργία και την κοινωνικοοικονομική ανάπτυξη των κρατών και των κοινωνιών τους»²⁴. Σύμφωνα με άλλο ορισμό, το δημόσιο συμφέρον αποτελεί το όριο της

συμφέροντος υποδηλώνει την «ερμηνευτική υπεκφυγή του δικαστή» και στις περιπτώσεις που η αναγωγή στο κριτήριο του γενικού συμφέροντος «υποκαθιστά» τη συνταγματική τυποποίηση συγκεκριμένων δικαιωμάτων, με αποτέλεσμα να διευκολύνει την «ερμηνευτική αυθαιρεσία» του δικαστή και να οδηγεί στη «χαλάρωση του κανονιστικού περιεχομένου» αυτών των συνταγματικών διατάξεων. Συνοπτικά, κάνει δηλ. λόγο για «εκδήλωση αυθαιρεσίας ή αμηχανίας» κατά την επίκληση του γενικού συμφέροντος από το δικαστή, *Βενιζέλος, Ευάγγελος, Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, όπ.π., σελ. 17-18.*

²⁰ Ομοίως η Β. Καψάλη σημειώνει χαρακτηριστικά ότι η έννοια του δημοσίου συμφέροντος «σηματοδοτεί μάλλον την αρχή και όχι το τέλος των συζητήσεων και γεννά περισσότερα ερωτήματα παρά απαντήσεις», *Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 567.*

²¹ Καψάλη, Βασιλική, «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», όπ.π., σελ. 516 και 567.

²² Αυγερινού, Χρυσάφουλα, όπ.π., σελ. 2785.

²³ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, όπ.π., σελ. 2785.

²⁴ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», όπ.π., σελ. 101.

σύγκρουσης της οικονομικής ελευθερίας (αρ. 5 Σ) και του κρατικού παρεμβατισμού στην οικονομία (αρ. 106 Σ)²⁵.

Εντούτοις, στις μέρες μας έχει ήδη ξεκινήσει μια πορεία μετακίνησης του κέντρου βάρους από το δημόσιο στο δημοσιονομικό συμφέρον, το οποίο απαρτίζεται από τη δημοσιονομική ισορροπία, τη δημοσιονομική πειθαρχία και τη δημοσιονομική σταθερότητα. Αυτό, όμως, σε καμία περίπτωση δεν θα πρέπει να ταυτίζεται με το ταμειακό συμφέρον του κράτους²⁶. **Ταμειακό** είναι το συμφέρον, το οποίο «συνίσταται στην ωφέλεια που προκύπτει υπέρ του Δημοσίου μέσω της είσπραξης χρημάτων από κάθε είδους νομοθετημένους πόρους», γεγονός το οποίο του αποστερεί τη δυνατότητα να αποτελέσει από μόνο του τον πυρήνα του πραγματικού δημόσιου συμφέροντος, καθώς είναι «άκρως γενικό» και «δευτερογενώς» μόνο «συνδέεται με το δημόσιο συμφέρον»²⁷.

Περαιτέρω, αναφορικά με την έννοια του δημοσίου συμφέροντος τίθενται τα ζητήματα ποιο όργανο αξιολογεί τη συνδρομή δημοσίου συμφέροντος και πως πρέπει να γίνεται η ανάγνωση του Συντάγματος από τον ερμηνευτή του²⁸. Κατά την εποχή του New Deal στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής για παράδειγμα κρίθηκε ότι το δημόσιο συμφέρον αξιολογεί η Διοίκηση λόγω της ευρείας νομιμοποίησής της, παρά η δικαστική λειτουργία. Η νομολογία της εποχής του New Deal αναδεικνύει, μάλιστα, το σεβασμό και την αυτοπεριοριστική διάθεση των δικαστών έναντι της νομιμοποιημένης πολιτικής εξουσίας σε περιόδους κρίσης, διατηρεί, όμως, τα

²⁵ Ανδρουλάκης, Βασίλης, «Σκέψεις γύρω από τον δικαστικό έλεγχο της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους στην οικονομία», 03-10-2010, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/ndroulakiskratosoikonomia.pdf> (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:00), σελ. 2.

²⁶ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», όπ.π., σελ. 101.

²⁷ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 245.

²⁸ Γεραπετρίτης, Γεώργιος, «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal», 28-07-2011, http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/37gerapetritisnewdeal17_2011_8_22_14_37_17.pdf (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:06), σελ. 13.

χαρακτηριστικά του δικανικού συλλογισμού. Ο λόγος εντοπίζεται στο ότι η πολιτική εξουσία τίθεται υπεύθυνη για τις οικονομικές πολιτικές, ενώ η δικαστική (εξουσία) αναλαμβάνει τη διερεύνηση της συνταγματικής βάσης. Στην Ελλάδα δε η οικονομική διαχείριση επαφίεται από το δικαστή στην πολιτική εξουσία μέσω ρήτρας διαφυγής του συνταγματικού ελέγχου σε περιόδους οικονομικής ή κοινωνικής κρίσης, γεγονός που αποτελεί ιδεατό στερεό όχι μόνο για την Ελλάδα, αλλά και για την Ηπειρωτική Ευρώπη²⁹ και μπορεί κανείς να το επιβεβαιώσει εξετάζοντας παλαιότερη νομολογία³⁰.

Παλαιότερα, βέβαια, ο έλεγχος της αναλογικότητας ως προς την αξιολόγηση της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος δεν ήταν τόσο εντατικός. Σήμερα, οι αντιλήψεις που αφήνουν ανέλεγκτο στη βούληση του νομοθέτη το δημόσιο συμφέρον και προτάσσουν την οικονομική ελευθερία και τον αυστηρότερο έλεγχο θεωρούνται παρωχημένες με ό,τι αυτό συνεπάγεται για την ισορροπία των κρατικών λειτουργιών, χωρίς, βέβαια, να λείπουν οι φωνές που αμφιβάλλουν για τη συνταγματικότητα του περιορισμού της ευχέρειας του νομοθέτη να καθορίζει ποιο είναι το δημόσιο συμφέρον³¹.

Η παρούσα εργασία αποτελεί προσπάθεια παρακολούθησης της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος και της μετάλλαξης αυτού σήμερα, ιδιαιτέρως εν μέσω της σοβούσας οικονομικής κρίσης του συστήματος.

I. «Η εξέλιξη της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος»

²⁹ Γεραπετρίτης, Γεώργιος, «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal», ό.π., σελ. 14-17.

³⁰ Βλ. ΣτΕ 1094/1987 Ολομ.

³¹ Ανδρουλάκης, Βασίλης, ό.π., σελ. 2-8.

Α. «Από το ταμειακό στο υπέρτερο, δημοσιονομικής φύσης, δημόσιο συμφέρον: Το Μνημόνιο»

Αδιαμφισβήτητα, σήμερα το λεγόμενο «Μνημόνιο», το οποίο κυριαρχεί και επηρεάζει την πολιτική σκηνή όχι μόνο της Ελλάδας, αλλά, τουλάχιστον θα λέγαμε, και της Ευρώπης, αποτελεί έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες μετάλλαξης της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος. Για το λόγο αυτό, κρίνεται σκόπιμο να εξετάσουμε τις βασικότερες πτυχές του και τα νομικά και πολιτικά ζητήματα που αυτό γεννά. Έχει ορθώς διατυπωθεί ότι το Μνημόνιο «ανέτρεψε ολόκληρο το δημοκρατικό γίγνεσθαι, μετασχηματίζοντας ακόμη και το πολιτικό λεξιλόγιο και οδηγώντας το κράτος να απολέσει τη λειτουργική και κανονιστική του αυτονομία, κατευθυνόμενο από εξωγενείς παράγοντες και ιδίως εκείνους των αγορών»³². Χαρακτηριστικά στο σημείο αυτό ο καθηγητής Π. Παυλόπουλος έχει διατυπώσει πως οι κανόνες δικαίου που διαμορφώθηκαν κατ' εφαρμογή των Μνημονίων υπό την απόλυτη και βίαιη επιβολή της οικονομικής πραγματικότητας συνιστούν «θεσμούς τερατογένεσης»³³.

Κατά τον ορισμό του Α. Μανιτάκη το «Μνημόνιο Συνεννόησης» (Memorandum of Understanding) αποτελεί μια «άτυπη διεθνή συμφωνία» και πρόκειται για ένα πλέγμα μονομερών πράξεων ή αποφάσεων, καθώς και διεθνών συμφωνιών ή συμβάσεων, διεθνούς οικονομικού δικαίου και ενωσιακού δικαίου, καθώς ο παγκόσμιος συνταγματισμός ευνοεί τη διαπλοκή πολλαπλών εννόμων τάξεων χωρίς ιεραρχική, τυπικά, μεταξύ τους δόμηση, με αποτέλεσμα μορφές ρύθμισης λιγότερο τυπικές, εύπλαστες και ήπιες. Για το λόγο αυτό, το νομιμοποιητικό του έρεισμα είναι χαλαρό και βρίσκεται στη Συνθήκη για τη Λειτουργία της ΕΕ

³² Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», Μελέτες – Απόψεις, ΕφημΔΔ, τ. 5/2010, σελ. 705.

³³ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 181.

(άρθρα 126§9 και 136), χωρίς, όμως, να θεμελιώνεται κοινοτική εξουσία χάραξης μέτρων δημοσιονομικής πειθαρχίας³⁴.

Βασική για τη μελέτη του «Μνημονίου» αποτελεί η διάκριση, καταρχήν των δανειακών συμβάσεων της Ελλάδας με τα 15 κράτη της Ευρωζώνης (στην ουσία μια), από το «Μνημόνιο Συνεννόησης», καθώς είναι διακριτές κατηγορίες νομικών κειμένων που συνεπάγονται διαφορετικές ρυθμιστικές συνέπειες. Περαιτέρω, οι δανειακές συμβάσεις διακρίνονται στη «Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης» (ΣΔΔ) και τη «Συμφωνία Έγκρισης ΔΝΤ». Εν συνεχεία, ακολουθούν τα τρία Μνημόνια της 3^{ης} Μαΐου 2010, που συνοπτικά αποκαλούνται «Μνημόνιο Συνεννόησης»³⁵ και το οποίο προσαρτήθηκε στο τέλος του νόμου 3845/2010 ως παράρτημά του και δημιουργήθηκε Μηχανισμός Στήριξης για την οικονομική και δημοσιονομική σταθερότητα των χωρών του Ευρώ.

Ο Μηχανισμός σκοπό έχει την άμεση αντιμετώπιση των συνεπειών από την αδυναμία πληρωμής των ομολογιακών δανείων του Ελληνικού Δημοσίου, την αποφυγή της στάσης πληρωμών και την αντιμετώπιση του υπερβολικού ελλείμματος της Ελλάδος^{36 37}. Οι Αποφάσεις - Δηλώσεις με τις οποίες δημιουργήθηκε ο

³⁴ Μανιτάκης, Αντώνης, «Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής», 03-07-2012, http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/manitakis_2011_11_3_20_0_23.pdf (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:19), σελ. 1-3.

³⁵ «Μνημόνιο Οικονομικής και Χρηματοπιστωτικής Πολιτικής» (“Memorandum of Economic and Financial Policies”), «Μνημόνιο για τις συγκεκριμένες προϋποθέσεις Οικονομικής Πολιτικής» (“Memorandum of Understanding on Specific Economic Policy Conditionality”) και «Τεχνικό Μνημόνιο Συνεννόησης» (“Technical Memorandum of Understanding”).

³⁶ Βλ. περισσότερα για την αναλυτική ιστορική πορεία από τη δημιουργία του EFSM (Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας) στις 9-5-2010, στο EFSF (Ευρωπαϊκό Ταμείο Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας) και τον ESM (Ευρωπαϊκό Μηχανισμό Σταθερότητας) της 9ης Φεβρουαρίου 2012 και τη σύναψη, για άλλη μια φορά, στις 2-3-2012 διεθνούς συνθήκης και όχι τροποποίησης του πρωτογενούς κοινοτικού δικαίου μεταξύ των κρατών της ΕΕ για την αντιμετώπιση της χρηματοπιστωτικής κρίσης, Δρόσος, Γιάννης, «Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης», 22-01-2013, http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/drosos_2013_1_22_19_1_33.pdf (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:16), σελ. 4-5.

Μηχανισμός Στήριξης αποτελούν πράξεις των κρατών μελών, διακυβερνητικού χαρακτήρα, που εντάσσονται στο ενωσιακό δίκαιο, αλλά «δεν αποτελούν διεθνείς συμφωνίες -κατά τον Α. Μανιτάκη-, ώστε να χρειάζονται κύρωση από το Κοινοβούλιο³⁸». Για τους ίδιους λόγους, ο Μανιτάκης υποστηρίζει ότι «το «Μνημόνιο» ως παράρτημα του νόμου 3845/2010 δεν αποκτά μορφή ή ισχύ τυπικού νόμου και προσαρτήθηκε για λόγους διαφάνειας και ενημέρωσης της Βουλής», αλλά και για τη δικαιολόγηση των νομοθετικών μέτρων δημοσιονομικής και κοινωνικοασφαλιστικής πολιτικής. Συνεπώς, το «Μνημόνιο» ουσιαστικά διαμορφώνει το δημοσιονομικό τομέα με ευθύνη της ελληνικής Κυβέρνησης και κατά τα λοιπά, σύμφωνα με την άποψη του καθηγητή Μανιτάκη πάντα, «δεν είναι δυνατόν να γίνει αντικείμενο δικαστικού ελέγχου της συνταγματικότητάς του, παρά μόνο οι διατάξεις του ν. 3845/2010³⁹», οι οποίες υποστηρίζει ότι «ενδέχεται να είναι, μάλιστα, αντισυνταγματικές, διότι προσβάλλουν σοβαρά τον πυρήνα ενός δικαιώματος και επιφέρουν αδικαιολόγητο περιορισμό». Εδώ, λοιπόν, υπεισέρχεται ο έλεγχος του κριτηρίου του δημοσίου συμφέροντος μέσω ακριβώς του ελέγχου συνταγματικότητας των νομοθετικών μέτρων του εφαρμοστικού νόμου⁴⁰.

³⁷ Βλ. ακόμη σχετικά και Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαγωγική διαδικασία», ό.π., σελ. 711-714, αλλά και Παυλόπουλος, Προκόπης, *Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης*, ό.π., σελ. 194-196.

³⁸ Βλ. ομοίως και την άποψη του Π. Παυλόπουλου, ο οποίος δεν διαβλέπει να υφίσταται ζήτημα κύρωσης του «Μνημονίου» (άρ. 28§1 και 36§2 Σ) με νόμο προκειμένου να παράγει έννομες συνέπειες, αφού κάτι τέτοιο θα προϋπέθετε την αναγνώρισή του ως μιας μορφής *latu sensu* διεθνούς σύμβασης που κατ' αυτόν αντιτίθεται στην όλη δομή και φυσιολογία του, *Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης*, ό.π., σελ. 200.

³⁹ Ο ν. 3845/2010 συντίθεται από επτά άρθρα και ειδικότερα: το πρώτο, το οποίο αφορά τη σταδιακή εκτέλεση του σχεδίου προγράμματος των Μνημονίων, το δεύτερο αναφορικά με την ευρεία εξουσιοδότηση για την έκδοση κανονιστικών πράξεων, το τρίτο, το οποίο περιλαμβάνει κατά κύριο λόγο τις μειώσεις αποδοχών και επιδομάτων, το τέταρτο, το οποίο αναφέρεται στις τροποποιήσεις φορολογικών διατάξεων, το πέμπτο για την έκτακτη εισφορά επί του συνολικού καθαρού εισοδήματος ορισμένων νομικών προσώπων και άλλους ειδικούς φόρους, το έκτο αναφορικά με την εξουσιοδότηση για την έκδοση προεδρικού διατάγματος για την αναδιοργάνωση υπηρεσιών του Υπουργείου Οικονομικών και τέλος το έβδομο, το οποίο ρυθμίζει τα ζητήματα τη έναρξης ισχύος των διατάξεών του.

⁴⁰ Ο Α. Μανιτάκης τάσσεται υπέρ της εφαρμογής των μέτρων λόγω ικανοποίησης του δημοσίου συμφέροντος και υποστηρίζει ότι η μη συμμόρφωση της Ελλάδας στις διεθνείς δεσμεύσεις που έχει αναλάβει οικειοθελώς την οδηγεί σε πολιτική ανυποληψία, εκθέτοντάς την διεθνώς με εξαιρετικά

Συνοπτικά, αποτελεί, λοιπόν, το Μνημόνιο πράξη εφαρμογής του Ευρωπαϊκού Μηχανισμού Στήριξης της ελληνικής οικονομίας, με τους δημοσιονομικούς στόχους του να εναρμονίζονται απόλυτα με αυτές του Ευρωπαϊκού Συμφώνου Σταθερότητας, και στην ελληνική έννομη τάξη «επέχει θέση αιτιολογικής έκθεσης ή δικαιολογίας των νομοθετικών μέτρων που υλοποιούν αυτό το πρόγραμμα»⁴¹.

Κρίσιμα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου αποτελούν τα ακόλουθα πέντε: το ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησής του^{42 43}, της περαιτέρω ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας, της αποφασιστικής αρμοδιότητας των οργάνων της ΕΕ ή των διεθνών οργάνων για τα σημαντικά ζητήματα, της αποπολιτικοποίησης των

σοβαρές οικονομικές και πολιτικές συνέπειες στην διεθνή έννομη τάξη για την ίδια. Επίσης, υποστηρίζει ότι το θεμιτό των ρυθμίσεων του Μνημονίου αξιολογείται όχι μόνον ενόψει της τυπικής ή διαδικαστικής νομιμότητας, αλλά με βάση την ουσιαστική ή λειτουργική ενωσιακή νομιμότητα.

⁴¹ Μανιτάκης, Αντώνης, «Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής», όπ.π., σελ. 3-9, 12, 28 και 31.

⁴² Δηλ. η άσκηση της συνταγματικής εξουσιοδότησης, κατά την οποία εντυπωσιακό στοιχείο αποτελεί η σχεδόν απεριόριστη ευρύτητά της, ώστε ο Υπουργός Οικονομικών να καθίσταται ένας Γενικός Οικονομικός Επίτροπος της Ελλάδας στη σχέση του με αλλοδαπά κράτη και αρχές, ενώ δεν προσδιορίζεται ούτε τι είδους μέτρα θα είναι αυτά, ούτε ποια γενική κατεύθυνση θα έχουν, με αποτέλεσμα η τόσο μεγάλη ευρύτητα της εξουσιοδότησης αυτής να πάσχει συνταγματικά από την άποψη του μη ορισμού των γενικών αρχών και κατευθύνσεων της ρύθμισης εντός της εξουσιοδοτικής διάταξης του νόμου πλαισίου (αοριστία του πλαισίου και έλλειψη χρονικού περιορισμού άρ. 43§4 Σ), και η διάκριση των εξουσιών, όπου δεύτερο εντυπωσιακό στοιχείο αποτελεί η ήδη τροποποιηθείσα του άρ. 1§4 με διάταξη του ν. 3847/2010, κατά την οποία τα μνημόνια και οι συμφωνίες έρχονται στη Βουλή για ενημέρωση μόνο και όχι πλέον για κύρωση, Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», ΔΤΑ, Νο 48/2010, σελ. 1116, 1128, 1130-1131.

⁴³ Βλ. τη γενική βιβλιογραφία για το ζήτημα, Μουκίου, Χρυσούλα, *Η κανονιστική αρμοδιότητα της διοίκησης Υπό το πρίσμα νεότερων νομολογιακών εξελίξεων*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2009, σελ. 156-165, 170-171, 180-181 και 339-340.

δημοσίων πολιτικών και του περιορισμού των συλλογικών⁴⁴ και κοινωνικών δικαιωμάτων^{45 46}.

Ειδικότερα, ως προς το ζήτημα της δημοκρατικής νομιμοποίησής του, ένα από τα πιο αμφιλεγόμενα ζητήματα του «Μνημονίου» αποτελεί το ζήτημα της κύρωσης με νόμο της Συμφωνίας Δανειακής Διευκόλυνσης με τα κράτη μέλη της Ευρωζώνης, η οποία υπογράφηκε απλώς από τον Υπουργό Οικονομικών. «Για λόγους πολιτικούς -κατά τον καθηγητή Α. Μανιτάκη- εγκαταλείφθηκε η ιδέα της ενημέρωσης του Ελληνικού Κοινοβουλίου και της έγκρισης της ως άνω Συμφωνίας λόγω της τεράστιας σημασίας της για τα δημόσια οικονομικά»⁴⁷. Συνέπεια, αυτού είναι «η ανάδυση μιας αυτόνομης και χωρίς εξουσιοδότηση νομοθετικής αρμοδιότητας της διοίκησης υπό συνθήκες έκτακτης ανάγκης υπό τη μορφή αναγκαστικής νομοθεσίας χωρίς συνταγματική πρόβλεψη, γεγονός για το οποίο η σχετικά λειτουργική ως τώρα Τρίτη Ελληνική Δημοκρατία μετά το 1974 δεν μας είχε προετοιμάσει ψυχολογικά και πολιτιστικά, ώστε πολλοί παρατηρούν ότι οι εξελίξεις αυτές είναι πολύ πιθανόν να σηματοδοτούν και το τέλος της»⁴⁸. Οι διατάξεις του, τροποποιητικού των διατάξεων του ν. 3845/2010, ν. 3847/2010, «ο οποίος ψηφίσθηκε από τη Βουλή μια ημέρα μετά, καταδεικνύουν την “ανωμαλία” της μη κύρωσης από τη Βουλή της “Σύμβασης

⁴⁴ Όπως το συνδικαλιστικό δίκαιο και το δικαίωμα για συλλογική διαπραγμάτευση και η σύναψη συλλογικών συμφωνιών, Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1116.

⁴⁵ Αλλά και της άσκησης των κεκτημένων περιουσιακών δικαιωμάτων, Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1116.

⁴⁶ Καϊδατζής, Ακρίτας, «“Μεγάλη πολιτική” και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Ένα σχόλιο για τις στρατηγικές τήρησης του Συντάγματος στην εποχή του “Μνημονίου”», 21-03-2011, <http://www.constitutionalism.gr/site/1964-megali-politiki-kai-astenis-dikastikos-eleghos-ena/> (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:25), μέρος ΙΙΙ.

⁴⁷ Μανιτάκης, Αντώνης, «Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής», όπ.π., σελ. 20-21.

⁴⁸ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1130-1131.

Δανειακής Διευκόλυνσης», η οποία συνιστά καθ' όλα διεθνή σύμβαση, με την πρωτόγνωρη παραβίαση των διατάξεων του Συντάγματος (άρ. 36§2 Σ)»⁴⁹.

Το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο της χώρας μας στην πολύκροτη απόφαση 668/2012 ή αλλιώς «Δίκη του Μνημονίου», όπως έχει επικρατήσει, αναφορικά με τις υποχρεώσεις που η Ελλάδα ανέλαβε έναντι των άλλων κρατών μελών της Ευρωζώνης έκρινε ότι τα μέτρα για την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων ως προς τη δημοσιονομική και οικονομική πολιτική της Ελλάδας δεν απορρέουν από το «Μνημόνιο» αυτό καθ' εαυτό, αλλά ενδεχομένως από την υπογραφείσα Σύμβαση Δανειακής Διευκόλυνσης ή από την εκδοθείσα 2010/320/ΕΕ απόφαση του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, μετά τη δημοσίευση του ν. 3845/2010, στον οποίο προσαρτάται το εν λόγω Μνημόνιο.

Περαιτέρω, ως προς τη νομική φύση του «Μνημονίου» το ΣτΕ έκρινε ότι αυτό «δεν συνιστά διεθνή σύμβαση», με αποτέλεσμα να μην χρειάζεται να κυρωθεί με νόμο ψηφιζόμενο από την αυξημένη πλειοψηφία των 3/5 του όλου αριθμού των βουλευτών, όπως επιτάσσει το άρθρο 28§2 Σ.⁵⁰ Αυτό δεν αποτελεί, βέβαια, την κρατούσα στη θεωρία άποψη, καθώς πολύ ισχυρή είναι η διαφορετική με την ως άνω νομολογία άποψη⁵¹ του καθηγητή Γ. Κατρούγκαλου, ο οποίος διατυπώνει ότι «τα μνημόνια δεν αποτελούν διεθνείς συνθήκες και δεν περιλαμβάνουν κανόνες δικαίου, αλλά κείμενα πολιτικής μόνο δεσμευτικότητας, ενώ η ενσωμάτωσή τους ως παραρτήματα στο ν. 3845/2010 τους προσδίδει μεν τυπική ισχύ νόμου, όμως, δεν τα μετατρέπει σε ουσιαστικό νόμο, γιατί οι προβλέψεις τους δεν συνιστούν κανονιστικές ρυθμίσεις, αλλά προγραμματικές και κατευθυντήριες κατευθύνσεις».

⁴⁹ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 213-214.

⁵⁰ ΣτΕ (ΟΛ) 668/2012, σκ. 27.

⁵¹ Βλ. και τη διατυπωμένη από τον Κ. Γιαννακόπουλο άποψη, ο οποίος σημειώνει ότι «πρέπει να γίνει δεκτό ότι η ισχύς στην ελληνική έννομη τάξη μιας συμφωνίας για την ενεργοποίηση του όποιου μηχανισμού στήριξης της χώρας μας από το ΔΝΤ και από κράτη μέλη της ΕΕ προϋποθέτει και προσδιορίζεται από τη νομοθετική κύρωση που προβλέπουν τα άρθρα 36 παρ. 2 και 4, και 28 παρ. 1 του Συντάγματος», Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το κράτος δικαίου και η εθνική κυριαρχία μπροστά στο ΔΝΤ», ΕφημΔΔ, τ. 1/2010, σελ. 3.

Πρακτική συνέπεια ως προς τη νομική φύση των μνημονίων αποτελεί το γεγονός πως εάν αυτά δεν αποτελούν διεθνείς συνθήκες, ο ν. 3845/2010 δεν πληροί τις αναγκαίες αρχές και επιταγές της συνταγματικής διάταξης του άρθρου 43§4 Σ, διότι «δεν περιλαμβάνει, ούτε αναφέρεται σε κανέναν πρωτεύοντα κανόνα δικαίου και κατ' αποτέλεσμα ο Υπουργός Οικονομικών συνήψε τη μόνη δεσμευτική από πλευράς διεθνούς και συνταγματικού δικαίου σύμβαση με το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο χωρίς κύρωση από τη Βουλή, όπως προβλέπει το άρ. 36§§2,4 Σ»^{52 53}. Σε κάθε περίπτωση, όμως, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι από το ΣτΕ εκφεύγει ο έλεγχος της παραβίασης του άρ. 36 Σ, ως προς την εκπροσώπηση διεθνώς της χώρας από τον Υπουργό Οικονομικών αντί του Προέδρου της Δημοκρατίας, και του άρ. 1 Σ, ως προς την παραίτηση του ελληνικού κράτους από τις ενστάσεις του σε περίπτωση επίστευσης αναγκαστικής εκτέλεσης, καθώς στο Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο προσβλήθηκαν συγκεκριμένες διοικητικές πράξεις που επέφεραν μειώσεις μισθών και κοινωνικών παροχών αναφορικά με την αναγκαιότητα αυξημένης πλειοψηφίας (3/5) και την παραβίαση κοινωνικών δικαιωμάτων^{54 55}.

Είναι και από τη θεωρία παρατηρητέο ότι οι συνέπειες του «Μνημονίου» έχουν οδηγήσει σε «πλήρη αδρανοποίηση των θεσμών και των θεσμικών στηριγμάτων της κοινωνίας», με αποτέλεσμα η μόνη διέξοδος να διαφαίνεται στον ορίζοντα της λαϊκής βούλησης ως προς τον έλεγχο της εξουσίας και την πρόταξή της

⁵² Κατρούγκαλος, Γιώργος, «Memoranda sunt servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ», 21-09-2010, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/atrougalosmemoranda2192010.pdf> (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:34), σελ. 10-11.

⁵³ Βλ. και Χρυσόγονος, Κώστας, «Η χαμένη τιμή της ελληνικής δημοκρατίας, Ο μηχανισμός “στήριξης της ελληνικής οικονομίας” από την οπτική της εθνικής κυριαρχίας και της δημοκρατικής αρχής», <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/xrysogonosxamenitimi.pdf>, 27-11-2010 (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:39), σελ. 3-5.

⁵⁴ Χρυσόγονος, Κώστας, «Η αλήθεια για το Μνημόνιο», Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, 24-06-2011, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=287251> (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:48).

⁵⁵ Βλ. όμως και την αντίθετη άποψη του καθηγητή Μανιτάκη, Μανιτάκης, Αντώνης, «Το φάντασμα του Μνημονίου και η εθνική κυριαρχία», Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, 12-06-2011, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_columns_3_12/06/2011_445590 (Τελευταία πρόσβαση, 30 Δεκεμβρίου 2013, 23:50).

σήμερα ως κομβικού σημείου για την αναγκαία αλλαγή. Σήμερα, όπου «η κυβέρνηση έχει αντικατασταθεί από τη διακυβέρνηση», η οποία προτάσσει εμμονικά τη νέα έννοια της «σωτηρίας ή διάσωσης της χώρας», που έχει αναχθεί σε υπέρτατη αξία και ταυτίζεται με τη διαχείριση της κρίσης, όπου το δικαστικό σύστημα χρήζει επείγουσας ριζικής αναμόρφωσης και όπου η δικαιοπαραγωγική διαδικασία καθίσταται πολυπλοκότερη με την εμπλοκή και άλλων φορέων στους κόλπους της, όπως της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας, είναι αναγκαία η ανεύρεση μιας αποτελεσματικότερης και διαφορετικής λύσης^{56 57}. Άλλωστε η συνταγματοποίηση της απαγόρευσης των ελλειμμάτων και του κρατικού

⁵⁶ Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», όπ.π., σελ. 706-707.

⁵⁷ Στον αντίποδα της λύσης του «Μνημονίου» για το δημοσιονομικό πρόβλημα της Ελλάδας και τον αντίκτυπο σε αυτήν της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, ο Γ. Κατρούγκαλος υποστηρίζει την εναλλακτική, αλλά όχι ανώδυνη και χωρίς σοβαρότατες επιπτώσεις στη συνοχή της Ευρωζώνης, λύση της στάσης πληρωμών και της άμεσης επαναδιαπραγμάτευσης του χρέους, από το δανεισμό της Ελλάδας στο πλαίσιο του Μηχανισμού Στήριξης με επιτόκιο 5% αποκλειστικά και μόνο για να εξυπηρετήσει δάνεια που είχε συνάψει με επιτόκιο γύρω στο 3%, καθιστώντας την πτώχευση της χώρας σχεδόν αναπόφευκτη με μόνη λογική τη διάσωση των αλλοδαπών (ιδίως Γερμανικών) τραπεζών που θα χρησιμοποιήσουν το χρόνο που «αγοράζει» δανειζόμενη η Ελλάδα, ώστε να προλάβουν να πουλήσουν τα ομόλογά της, Κατρούγκαλος, Γιώργος, «*Memoranda sunt servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ*», όπ.π., σελ. 21-22. Βλ. και την ανάλογη θέση του καθηγητή Ε. Μαριά, ο οποίος υποστηρίζει πως ο ad hoc διακυβερνητικός και εκτός ΕΕ Μηχανισμός Δημοσιονομικής Σταθερότητας αποσκοπούσε, πάντως, στη στήριξη του ευρώ και όχι στη στήριξη της Ελλάδας, οι περισσότερες από τις αποφάσεις για τη συγκρότηση του μηχανισμού «στήριξης» δεν είχαν έρεισμα στο κοινοτικό δίκαιο σύμφωνα με την αρχή της δοτής αρμοδιότητας και αποτελούν ιδιότυπες διεθνείς συμβάσεις μεταξύ Ελλάδας και των υπολοίπων κρατών της Ευρωζώνης και με την κύρωση και επικύρωσή τους από τα συμβληθέντα ως άνω κράτη απέκτησαν νομική ισχύ και δεσμεύουν τα κράτη αυτά, την αντισυνταγματικότητα της μη κύρωσης από τη Βουλή και το «ψευτοδίλημμα» ΣΔΔ και Μνημόνιο ή δήθεν πτώχευση της χώρας, αφού υπάρχει και άλλος δρόμος, Μαριάς, Επαμεινώνδας, «*Η δανειακή σύμβαση Ελλάδας-κρατών Ευρωζώνης υπό το πρίσμα των θεσμών και του δικαίου της ΕΕ*», ΝοΒ, τ. 58/2010, σελ. 2206, 2209, 2213, 2217 και 2222. Το ίδιο υποστηρίζει και ο Κ. Χρυσόγονος, ο οποίος ισχυρίζεται πως ουσιαστικά ο «Μηχανισμός» στηρίζει τα αλλοδαπά χρηματοπιστωτικά ιδρύματα και τους οργανισμούς που δανείζουν αλόγιστα το ελληνικό δημόσιο, ενώ το βάρος της δημοσιονομικής προσαρμογής επωμίζονται οι δημόσιοι υπάλληλοι και λειτουργοί, οι συνταξιούχοι και οι φορολογούμενοι, τους οποίους αποκαλεί «δανειστές σε είδος», Χρυσόγονος, Κώστας, «*Η χαμένη τιμή της ελληνικής δημοκρατίας, Ο μηχανισμός “στήριξης της ελληνικής οικονομίας” από την οπτική της εθνικής κυριαρχίας και της δημοκρατικής αρχής*», όπ.π., σελ. 3-5.

«χρεοφρένου» αποτελεί παραδοχή κατίσχυσης των οικονομικών δεδομένων έναντι της προστασίας των θεμελιωδών και ιδίως των κοινωνικών δικαιωμάτων⁵⁸.

Εντούτοις, σε κάθε ακαδημαϊκή θεώρηση κοινός τόπος αποτελεί το γεγονός πως για τη σωρεία φορολογικών μέτρων και άλλων επιβαρύνσεων στην Ελληνική κοινωνία «υπεύθυνη είναι η Κυβέρνηση» και όχι το Μνημόνιο⁵⁹. Επιπλέον, αποτελεί σημαντική, ιστορικά αποδεδειγμένη, αλήθεια πως οποιαδήποτε απόφαση λαμβάνεται από ένα δικαστήριο σε σχέση με τη συνταγματικότητα μιας οικονομικής πολιτικής, αυτή δύναται πάντα να κατηγορηθεί ως πολιτική επιλογή⁶⁰, συνεπώς, και η επίρριψη του βάρους στη δικαστική εξουσία, προκειμένου να διέλθει μια χώρα από το αδιέξοδο, δεν αποτελεί πανάκεια και ούτε οδηγεί στην επίλυση των τεράστιων πολιτικών ζητημάτων⁶¹. Άλλωστε, εμπόδιο στέκεται και το πρόβλημα του ελληνικού συστήματος ως προς την έλλειψη θεσμικής αυτοσυνειδησίας των κρατικών οργάνων^{62 63}.

Το ζήτημα της περαιτέρω ενίσχυσης της εκτελεστικής εξουσίας εξετάζεται εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο, το οποίο μελετά την προβληματική της ανάδυσης του κράτους έκτακτης ανάγκης, το οποίο λειτουργεί, σχεδόν εξ ολοκλήρου,

⁵⁸ Τζέμος, Βασίλης, «Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα “χρεοφρένου”», ΘΠΔΔ, τ. 5/2011 – Έτος 4^ο, σελ. 502.

⁵⁹ Μανιτάκης, Αντώνης, «Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής», όπ.π., σελ. 38.

⁶⁰ Γεραπετρίτης, Γεώργιος, «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal», όπ.π., σελ. 18.

⁶¹ Το ίδιο και ο Α. Καϊδατζής, ο οποίος ισχυρίζεται ότι «δεν πρέπει να αναμένουμε δικαστικές αμφισβητήσεις της “μεγάλης πολιτικής” παρά μόνο για επιμέρους μέτρα, καθώς το βάρος ανήκει στο πολιτικό σύστημα και ευρύτερα στην κοινωνία. Το Σύνταγμα οφείλει να γίνει εφελκυστήριο και επιχείρημα των πολιτικών αγώνων και κείμενο έμπνευσης στην εποχή του Μνημονίου», Καϊδατζής, Ακρίτας, «“Μεγάλη πολιτική” και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Ένα σχόλιο για τις στρατηγικές τήρησης του Συντάγματος στην εποχή του “Μνημονίου”», όπ.π., σελ. 4-5.

⁶² Κατά το Γ. Γεραπετρίτη αναδεικνύεται το προεδρικό σύστημα ως μάλλον υπερέχον σε περιόδους κρίσης ως προς το ζήτημα της δικαιοσύνης.

⁶³ Γεραπετρίτης, Γεώργιος, «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal», όπ.π., σελ. 20.

υπό τις επιταγές της εκτελεστικής εξουσίας και χωρίς τη συλλειτουργία των έτερων δυο μορφών εξουσίας.

Ως προς το ζήτημα της *αποφασιστικής αρμοδιότητας των οργάνων της ΕΕ ή των διεθνών οργάνων για τα σημαντικά ζητήματα* ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η αποδυνάμωση της κυριαρχικής αρμοδιότητας του Κοινοβουλίου, το οποίο «υφίσταται ρωγμές ως προς την κυρίαρχη αρμοδιότητά του μπροστά στις προτάσεις για κεντρική σύνταξη των εθνικών προϋπολογισμών από τις Βρυξέλλες και την προεξέταση και προέγκρισή τους από την Επιτροπή και το Συμβούλιο, με στόχο την ευθυγράμμιση των πολιτικών με τους κοινοτικούς στόχους της λιτότητας, της μείωσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων και του δημόσιου χρέους». Επιπροσθέτως, «το νέο Σύμφωνο Σταθερότητας εμφανίζεται πιο αυστηρό, προβλέποντας στην περίπτωση μη λήψης διαρθρωτικών μέτρων προληπτικές κυρώσεις, όταν το έλλειμμα και το χρέος ενός κράτους-μέλους αυξάνεται ακόμη και αν δεν έχει υπερβεί το όριο του 3% και του 60% του ΑΕΠ αντίστοιχα»⁶⁴.

Εξετάζοντας υπό μια ευρωπαϊκή πολιτική το ζήτημα του «Μνημονίου», έχει διατυπωθεί η άποψη πως το «Μνημόνιο» έρχεται να αντικαταστήσει την «έλλειψη μιας νέας συνταγματικής πολιτικής, αποδομώντας την εθνική έννομη τάξη και θέτοντας σε δοκιμασία το ευρωπαϊκό κεκτημένο και την ευρωπαϊκή ολοκλήρωση, καθώς παρότι στερείται τυπικής κανονιστικής δύναμης, αποτελεί οικονομικό πρόγραμμα με καταλυτική πολιτική επίδραση». Αυτό δεν μπορεί παρά να υποκρύπτει και «τη διάθεση των φορέων του να αποφύγουν τον έλεγχο της συνταγματικότητάς του, μέσω και της επίκλησης μιας κατάστασης ανάγκης που νομιμοποιεί την κυριαρχία των αποφάσεων της πολιτικής εξουσίας». Τελικά, είναι πολύ «αμφίβολο εάν οι όροι δανεισμού που επέβαλαν στην Ελλάδα τα άλλα κράτη-μέλη της Ευρωζώνης συνάδουν με το άρ. 4 της ΣΕΕ, το οποίο επιβάλλει το σεβασμό, την ισότητα και την καλόπιστη συνεργασία μεταξύ των κρατών-μελών, καθότι σήμερα

⁶⁴ Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαγωγική διαδικασία», όπ.π., σελ. 707.

αναμφισβήτητα δοκιμάζονται τα δικαιокρατικά όρια της ενωσιακής έννομης τάξης»⁶⁵.

Λαμβάνοντας υπόψη τα ανωτέρω, παρέλκει, μάλλον, η περαιτέρω ανάλυση του ζητήματος της *αποπολιτικοποίησης των δημοσίων πολιτικών και του περιορισμού των συλλογικών και κοινωνικών δικαιωμάτων*⁶⁶. Χαρακτηριστικότερο δείγμα αυτής της αποπολιτικοποίησης αποτελεί ο ν. 3345/2010, ο οποίος προβλέπει σειρά επεμβάσεων στις εργασιακές σχέσεις, τις μισθολογικές και συνταξιοδοτικές ρυθμίσεις, οι οποίες «εμφανίζονται να μην εναρμονίζονται με το Σύνταγμα»⁶⁷. Στο σημείο αυτό ακόμη πιο χαρακτηριστική είναι η παρατήρηση του Απ. Γέροντα ότι «με την προσφυγή σε δυνάμεις που βρίσκονται υπεράνω της νομοθετικής εξουσίας (εννοώντας τη δικαστική εξουσία⁶⁸) για την ανατροπή συγκεκριμένων αποφάσεων, η πολιτική “χάνει” το θεμελιώδες στοιχείο της ελεύθερα και υπεύθυνα διαμορφωμένης και λαμβανομένης απόφασης και, συνεπώς, περιορίζονται επικίνδυνα τα περιθώρια της διαπλαστικής ελευθερίας του νομοθέτη, όταν η άσκηση της πολιτικής συρρικνώνεται στην απλή εκτέλεση της υποτιθέμενης βούλησης του Συντάγματος», ο οποίος στην ίδια μελέτη τονίζει πως το Σύνταγμα δεν αποτελεί πανάκεια ούτε και ανεξάντλητη πηγή λύσης όλων των κοινωνικών και οικονομικών προβλημάτων⁶⁹.

Τέλος, οι κανόνες δικαίου που διαμορφώθηκαν υπό το καθεστώς των «Μνημονίων» «κινούνται μεταξύ εντελώς αφηρημένων κανονιστικών προβλέψεων και αόριστων νομικών εξαγγελιών, στηριζόμενοι σε αυθαίρετους αριθμούς για το “κρίσιμο” μέγεθος του δημόσιου ελλείμματος και του δημόσιου χρέους, οι οποίοι υπόκεινται σε επιστημονικές αμφισβητήσεις και σε ανάλογες διορθωτικές μεταβολές,

⁶⁵ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης: το “Μνημόνιο” ως αναπαραγωγή της κρίσης του κράτους δικαίου», 30-01-2011, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/giannakopoulos.pdf> (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:01), σελ. 2,4,5 και 11-13.

⁶⁶ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», ό.π., σελ. 1116.

⁶⁷ Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», ό.π., σελ. 714.

⁶⁸ Σημείωση δική μου.

⁶⁹ Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», ό.π., σελ. 715-718.

με αποτέλεσμα να καθίστανται συγκυριακοί και υποκείμενοι στο καθεστώς μιας ευκαιριακής οικονομικής πολιτικής»⁷⁰. Βεβαίως, οι θεσμικές επιπτώσεις δεν είναι διόλου αμελητέες, καθώς «πλήττεται η θεσμική φυσιογνωμία και η ρυθμιστική αποστολή του κανόνα δικαίου με καταλυτική επέμβαση και στον ίδιο τον πυρήνα των συνταγματικών, ευρωπαϊκά και διεθνώς αναγνωρισμένων κατοχυρωμένων δικαιωμάτων»⁷¹. Παράλληλα, αντί μιας ολοκληρωμένης δημοσιονομικής πολιτικής με μέτρα μελλοντικού και συνολικού εξορθολογισμού των δημοσίων δαπανών, οδηγούμαστε σε «ανορθόδοξες εξ ολοκλήρου αναδρομικής ισχύος περικοπές δημοσίων δαπανών, οι οποίες σε καμία περίπτωση δεν εναρμονίζονται με την οργανωμένη άμυνα της εθνικής οικονομίας ενάντια στους κινδύνους της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης»⁷².

Κλείνοντας την ενότητα αυτή, σκόπιμο είναι να αναφερθεί η άκρως ενδιαφέρουσα άποψη του Δ. Σκιαδά, ο οποίος εστιάζει στην «προσέγγιση που δεν θέλει το δημοσιονομικό πρόβλημα να μετατρέπεται σε πρόβλημα ερμηνείας του Συντάγματος, με τελικό αποτέλεσμα να συγκρούονται οι οικονομικές απόψεις ως προς την ορθότητά τους με τις απόψεις ως προς την ερμηνεία ισχυουσών συνταγματικών διατάξεων». Το αντίθετο κρίνεται «ιστορικά αδικαιολόγητο, κοινωνικά και πολιτικά αφελές, αλλά και επικίνδυνο», καθώς το Σύνταγμα φορτίζεται ιδεολογικά, με αποτέλεσμα να μην υπάρχουν περιθώρια για τη δημιουργία πλουραλιστικών νέων πολιτικοοικονομικών κατευθύνσεων. Άλλωστε, «η διεθνής εμπειρία έχει αποδείξει ότι η συνταγματική ή νομοθετική πρόβλεψη δημοσιονομικών κανόνων δεν αρκεί από μόνη της, εφόσον δεν ανταποκρίνεται στις οικονομικές συνθήκες, διαφορετικά, είτε παραβιάζονται, είτε αλλάζουν όταν αυτές κρίνονται ως περιοριστικές από το συντακτικό νομοθέτη»⁷³.

⁷⁰ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 224-225.

⁷¹ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 225.

⁷² Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 250.

⁷³ Σκιαδάς, Δημήτριος, «Σύνταγμα και Δημοσιονομικοί Κανόνες: μια δύσκολη σχέση», ΕφημΔΔ, τ. 1/2011, σελ. 17 και 20.

Με βάση όλα τα ανωτέρω αναφερόμενα περί της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος έχει αποδειχθεί πως δεν υφίσταται «ενιαία και σταθερή» χρήση της έννοιας του γενικού συμφέροντος στο πεδίο της προστασίας και των περιορισμών των συνταγματικών δικαιωμάτων⁷⁴. Ως «έννοια – ρήτρα» με «δυναμικό και εξελικτικό περιεχόμενο», μη υποκείμενη σε «a priori γενικούς και συγκεκριμένους ορισμούς», ακολουθεί τις εξελίξεις της κοινωνικής, οικονομικής και πολιτικής ζωής του κράτους. Το «προβληματικό» φαινόμενο της θεμελίωσης καταργητικών, αναδρομικών ή άλλων δυσμενών ρυθμίσεων του νομοθέτη, αλλά και ανακλητικών ενεργειών της Διοίκησης μέσω της επίκλησης του δημοσίου συμφέροντος από το δικαστή δεν παρατηρείται πρώτη φορά υπ' αυτές τις συνθήκες. Έχει ήδη από προ πολλού παρατηρηθεί η εξέλιξη της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος ανάλογα, όχι μόνο με τις εποχές και τις καταστάσεις, αλλά και με την επιρροή του επικρατούντος δικαϊκού και πολιτικού συστήματος σε μια χώρα⁷⁵.

Ο δικαστικός έλεγχος της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος γίνεται βάσει της αρχής της αναλογικότητας, με τη «σχέση παρεμβατικού μέτρου και σκοπού δημοσίου συμφέροντος» να κρίνεται αναλόγως της «πραγματικής κατάστασης» στην οποία θα εφαρμοσθεί το περιοριστικό μέτρο. Το περιεχόμενο της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος καταλήγει, συνεπώς, να εξαρτάται από τις «ανάγκες του λαού», τη «φύση των πραγμάτων» και τις «επιλογές της πολιτικής εξουσίας»⁷⁶. Εξάλλου, ως «ολική» και «διαρκής» η έννοια του δημοσίου συμφέροντος «αποδίδει την ultima ratio κάθε κρατικής εξουσίας», στοχεύοντας στην εθνική άμυνα, την κρατική ασφάλεια, τη δημόσια τάξη, την κοινωνική ειρήνη, την οικονομική ανάπτυξη με την κοινωνική πρόοδο, την κοινωνική αλληλεγγύη και δη το κοινωνικό κράτος, τη μακροοικονομική ισορροπία για τις ανάγκες της εθνικής οικονομίας⁷⁷.

⁷⁴ Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, ό.π., σελ. 21.

⁷⁵ Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δήμητρα, Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 3-4 και 7.

⁷⁶ Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δήμητρα, Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, ό.π., σελ. 8.

⁷⁷ Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, ό.π., σελ. 45.

Επιπλέον, η θεωρία είχε διακρίνει ήδη με την ΣτΕ 2937-8/1979 τη σύγχρονη έννοια του «δημοσιονομικού συμφέροντος» ως σαφώς ευρύτερης από αυτή του «ταμειευτικού συμφέροντος», ενώ την «ανήγαγε σε δημόσιο συμφέρον», όταν το «οικονομικό συμφέρον» ανεδείχθη με το Σύνταγμα του 1975 σε προστατευόμενο «δημόσιο συμφέρον» (άρ. 17§6 και 106 Σ) για την οικονομική ανάπτυξη και προστασία όλων των τομέων της εθνικής οικονομίας, «διότι συνδέεται με την εδραίωση “κοινωνικής ειρήνης” και την προστασία του γενικού συμφέροντος του οποίου ειδικότερα εκδήλωση συνιστά η προστασία π.χ. της παραγωγής και καταναλώσεως»⁷⁸.

Συγκεκριμένα, σε σχέση με την οικονομική ελευθερία η έννοια του γενικού συμφέροντος λειτουργεί πράγματι ως περιοριστική ρήτρα με δυο συγκεκριμένες «πύλες εισόδου», τους «θεμιτούς περιορισμούς» στην άσκηση του δικαιώματος και τις «αναπτυξιακές ανάγκες και την ισορροπία της εθνικής οικονομίας»⁷⁹. Στις περιπτώσεις αυτές ενυπάρχει ο κίνδυνος της χρήσης του δημοσίου συμφέροντος «ως πρόσχημα ερμηνευτικής αυθαιρεσίας»⁸⁰, όταν εισάγεται από τη νομολογία ως «περιορισμός» στην άσκηση ενός συνταγματικού δικαιώματος, παρότι ούτε προβλέπεται ρητά ούτε μπορεί να συναχθεί από άλλη περιοριστική ρήτρα, όπως π.χ. επιφύλαξη υπέρ του νόμου.

Με την (Ολ)ΣτΕ 668/2012 βλέπουμε μια «πορεία» μέσα από την οποία για πρώτη φορά⁸¹ ο δικαστής «ανήγαγε το ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου σε δημόσιο

⁷⁸ Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δήμητρα, Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου, Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, όπ.π., σελ. 11-12.

⁷⁹ Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, όπ.π., σελ. 201.

⁸⁰ Βλ. τη διάκριση του Ε. Βενιζέλου, υποσημ. υπ' αριθμ. 19.

⁸¹ Βλ. την ΣτΕ (Ολ.) 2289/1987 κατά την οποία κρίθηκε ότι οι διατάξεις νόμου ορθώς απαγόρευαν για συγκεκριμένο χρονικό διάστημα την αύξηση μισθών και συντάξεων, διότι είχαν ως στόχο τη συγκράτηση των δημόσιων δαπανών και τη σχετική αποφυγή δημοσιονομικού εκτροχιασμού, καθώς οι διατάξεις αυτές συμβάδιζαν με το δημοσιονομικό κανόνα ότι κάθε προγραμματισμός της αντίστοιχης κρατικής πολιτικής οφείλει να έχει αμιγώς μελλοντικό προσανατολισμό και όχι να ρυθμίζει βεβιασμένα και πρόχειρα «διορθώνοντας» τα οικονομικά δεδομένα του παρελθόντος. Ίδιους αυστηρούς όρους θέτει και το ΕΔΔΑ (Κλιάφας και λοιποί κατά Ελλάδα) σε περίπτωση επέμβασης σε περιουσιακά δικαιώματα, καθώς η επέμβαση θα πρέπει να συντελείται για

συμφέρον, προκειμένου να αιτιολογήσει τη μη αντίθεση των νομοθετικών επιλογών της εκτελεστικής εξουσίας ιδίως προς τις διατάξεις του Συντάγματος, οι οποίες εγγυώνται τα συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα»⁸². Αυτό διατυπώνεται ξεκάθαρα στη σκέψη 35 της ως άνω απόφασης όταν αναφέρει ότι «...η θεσπισθείσα με τους νόμους 3833/2010 και 3845/2010 περικοπή αποδοχών και επιδομάτων εργαζομένων στο Δημόσιο και τον ευρύτερο δημόσιο τομέα και συνταξιοδοτικών παροχών αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προωθήσεως διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων της ελληνικής οικονομίας, το οποίο, συνολικώς εφαρμοζόμενο, αποσκοπεί τόσο στην αντιμετώπιση της κατά την εκτίμηση του νομοθέτη άμεσης ανάγκης καλύψεως οικονομικών αναγκών της χώρας όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής και οικονομικής της καταστάσεως, δηλαδή στην εξυπηρέτηση σκοπών που συνιστούν κατ' αρχήν σοβαρούς λόγους δημοσίου συμφέροντος...» και ότι «Τα μέτρα δε αυτά, λόγω της φύσεώς τους, συμβάλλουν αμέσως στην περιστολή των δημοσίων δαπανών.». Η εύστοχα χαρακτηρισμένη «μετάλλαξη του δημοσίου συμφέροντος» συντελέστηκε με αφετηρία την ανωτέρω απόφαση, καθώς το αναφερόμενο σε αυτή δημοσιονομικό δημόσιο συμφέρον μέσω του σκοπού του, ήτοι τη μείωση των δημοσίων δαπανών με απώτερο προσανατολισμό την επίτευξη επιλεγμένων δημοσιονομικών στόχων⁸³, αποκτά «αμιγώς» ταμειακό χαρακτήρα. Οι δημοσιονομικοί στόχοι παίρνουν τη μορφή «αμιγώς οικονομικών στόχων», εγκαταλείποντας τον πυρήνα του παραδοσιακού δημοσίου συμφέροντος, με

«ιδιαιτέρως σοβαρά» εθνικά δημοσιονομικά προβλήματα και να είναι όχι μόνο πρόσφορη αλλά και αναγκαία για την επίτευξη γενικού συμφέροντος, τηρώντας την αρχή της αναλογικότητας. Απαιτεί, με άλλα λόγια, το δημοσιονομικό δημόσιο συμφέρον να συμβαδίζει με τις απαιτήσεις ενός επιστημονικώς τεκμηριωμένου ορθολογικού και όχι ευκαιριακού δημοσιονομικού προγραμματισμού.

⁸² Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 245.

⁸³ Η μείωση των δημοσίων δαπανών επιχειρείται μέσω περικοπών μισθών και συντάξεων και ο στόχος είναι η οριοθέτηση του ύψους του δημόσιου ελλείμματος και του δημόσιου χρέους.

αποτέλεσμα να μιλάμε πλέον για «συγκεκριμένο ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου»⁸⁴.

Η απόφαση 1283/2012 της Ολομέλειας του ΣτΕ εξέτασε τη νομική φύση του Μνημονίου με αφορμή τις περικοπές στο ύψος των μισθών και των συνταξιοδοτικών παροχών, στις οποίες προέβη ο Έλληνας νομοθέτης, επεμβαίνοντας σε περιουσιακής φύσεως αγαθά⁸⁵. Η εκτίμηση του νομοθέτη ως προς την ύπαρξη λόγου δημοσίου συμφέροντος, επιβάλλοντος τον περιορισμό περιουσιακού δικαιώματος και ως προς την επιλογή της ακολουθητέας πολιτικής για την εξυπηρέτηση του δημοσίου αυτού συμφέροντος, υπόκειται σε «οριακό δικαστικό έλεγχο». Έτσι, το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο έκρινε ότι τα ανωτέρω δυσμενή για τον κοινωνικό ιστό μέτρα αποσκοπούν, τόσο στην αντιμετώπιση της άμεσης ανάγκης κάλυψης οικονομικών αναγκών της χώρας, όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής και οικονομικής της κατάστασης, πρωτίστως λόγω σοβαρών για το νομοθέτη λόγων δημοσίου συμφέροντος, οι οποίοι, μάλιστα, στοχεύουν και στη διασφάλιση της σταθερότητας της ζώνης του ευρώ στο σύνολό της και της δημοσιονομικής πειθαρχίας.

Εντούτοις, η ΣτΕ (Ολ) 1285/2012, αν και ακολούθησε το γράμμα της ΣτΕ (Ολ) 668/2012 περί δημοσιονομικού δημοσίου συμφέροντος, «επιχείρησε να το αποσυνδέσει από το αμιγές ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου» (σκ. 16⁸⁶). Ένα θετικό ακόμη νομολογιακό δείγμα αποτελεί και η «θαρραλέα» μειοψηφία στην ΣτΕ (Ολ)

⁸⁴ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 250.

⁸⁵ Όπως και οι ΑΕΔ 2/2012, ΣτΕ 1620/2011, ΣτΕ 1373/2012 και ΟλΣτΕ 1283-1286/12 (Αποφάσεις του «Μνημονίου»).

⁸⁶ Στην οποία αναφέρεται ότι «... το επίμαχο μέτρο της περικοπής των επιδομάτων εορτών και αδείας που χορηγούνται στους συνταξιούχους και βοηθηματούχους όλων των φορέων κύριας ασφάλισης, πλην ΟΓΑ, δεν αποβλέπει απλώς στο ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου, αλλ' αποτελεί τμήμα ενός ευρύτερου προγράμματος δημοσιονομικής προσαρμογής και προώθησης διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, για την ενίσχυση και ανάκαμψη της ελληνικής οικονομίας το οποίο, συνολικώς εφαρμοζόμενο, αποσκοπεί τόσο στην αντιμετώπιση της κατά την εκτίμηση του νομοθέτη άμεσης ανάγκης κάλυψης οικονομικών αναγκών της Χώρας όσο και στη βελτίωση της μελλοντικής δημοσιονομικής και οικονομικής κατάστασης, δηλαδή στην εξυπηρέτηση σκοπών που συνιστούν κατ' αρχήν σοβαρούς λόγους δημόσιου συμφέροντος...».

668/2012 (σκ. 36) που δέχθηκε τη βασιμότητα του λόγου ακύρωσης, ο οποίος επικαλείται την παραβίαση του άρθρου 2§1 Σ για την προστασία της ανθρώπινης αξίας στο βαθμό που οι περικοπές και η κατάργηση των επιδομάτων δεν συναρτώνται με τον προσδιορισμό ενός ελάχιστου επιπέδου αξιοπρεπούς διαβίωσης^{87 88}.

Αποτέλεσμα των ανωτέρω είναι η «παρεισαγωγή της έννοιας του γενικού συμφέροντος και εκεί που αυτή δεν μνημονεύεται ρητά» κλονίζοντας τις ίδιες τις «θεμελιώδεις διασφαλίσεις» του κράτους δικαίου. Επιπλέον, πλήττεται όχι μόνο η μέθοδος ερμηνείας του Συντάγματος, αλλά και η συνταγματική επιταγή για «διαφάνεια των δικανικών συλλογισμών» και «επάρκεια της αιτιολογίας των αντίστοιχων δικαστικών αποφάσεων» (άρθρ. 93§3 Σ). Αυτό ενδεχομένως οφείλεται «σε υπολανθάνουσες εκτιμήσεις της νομολογίας ως προς το συνολικό επίπεδο προστασίας των αντίστοιχων συνταγματικών δικαιωμάτων» ή «σε λόγους πρακτικής αδυναμίας να ρυθμισθεί το ζήτημα διαφορετικά χωρίς κινδύνους για τα δημοσιονομικά έσοδα». Εντούτοις, τελικό αποτέλεσμα είναι η «υπονόμευση του Συντάγματος και της αρχής του κράτους δικαίου»⁸⁹, όπως αυτό θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε στη συνέχεια στο ειδικότερο κεφάλαιο περί της μετάλλαξης του δημοσιονομικού και του δημοσίου συμφέροντος σε ταμειακό.

B. «Το δημόσιο συμφέρον και το “δίκαιο της ανάγκης”»

Οι αποφάσεις ΣτΕ 693/2011⁹⁰ αναφορικά με τη συνταγματικότητα της έκτακτης εισφοράς και ΣτΕ 1620/2011 αναφορικά με τη συνταγματικότητα του

⁸⁷ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 246 και 258.

⁸⁸ Αργυρός, Αντώνης, «Τα “προνόμια” του Δημοσίου και το “Δίκαιο της ανάγκης” στο κράτος δικαίου», ΝοΒ, τ. 60/2012, σελ. 2807-2809.

⁸⁹ Βενιζέλος, Ευάγγελος, *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων*, όπ.π., σελ. 35, 224 και 234.

⁹⁰ Βλ. την ανάλογη παρατήρηση του Κ. Γιαννακόπουλου, ο οποίος επισημαίνει ότι στην απόφαση αυτή η μειοψηφία προσεγγίζει τη δημοσιονομική κρίση ως μια εξαιρετική περίπτωση κλονίζουσα τις εγγυήσεις της ισχύουσας έννομης τάξης που απαιτεί ουσιαστικά την εφαρμογή ενός νέου δικαίου της ανάγκης, μέσω, όμως, μιας ερμηνευτικής κατασκευής που προσεγγίζει τη δημοσιονομική κρίση

διαφορετικού ύψους του τόκου υπέρ του δημοσίου λόγω της οικονομικής κρίσης αποτελούν εναρκτήριο σημείο της εμφάνισης της έννοιας του ταμειακού συμφέροντος, το οποίο έχει συνδεθεί με το δημοσιονομικό εκτροχιασμό και την εθνική κρίση της Ελλάδας⁹¹.

Προσπαθώντας να δώσουμε έναν σύντομο ορισμό για την *κρίση* θα λέγαμε ότι αποτελεί «εκδήλωση μια βαθιάς απορρύθμισης, η οποία διακόπτει βίαια την προηγούμενη κατάσταση και επιφέρει ασυνέχεια και ανωμαλία, υποχώρηση των κανονικοτήτων της κοινωνικής οργάνωσης ενόψει της επιτακτικής ανάγκης αντιμετώπισης του κινδύνου που απειλεί τη σταθερότητα ενός κράτους, γεγονός που έχει σαν αποτέλεσμα την επιβολή έκτακτων μέτρων εκ μέρους της δημόσιας εξουσίας»⁹². Ειδικότερα ως *οικονομική κρίση* κατά τον ορισμό του Π. Πικραμμένου χαρακτηρίζεται η «αιφνίδια επιδείνωση όλων ή των περισσότερων οικονομικών δεικτών (δείκτες επιτοκίου, τιμές μετοχών, ακινήτων και της εγγείου ιδιοκτησίας) σε συνδυασμό με την απώλεια της πίστης και συνεπώς και της δανειοληπτικής ικανότητας, τη μείωση στην παροχή χρήματος, την ύπαρξη φόβων χρεοκοπίας χρηματοπιστωτικών ιδρυμάτων, τη μετατροπή υλικών ή άυλων αξιών σε χρήμα κ.λπ.»⁹³.

Όταν «το δίκαιο και η συνήθης νομιμότητα δεν επαρκούν πλέον για να προστατεύσουν το αγαθό ή το δικαίωμα που απειλείται, προκύπτει η κατάσταση

«ως εξαιρετική περίπτωση *praeter constitutionem* και στηρίζεται σε επιχειρήματα που εισάγουν ένα δίκαιο της ανάγκης *contra constitutionem* που θέτει σε αμφισβήτηση ρητές δικαιοκρατικές εγγυήσεις του εθνικού Συντάγματος, παραγνωρίζοντας μεταξύ άλλων και τις δικαιοκρατικές εγγυήσεις του ενωσιακού δικαίου και της ΕΣΔΑ», Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», όπ.π., σελ. 103 και 105.

⁹¹ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», 01-09-2011, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/38mathioudakistameiako18.pdf> (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:07), σελ. 3-5.

⁹² Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», ΝοΒ, τ. 10/2012, σελ. 2643.

⁹³ Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», όπ.π., σελ. 2643.

ανάγκης από την πράξη και όχι από το δίκαιο και, για το λόγο αυτό, δεν αποτελεί από μόνη της επιτρεπτική ρύθμιση, νομιμοποιεί ή -θα λέγαμε μάλλον ευχερέστερα- δικαιολογεί την παραβίαση του κανόνα δικαίου, χωρίς, ωστόσο, πάντως να υπάρχει πάντοτε αιτιολόγηση»^{94 95}. Οι *έκτακτες συνθήκες* είναι «σύμφυτες με την κατάσταση ανάγκης» και απαντώνται σαν αόριστες έννοιες «σε επιμέρους κλάδους του δικαίου»⁹⁶. Η κατάσταση αυτή εξαίρεσης, ως «μια κανονιστική παρέκβαση από την ομαλή νομιμότητα, αποτελεί μια κατάσταση έκτακτης ανάγκης με την ευρεία έννοια, δεν περιορίζεται δηλ. μόνο στην κατάσταση ανάγκης ή πολιορκίας του άρθρου 48 Σ και λαμβάνει, ενδεχομένως, και άλλες πιο έμμεσες και λανθάνουσες μορφές»⁹⁷. Εμπεριέχει τρία ουσιώδη χαρακτηριστικά: την «εξαιρετική ρύθμιση», τη «μετάβαση» και τον «αποκλεισμό». Ειδικότερα, «χωρίς την πολιτικοκοινωνική και οικονομική κρίση δεν συντρέχει συγκυρία εξαίρεσης, καθώς ο σκοπός της, ο οποίος προφανώς φαντάζει αντιφατικός, είναι να αποκαταστήσει τις ομαλές συνθήκες». Η κατάσταση αυτή συνιστά, τέλος, «μια μετάβαση, ένα πέρασμα δηλ. από μια ομαλότητα σε μια άλλη», έχοντας, όμως, παράπλευρες απώλειες, ήτοι «έναν βασικό αποκλεισμό ή περιορισμό σε κάποια δικαιώματα επί ενός τμήματος της πολιτικής κοινωνίας»⁹⁸.

«Η εφαρμογή της *θεωρίας των έκτακτων συνθηκών* στο δημόσιο δίκαιο» στόχο έχει την «προστασία του ίδιου του κράτους, τη συνέχιση της άσκησης της πολιτικής εξουσίας, την προστασία των πολιτών και των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους, τη γενικότερη λειτουργία των θεσμών, της τάξης, της λειτουργικότητας, της αποτελεσματικότητας και της ειρήνης της κοινωνίας». Όλα, όμως, τα ανωτέρω, «τα

⁹⁴ Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», όπ.π., σελ. 2643.

⁹⁵ Βλ. τη χαρακτηριστική σημείωση του Δ. Μπελαντή κατά την οποία «αυτή η εξαιρετική νομιμότητα συνιστά μια νομιμοποίηση της απονομιμοποίησης σε σχέση με την ομαλή νομιμότητα», Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1116.

⁹⁶ Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», όπ.π., σελ. 2643.

⁹⁷ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1116.

⁹⁸ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1117.

οποία προβλέπονται υπό το πρίσμα της νομιμότητας, τηρουμένων των διαδικαστικών και ουσιαστικών εγγυήσεων που θεσπίζονται στο δημόσιο, επιβάλλονται εξαναγκαστικά, σχεδόν βίαια στους πολίτες, των οποίων τα δικαιώματα και τα συμφέροντα θίγονται έστω και προσωρινά»⁹⁹. Σε κάθε περίπτωση, όμως, η κατάσταση «εξαιρέσης διαφέρει ανάλογα με το βάθος και την ποιότητα της κρίσης, τη μορφή και το είδος του κινδύνου, τον κοινωνικό και πολιτικό συσχετισμό δύναμης, τις μορφές και τους τρόπους της κατάστασης εξαιρέσης», όπως για παράδειγμα είναι η δικτατορία, η οποία αποτελεί την καθαρότερη μορφή, και η κοινοβουλευτική δικτατορία¹⁰⁰.

Αναφορικά με την έννοια των έκτακτων συνθηκών πολυποίκιλες αναλύσεις έχουν πραγματοποιηθεί και πολλές ειδικότερες μελέτες έχουν εκπονηθεί. Στο σημείο αυτό αξίζει να σημειωθεί η διάκριση του B. Meyler, ο οποίος τόνισε σε σχετική μελέτη του τη διαφοροποίηση κατά την εμφάνιση των «έκτακτων περιστάσεων» και τον «περιορισμό λόγω αυτών των οικονομικής φύσης δικαιωμάτων από τη μία και των ελευθεριών και των πολιτικών δικαιωμάτων από την άλλη». Ανάλογα με τη φύση έκαστου δημοκρατικού πολιτεύματος, αυξάνει η προστασία των δικαιωμάτων της μιας έναντι της άλλης πλευράς. Έτσι, στην έννομη τάξη των Η.Π.Α. κατά την κρατούσα άποψη δέον είναι για παράδειγμα να προστατεύονται «τα πολιτικά δικαιώματα σε κίνδυνο του δημοκρατικού πολιτεύματος, ενώ τέτοια σημασία και προτεραιότητα δεν δίνεται στα οικονομικά δικαιώματα των πολιτών». Επ' αυτής της διάκρισης ο ως άνω συγγραφέας εκφράζει τις αμφιβολίες του ως προς το κατά πόσο τα είδη των έκτακτων περιστάσεων είναι «ευδιάκριτα» και διερωτάται μήπως «πίσω από εμφανιζόμενες οικονομικές έκτακτες περιστάσεις κρύβονται πολιτικά αίτια αναφορικά με τις διαδικασίες και τις ατομικές ελευθερίες», φέρνοντας το παράδειγμα των έκτακτων περιστάσεων που δημιούργησε ο τυφώνας Katrina και θέλοντας με αυτόν τον τρόπο να καταδείξει ότι «η προτεραιότητα στις πολιτικά έκτακτες περιστάσεις ίσως ενυπάρχει και σε άλλες μορφές έκτακτων συνθηκών, οι οποίες

⁹⁹ Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», ό.π., σελ. 2644.

¹⁰⁰ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαιρέσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», ό.π., σελ. 1118-1119.

πλασματικά και εκ πρώτης δείχνουν να είναι αντικειμενικές», επικαλούμενος σε αυτό το σημείο και σχετικές παρατηρήσεις του G. Agamben¹⁰¹. Εν συνεχεία, αναφέρεται στις αντιμαχόμενες στην αμερικανική ακαδημαϊκή κοινότητα τάσεις που θέλουν, είτε τους συνταγματικούς κανόνες να είναι ανελαστικοί ενώπιον των έκτακτων περιστάσεων¹⁰², είτε τη δικαστική εξουσία να αφήνεται να αναλάβει το ρόλο της επιτρεπόμενης διαφορετικής εφαρμογής του Συντάγματος σε τέτοιες έκτακτες περιστάσεις με τα εκτελεστικά όργανα αποδεκτός να προβαίνουν στα αρμόζοντα στις ανωτέρω περιστάσεις μέτρα¹⁰³.

Εν προκειμένω, σήμερα στο ελληνικό κράτος απαντάται μια «έμμεση αναστολή δικαιωμάτων μέσω τυπικού νόμου, η οποία υποδηλώνει μια ακήρυκτη και έμμεση μορφή εξαίρεσης ή έκτακτης ανάγκης που δεν εκκινεί από την κατάσταση σοβαρού κινδύνου για τη δημόσια ασφάλεια, αλλά από μια βαθειά κρίση της κρατικής υπόστασης λόγω της δεινής κατάστασης όπου έχει εισέλθει το σύστημα οικονομικής κυριαρχίας, με αποτέλεσμα η λειτουργία αυτής της κατάστασης ανάγκης να επαφίεται στη διοίκηση και τον κυβερνητικό μηχανισμό»¹⁰⁴.

Η ανωτέρω κατάσταση έχει σαφή αντίκτυπο στη στάση του δικαστή, ο οποίος καλείται να ανταποκριθεί στις προκλήσεις της κρίσης εφαρμόζοντας σε ένα μεγάλο ποσοστό τη «θεωρία των εξαιρετικών περιστάσεων» υπό την «προϋπόθεση της τήρησης της αρχής της αναλογικότητας, της ισότητας και της προστασίας του πυρήνα των συνταγματικών δικαιωμάτων χωρίς, όμως, αυτό να σημαίνει ότι εκχωρούνται νέες αρμοδιότητες και ότι μειώνονται οι περιορισμοί στην άσκηση της εξουσίας»¹⁰⁵

¹⁰¹ Βλ. σχετικά, Agamben, Giorgio, *Κατάσταση Εξαίρεσης*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2007.

¹⁰² Βλ. σχετικά Tushnet, Mark, "The Political Constitution of Emergency Powers: Some Lessons from Hamdan", *Minn. L. Rev.* 91, 2007, σελ. 1451 επ.

¹⁰³ Meyler, Bernadette, "Economic Emergency and the Rule of Law", 16-11-2006, Cornell Law School research paper No. 06-045, <http://ssrn.com/abstract=944618> (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:14), σελ. 4-5, 11-12 και 27.

¹⁰⁴ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1132-1133.

¹⁰⁵ Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», όπ.π., σελ. 2644-2647.

¹⁰⁶. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η υπ' αριθμ. 668/2012 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, στην οποία εφαρμόστηκε από το δικαστή η θεωρία των εξαιρετικών περιστάσεων. Σημαντικότερο, όμως, στοιχείο, το οποίο δύναται να εξαχθεί και ως συμπέρασμα και το οποίο προτάσσεται από όλη την ακαδημαϊκή κοινότητα, είναι «η προσήλωση» στις θεμελιώδεις συνταγματικές αξίες, «την οποία ο δικαστής οφείλει και έχει τη δυνατότητα να διατηρήσει»^{107 108}.

Ακολουθώντας την πορεία των εννοιών, όπως αναλύθηκαν ανωτέρω, αναπόφευκτα καταλήγουμε στην έννοια του *δημοσίου συμφέροντος*, η οποία ούτε φυσικά και αυτή μένει αναλλοίωτη υπό το καθεστώς μιας κρίσης και της εμφάνισης έκτακτων συνθηκών, καθώς «οι προτεραιότητες αναδιατάσσονται μέσα στην κρίση και συνακόλουθα μεταβάλλεται η λογική του δημοσίου συμφέροντος», η οποία, όπως εύστοχα έχει διατυπωθεί από τον Γ. Γεραπετρίτη, «αντιμετωπίζεται οριακά ως θέσφατο μη επιδεχόμενο οποιασδήποτε νομικής αντίρρησης ή κοινωνικής επιφύλαξης». «Η διεύρυνση της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος» επιφέρει «ενδυνάμωση των κρατικών οργάνων, τα οποία, συνδυάζοντας το θεσμικό τους βάρος και την ισχύ τους στο πολίτευμα με την επίκληση αυτής, επιβάλλουν ως θεμιτές τις αποκλίσεις από το κράτος δικαίου, οι οποίες θα ήταν αδιανόητες σε συνθήκες ομαλότητας»¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Το ίδιο και ο Α. Σκλίας, ο οποίος παρατηρεί ότι «η παρούσα οικονομική πραγματικότητα έχει ήδη ενσωματωθεί στη δικανική κρίση πυροδοτώντας μεταστροφές της νομολογίας ιδίως προς την κατεύθυνση της αποδοχής της συνταγματικότητας των εκάστοτε υπό κρίση νομοθετικών διατάξεων δημοσιονομικού περιεχομένου», Σκλίας, Αντώνιος, «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στη δικανική σκέψη», *ΕφημερΔΔ*, τ. 1/2012, σελ. 81.

¹⁰⁷ Πικραμμένος, Παναγιώτης, «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», *ΝοΒ*, τ. 10/2012, σελ. 2645-2647.

¹⁰⁸ Βλ. και τη χαρακτηριστική δήλωση του πρώην Προέδρου του ΣτΕ, Π. Πικραμμένου, σε εισήγησή του στην εκδήλωση του ΔΣΑ με θέμα «Η αρχή του Κράτους Δικαίου σε έκτακτες συνθήκες μέσα σε περιβάλλον Ευρωπαϊκής Ένωσης» όπου, μεταξύ άλλων, τόνισε «τα όρια της δράσης του νομοθέτη, τόσο στην παρούσα όσο και σε μελλοντικές φάσεις της κρίσεως», *Ιστότοπος ΔΙΚΑΣΤΗΣ Blog*, «Το νομικό πλαίσιο σύνταξης Μνημονίων προσδιόρισε ο Πρόεδρος του ΣτΕ», 12-03-2012, http://dikastis.blogspot.gr/2012/03/blog-post_9110.html (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:21).

¹⁰⁹ Γεραπετρίτης, Γιώργος, «Η οικονομική κρίση ως στοιχείο απορρύθμισης της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου: Νομοτέλεια ή άλλοθι;», *ΝοΒ*, τ. 60/2012, σελ. 2754.

Εντούτοις, τα παραπάνω δεν θα πρέπει κατ' αναγκαιότητα να συνιστούν τον κανόνα, καθώς οι θεσμοί είναι τεθειμένοι, ώστε να δύνανται να «διασφαλίζουν» ιδιαιτέρως «σε περιόδους πολιτικών, κοινωνικών ή οικονομικών αναταράξεων» μια «βιώσιμη διαχείριση» αυτών προς χάριν της συνέχειας του κράτους και της κοινωνίας. Αντίστοιχα, το ενωσιακό δίκαιο και το δίκαιο της ΕΣΔΑ έρχονται σε σύγκρουση με το Σύνταγμα και το εθνικό δίκαιο, «καθιστώντας δυσχερή την αρμονική συνύπαρξή τους»¹¹⁰.

Φτάνοντας, όμως, στην ουσία του προβλήματος και αξιολογώντας την ανάδυση του λεγόμενου «κράτους έκτακτης ανάγκης»¹¹¹ θα πρέπει να θέσουμε και τις ασφαλιστικές δικλίδες, ούτως ώστε να αποφευχθεί η διολίσθηση αυτού σε επικίνδυνες ατραπούς. Ιστορικά το δίκαιο της ανάγκης δεν είναι πρωτόγνωρη έννοια ούτε στην ελληνική πολιτική ιστορία¹¹². Εντούτοις, είναι αναγκαία η ύπαρξή του σε κάθε νομικό σύστημα για τη «θωράκιση της έννομης τάξης» σε περιόδους

¹¹⁰ Γεραπετρίτης, Γιώργος, «Η οικονομική κρίση ως στοιχείο απορρύθμισης της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου: Νομοτέλεια ή άλλοθι;», όπ.π., σελ. 2754.

¹¹¹ Βλ. και τη διάσημη Ρωμαϊκή αρχή του Κικέρωνα σχετικά με τη σωτηρία της πόλεως, η οποία τίθεται emphaticώς ως ο υπέρτατος Νόμος, “*Salus populi suprema lex esto*”, όπως αναφέρεται σε αυτήν ο Α. Αργυρός σε άρθρο του στο ΝοΒ, *Αργυρός, Αντώνης, όπ.π., σελ. 2792*.

¹¹² Έχει εφαρμοστεί ήδη κατά το Ψήφισμα της Επιδαύρου το 1823, το 1828 και το 1848 μέσω ψηφισμάτων, αναγκαστικών νόμων και πραξικοπημάτων με τελικό αποτέλεσμα τη δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967, καθώς έχει συνδεθεί με έντονες πολιτικές ανωμαλίες, πραξικοπήματα, επαναστάσεις, δικτατορίες και κάθε τύπου πολιτικές ανατροπές, *Φουντεδάκη, Πηνελόπη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», ΤοΣ, τ. 4/2007, σελ. 1153*. Βλ. ορόσημα όπως τον ελληνικό εθνικισμό ως μεγαλοϊδεατισμό, τον οποίο υπέθαλψε η Εθνική Εταιρία από την ίδρυσή της το 1894, το λαϊκισμό του Δηλιγιάννη, τον πόλεμο κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ταπεινωτική ήττα του 1897, τους Βαλκανικούς Πολέμους μεταξύ 1912-1913, τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο το 1917, την Εκστρατεία στη Μικρά Ασία, τις Κυβερνήσεις Γονατά 1923, Πάγκαλου 1925, Κονδύλη 1935, τη γερμανική κατοχή και τα Δεκεμβριανά 1945, *Φουντεδάκη, Πηνελόπη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1154-1157*. Το δίκαιο της ανάγκης εμφανίστηκε για πρώτη φορά στον ευρωπαϊκό χώρο κατά τη Ρωμαϊκή Εποχή και σηματοδοτεί παρεκκλίσεις από το συνήθως συμβαίνον συνδεόμενες με σημαντικά ιστορικά γεγονότα και έντονες πολιτικές έριδες, τα οποία σπανίζουν στη Δυτική Ευρώπη μετά τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όχι, όμως, και στον ελληνικό χώρο. Κατόπιν, μετά την τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου 2001, το δίκαιο της ανάγκης ξεπρόβαλλε ξανά παγκοσμίως ως ζητούμενο, εγκαταλείποντας τη θέση του ως «θεσμικό απολίθωμα», *Φουντεδάκη, Πηνελόπη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1149-1150*.

επικρεμάμενης κατάρρευσής της και τη διασφάλιση της κρατικής υπόστασης, καθώς η συνταγματική τάξη δύναται, ενδεχομένως, να διασωθεί «με προσφυγή στο δίκαιο της ανάγκης», το οποίο βέβαια, σε κάθε περίπτωση, είναι τεθειμένο για να προστατεύσει τους συνταγματικούς θεσμούς, συμπληρώνοντας τα τυχόν κενά και όχι για να «υπερφαλαγγίσει» τις συνταγματικές διατάξεις¹¹³.

Κοινός τόπος, όμως, σε όλα τα κράτη αποτελεί το γεγονός ότι «η ανατροπή της κανονικότητας δεν ταυτίζεται πλέον με την κατάσταση έκτακτης ανάγκης», όπως αυτή «απαντάται στα συντάγματα» με τρόπο «αναποτελεσματικό», ενώ παρατηρείται αδυναμία προσαρμογής στα νέα δεδομένα¹¹⁴. Αυτό που κυρίως θα πρέπει να εξετάζεται είναι «κατά πόσον οι συνταγματικές προβλέψεις» και «οι περιορισμοί είναι πρόσφοροι για την αντιμετώπιση της κατάστασης ανάγκης», αλλά και κατά πόσον «συμβαδίζουν προς τις διεθνείς υποχρεώσεις», ειδικότερα της Ελλάδας¹¹⁵.

Ένα παράδειγμα, χαρακτηριστικό της εποχής που διέρχεται το ελληνικό πολιτικό σύστημα, αποτελεί η έκδοση πράξεων νομοθετικού περιεχομένου από τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου υπό το κράτος έκτακτων περιπτώσεων εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης (44§1 Σ)¹¹⁶, οι οποίες φαίνεται να έχουν αυξηθεί σε τέτοιο βαθμό εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας, συνηγορώντας προς το αυτονόητο πως, είτε δεν υφίσταται τέτοια ανάγκη¹¹⁷, είτε η Κυβέρνηση αμελεί να προετοιμαστεί έγκαιρα νομοθετικά, με

¹¹³ Αργυρός, Αντώνης, όπ.π., σελ. 2805.

¹¹⁴ Φουντεδάκη, Πηνελόπη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1153.

¹¹⁵ Φουντεδάκη, Πηνελόπη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1164-1165.

¹¹⁶ Οι Πράξεις Νομοθετικού Περιεχομένου (ΠΝΠ) αποτελούν ουσιαστικούς νόμους, τους οποίους εκδίδει ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας μετά από πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου, σε «έκτακτες περιπτώσεις εξαιρετικά επείγουσας και απρόβλεπτης ανάγκης», υποβάλλονται στη Βουλή για κύρωση εντός σαράντα ημερών από την έκδοσή τους ή μέσα σε σαράντα ημέρες από τη σύγκληση της Βουλής σε σύνοδο. Εάν δεν υποβληθούν εγκαίρως ή δεν εγκριθούν εντός τριών μηνών από την υποβολή τους παύουν να ισχύουν *ex nunc*, Φουντεδάκη, Πηνελόπη, «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1167.

¹¹⁷ Καταρχήν, όπως σημειώνει ο Δ. Μπελαντής, οι Π.Ν.Π. παρά το ότι συχνά χαρακτηρίζονται ως δίκαιο της ανάγκης, εκκινούν από μια προβληματική συγγενέστερη προς την έκτακτη νομοθεσία του

αποτέλεσμα να καθίσταται πράγματι στο τέλος επείγουσα η ανάγκη, αλλά σε καμία περίπτωση απρόβλεπτη¹¹⁸, είτε με τον τρόπο αυτό προσπαθεί δόλια να παρακάμψει τη νομοθετική εξουσία¹¹⁹, γεγονός για το οποίο εκδηλώθηκαν για πρώτη φορά έντονες αντιδράσεις εναντίον της κυβερνητικής τακτικής κατά τα τέλη του 1999¹²⁰.

Υπό τα νέα δεδομένα, το δίκαιο της ανάγκης προβάλλει εξαιτίας των παρακάτω λόγων: ως «έλλειμμα ασφάλειας», το οποίο «καταλήγει να συνιστά πρόβλημα δικαιοσύνης», άλλως «έναντι φυσικών φαινομένων σε συνδυασμό με την οικολογική καταστροφή σε κάθε κράτος», άλλως λόγω «ζητημάτων υγείας και επιδημιών – πανδημιών», και, τέλος, «έναντι οικονομικών κρίσεων και ως συνέπεια της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας», στη μορφή δηλ. υπό την οποία εξετάζεται στην παρούσα εργασία. Στην τελευταία αυτή κατηγορία προκύπτει, κυρίως, το φαινόμενο, «τα ειδικά αυτά νομοθετικά μέτρα να μην εντάσσονται μόνο σε καθεστώς έκτακτης ανάγκης, αλλά στη νομοθεσία των κανονικών συνθηκών, αποτυπώνοντας μια νέα κανονικότητα διαρκείας», οπότε και «ελλοχεύει ο κίνδυνος της ανοχής αυτών των περιορισμών ακόμη και αν δεν είναι απαραίτητοι και λυσιτελείς»¹²¹.

Μια από τις εκφάνσεις του «κράτους έκτακτης ανάγκης» προ της Ελληνικής δημοσιονομικής κρίσης στη νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων αποτελεί και η «τάση ανατροπής της νομολογίας», η οποία προκειμένου να προστατεύσει την αρχή της δικονομικής ισότητας που κατοχυρώνει το Σύνταγμα και η ΕΣΔΑ, άρχισε να

Συντάγματος του 1952 παρά, από εκείνη των αναγκαστικών νόμων ως γνήσιας μορφής νομοθεσίας της εκτελεστικής εξουσίας, προς αποτροπή σοβαρού κινδύνου κατά της πολιτείας, Μπελαντής, Δημήτριος, *«Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1126.*

¹¹⁸ Γεραπετρίτης, Γιώργος, «Η οικονομική κρίση ως στοιχείο απορρύθμισης της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου: Νομοτέλεια ή άλλοθι;», όπ.π., σελ. 2759.

¹¹⁹ Βλ. και την ίδια άποψη της Π. Φουντεδάκη, η οποία σημειώνει ότι «υπάρχει σαφής καταστρατήγηση του (Συντάγματος), στο μέτρο που μόνο κατ' επίφαση πληρούνται οι όροι του επείγοντος και απρόβλεπτου», Φουντεδάκη, Πηνελόπη, *«Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1167.*

¹²⁰ Φουντεδάκη, Πηνελόπη, *«Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1169.*

¹²¹ Φουντεδάκη, Πηνελόπη, *«Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», όπ.π., σελ. 1176-1177 και 1188.*

«μεταβάλει σταδιακά και να ανατρέπει τις προστατευτικές υπέρ του Δημοσίου διατάξεις»^{122 123}. Εντούτοις, το δίκαιο των έκτακτων συνθηκών ή αλλιώς και δίκαιο της ανάγκης τείνει πια να ανατρέψει την ανωτέρω προστατευτική για τους πολίτες νομολογία¹²⁴. Αυτό δύναται να μας οδηγήσει και στο γενικότερο συμπέρασμα, ότι το εκάστοτε νομοθετικό μέτρο που θεσπίζει ο νομοθέτης κρίνεται διαφορετικά ανάλογα με το «διακυβευόμενο εκάστοτε δημόσιο συμφέρον», και συγκεκριμένα σήμερα με τη δημοσιονομική διάσωση της χώρας, είτε αυτό ήταν στις προθέσεις του νομοθέτη, είτε όχι. Όμως, κάτι τέτοιο δεν θα ήταν σωστό να αποκτά γενικευμένες διαστάσεις στην παρούσα συγκυρία, διότι το δημόσιο χρέος και το δημοσιονομικό έλλειμμα αγγίζουν τόσο μεγάλες διαστάσεις, με αποτέλεσμα «κάθε μέτρο με το οποίο θα δύνανται να εξοικονομηθούν δημόσιες δαπάνες» να κρίνεται κατάλληλο και «αναγκαίο»¹²⁵.

Περαιτέρω, μια ακόμη συνέπεια του «κράτους έκτακτης ανάγκης» γίνεται εμφανής στο νέο φορολογικό ελληνικό σύστημα το οποίο ανακύπτει υπό την πίεση της οξύτατης δημοσιονομικής κρίσης, καλούμενο να αντιμετωπίσει την αδυναμία είσπραξης των δημοσίων εσόδων και την αδυναμία περιστολής των δημοσίων δαπανών, χρόνιες παθολογίες του συστήματος που δεν καθίσταται εφικτό να ιαθούν με αποσπασματικά, επαχθή και, κατά συνέπεια, πρόχειρα μέτρα. Το ψηφισθέν την 11η Ιανουαρίου 2013 φορολογικό νομοσχέδιο, αλλά και το προσφάτως νεοψηφισθέν

¹²² Αργυρός, Αντώνης, όπ.π., σελ. 2794.

¹²³ Χαρακτηριστική η απόφαση του ΕΔΔΑ Μειδάνης κατά Ελλάδας, της 22ας Μαΐου 2008, App. No. 33977/06, σχετικά με τα δικονομικά προνόμια του Δημοσίου και συγκεκριμένα αναφορικά με τη διαφοροποίηση του οφειλόμενου τόκου μεταξύ Δημοσίου ή ΝΠΔΔ και ιδιωτών, αλλά και η 1663/2009 της Ολομέλειας του ΣτΕ, σύμφωνα με την οποία η διάταξη του άρ. 4§1 Σ δεν επιτρέπει ρύθμιση που θεσπίζει υπέρ του Δημοσίου και έναντι των ιδιωτών αδικαιολόγητη προνομιακή μεταχείριση χωρίς να συντρέχει λόγος δημοσίου συμφέροντος. Αντίθετα, η 2094/2011 απόφαση του Α΄ Τμήματος του ΣτΕ αναδεικνύει τη σημασία στη νομοκοπολιτικά κρίσιμη συγκυρία του σεβασμού της ατομικής ευθύνης και της θεμελιώδους αρχής της αναλογικής ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών, αποφεύγοντας το δικαστικό ακτιβισμό, Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β΄ 693/2011, ΣτΕ ΣΤ΄ 1620/2011 και ΣτΕ Α΄ 2094/2011», όπ.π., σελ. 108.

¹²⁴ Αργυρός, Αντώνης, όπ.π., σελ. 2794.

¹²⁵ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β΄ 693/2011, ΣτΕ ΣΤ΄ 1620/2011 και ΣτΕ Α΄ 2094/2011», όπ.π., σελ. 109-110.

την 21-12-2013, δεν λαμβάνουν υπόψη τους τις ρεαλιστικές δυνατότητες των ήδη επιβαρυνμένων φορολογούμενων πολιτών και αποδεικνύεται ότι στερούμενα συστηματικότητας αποσκοπούν να ικανοποιήσουν μοναχά φοροεισπρακτικές ανάγκες, εμφορούμενες από τα κενά που παρουσιάζονται στους στόχους που θέτουν για την Ελλάδα οι Ευρωπαίοι εταίροι της, προκειμένου να ικανοποιηθεί η δανειακή σύμβαση για το ελληνικό χρέος. Ενδεικτικά μερικά από τα επαχθή μέτρα αποτελούν η «αύξηση του συντελεστή Φ.Π.Α. κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες», η «επιβάρυνση του επιτηδευματία πέραν του Φ.Π.Α. και με φόρο εισοδήματος για ποσά που εν τοις πράγμασι δεν έχει εισπράξει», από τη «σταδιακή μείωση του αφορολόγητου ορίου η κατάργησή του και η αντικατάστασή του με επιμέρους διαφορετικές φορολογικές κλίμακες ανά κατηγορία εισοδήματος». Τα μέτρα αυτά δημιουργούν έντονα κοινωνικά προβλήματα, καθώς αν συνεκτιμηθούν οι περικοπές σε μισθούς και συντάξεις, οι δραματικά αυξανόμενες ανείσπρακτες απαιτήσεις και η διατήρηση των τιμών σε δυσανάλογα επίπεδα, εξαλείφεται κάθε κοινωνική πτυχή της φορολογίας εισοδήματος και επέρχονται κοινωνικά άδικα αποτελέσματα¹²⁶. Κατά τον καθηγητή Π. Παυλόπουλο η ανωτέρω φορολογική νομοθεσία συνιστά «ευθεία παραβίαση του Συντάγματος και συγκεκριμένα της ισότητας ενώπιον των δημοσίων βαρών (άρ. 4§5 Σ) και της νομιμότητας του φόρου (άρ. 78 Σ)». Επιπροσθέτως, ο πυρήνας της περιουσίας (άρ. 4§5, 17, 25§1 Σ και 1 Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου ΕΣΔΑ) θίγεται, τόσο από τη ραγδαία αύξηση των έμμεσων φόρων, όσο και από τους άμεσους φόρους που βάζουν κατά της ακίνητης περιουσίας, ενώ παράλληλα θίγεται και η αρχή της βεβαιότητας του φόρου σε συνδυασμό με το σύστημα δικαστικής προστασίας του φορολογούμενου (άρ. 78 και 20 Σ)¹²⁷.

Το μοτίβο της επιβολής έκτακτων φορολογικών νόμων δεν αποτελεί μοναχά ελληνικό φαινόμενο, αλλά αποτελεί πάγια τακτική και άλλων χωρών με χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Γερμανίας και τον ομοσπονδιακό νόμο για τις επενδυτικές ενισχύσεις της εμπορικής οικονομίας. Ο ανωτέρω νόμος τέθηκε την 7^η

¹²⁶ Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», ΝοΒ, τ. 60/2012, σελ. 2827-2829.

¹²⁷ Παυλόπουλος, Προκόπης, «Η κατάργηση της φορολογικής νομιμότητας και η ανάγκη προστασίας της ατομικής ιδιοκτησίας», Παρέμβαση του Προκόπη Παυλόπουλου, <http://pomida.gr/foroi/pavlopoulos.pdf>, (Τελευταία πρόσβαση, 7 Δεκεμβρίου 2013, 17:21), σελ. 1-2

Ιανουαρίου 1952 σε μια περίοδο μετά τη νομισματική μεταρρύθμιση, οπότε η οικονομική ανάκαμψη δεν επερχόταν ομοιόμορφα, με σκοπό να καλύψει την επείγουσα ανάγκη για επενδύσεις στους τομείς εξόρυξης άνθρακα, βιομηχανίας σιδήρου και χάλυβα και παραγωγής ενέργειας. Η ρύθμιση επέβαλε φόρο σε ποσοστό 3,5%, από τον οποίο και αντλούνταν, τελικά, τα σχετικά κονδύλια για τις ενισχυτικές επενδύσεις, οι οποίες χορηγούνταν σε συγκεκριμένους δικαιούχους με αυστηρά κριτήρια. Τότε ανταγωνιστικές εταιρείες και διαφορετικοί κλάδοι αντέδρασαν ζητώντας την ακύρωση του ως άνω ομοσπονδιακού νόμου, ο οποίος κατά τους προσφεύγοντες στο Ανώτατο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας επηρέαζε σε απόλυτο βαθμό την οργάνωση της οικονομικής ζωής της χώρας, το οποίο και εξέδωσε την υπ' αριθμ. BVerfGE 4, 7 (17) απόφαση της 20^{ης} Ιουλίου 1954. Συγκεκριμένα, τέθηκε ζήτημα παραβίασης της αρχής της ισότητας λόγω της αρνητικής επίδρασης της ρύθμισης στην κατάσταση του ανταγωνισμού της εμπορικής οικονομίας της χώρας, καθώς ευνοούσε τα συμφέροντα μεμονωμένων ομάδων. Επιπλέον, εξετάστηκε η συμφωνία με το γερμανικό Σύνταγμα ως προς την ελευθερία ανάπτυξης οικονομικής δραστηριότητας (άρ. 2§1 γερμΣ) και κατά πόσο με τον επίδικο νόμο στοιχειοθετείται αντίθετη με τον καταστατικό χάρτη της χώρας παρέμβαση στην ελευθερία διάθεσης των οικονομικών πόρων. Το Ανώτατο Ομοσπονδιακό Συνταγματικό Δικαστήριο της Γερμανίας αποφάνθηκε ότι ο επίδικος νόμος εξυπηρετεί το δημόσιο συμφέρον, καθώς σωρευτικά δεν περιορίζονται κατά τρόπο απόλυτο και αυθαίρετο τα συμφέροντα των έτερων οικονομικών κλάδων. Επιπροσθέτως, έκρινε το νόμο σύμφωνο με τη συνταγματική αρχή της ισότητας, καθώς αποφάσισε ότι παραμένει, σε κάθε περίπτωση, ένα εύλογο περιθώριο για την ανάπτυξη της επιχειρηματικής πρωτοβουλίας, ενώ ενισχυτικά προέβαλε ότι το άρ. 14 γερμΣ δεν προστατεύει τα περιουσιακά στοιχεία αυτά καθ' εαυτά και το γεγονός ότι το γερμανικό Σύνταγμα δεν επιβάλλει ένα συγκεκριμένο οικονομικό σύστημα. Επιπλέον, ως προς τον ισχυρισμό των αιτούντων ότι η επίδικη ρύθμιση των επενδυτικών ενισχύσεων προσλαμβάνει το χαρακτήρα του φόρου, το Ανώτατο Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε ότι η επίδικη ρύθμιση είχε τα αναγκαία αντισταθμιστικά οφέλη, ήτοι τη συνεχή ροή των επενδυτικών κεφαλαίων εντός του γερμανικού κράτους.

Επομένως, σύμφωνα με τα ανωτέρω παρατηρούμε την έννοια του δημοσίου συμφέροντος να λειτουργεί με τον ίδιο τρόπο ήδη από τη δεκαετία του 1950 και στη γερμανική έννομη τάξη, προτάσσοντας ως αναγκαιότητα τη συνολική οικονομική ανάκαμψη της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας και ως δικαιολογητικό λόγο ενός στην ουσία επαχθούς και άνισου φορολογικού μέτρου για την πλειοψηφία των εμπορικών οικονομικών κλάδων.

Το πρόβλημα που εισάγει η έννοια του «κράτους της έκτακτης ανάγκης» είναι κατά κύριο λόγο ο κίνδυνος «ανατροπής της συνταγματικής τάξης στο σύνολό της», ο οποίος φανερά ελλοχεύει, όταν αυτό «λειτουργεί επικαλούμενο μια κατάσταση ανάγκης που δύναται να ανατρέψει τη γραμματική και ιστορική ερμηνεία των διατάξεων του Συντάγματος και ευρύτερα τη συνταγματική τάξη συνολικά». Όμως, οι περιπτώσεις κατά τις οποίες εμφιλοχωρεί το δίκαιο της ανάγκης «αντιμετωπίζονται ρητώς από το ίδιο το Σύνταγμα» και, για το λόγο αυτό, τα άρθρα 44 και 48 Σ για την κήρυξη της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας βρίσκονται σε ισχύ και καταδεικνύουν τις ξεκάθαρες γραμμές πέρα από τις οποίες η εκτελεστική εξουσία δεν μπορεί να απομειώσει «τις εγγυήσεις του κράτους δικαίου»¹²⁸.

Επιπροσθέτως, τα αυστηρά μέτρα του «κράτους έκτακτης ανάγκης» αντίκεινται στο άρ. 53 της Χάρτας Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, η οποία ανήκει πλέον στο πρωτογενές ενωσιακό δίκαιο, ενώ, παράλληλα, το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΔΕΕ) έχει νομολογιακά κρίνει ότι «λόγοι οικονομικής φύσης δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως δικαιολογία για αναγνώριση προνομίων, τα οποία απαγορεύονται από τη Συνθήκη». Ακόμη, νέο πεδίο ελέγχου των λεγόμενων «εξαιρετικών περιστάσεων» που προβάλλουν στο «κράτος έκτακτης ανάγκης» αποτελεί η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ)¹²⁹. Για

¹²⁸ Είναι χαρακτηριστική η σημείωση του Κ. Γιαννακόπουλου ότι «δεν νοείται συνταγματική αποδοχή κατάστασης εξαίρεσης που να μην μπορεί να αντιμετωπισθεί μέσα από την εφαρμογή του Συντάγματος και, άρα, που να το περιορίζει», Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», ό.π., σελ. 106 και 105.

¹²⁹ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», ό.π., σελ. 107-108.

όλα τα παραπάνω είναι και από τη θεωρία διατυπωμένο ότι «οι δεσμεύσεις που αναλαμβάνουν οι κρατικές αρχές απέναντι σε διεθνείς δανειστές δεν μπορούν από μόνες τους να δικαιολογήσουν περιορισμό των θεμελιωδών δικαιωμάτων», καθώς «οι κεκτημένες εγγυήσεις αυτών δεν εκποιούνται», ενώ από την άλλη η δικαστική εξουσία «οφείλει να μην αγνοεί την οικονομική βιωσιμότητα των θεσμικών εγγυήσεών τους», καθώς το αντίθετο μάλλον «επιδεινώνει το πρόβλημα»¹³⁰.

Όλες οι ανωτέρω εκφάνσεις του «κράτους έκτακτης ανάγκης» συντείνουν σε μια απονεύρωση του δικαστικού ελέγχου λόγω του ευρύτερου πλαισίου των επιλογών της εκτελεστικής εξουσίας, γεγονός, όμως, το οποίο δεν είναι κατακριτέο από το σύνολο των θεωρητικών, μέρος του οποίου δικαιολογεί τα έκτακτα μέτρα στο όνομα και προς αντιμετώπιση του «πλήρους δημοσιονομικού εκτροχιασμού» στον οποίο ευρίσκεται η χώρα, όπως ακριβώς έκρινε τελικά η πλειοψηφία στις ΣτΕ 1620/2011 και (Ολ)668/2012^{131 132}. Στο ίδιο πνεύμα, έχει διατυπωθεί, συγκεκριμένα, ότι σε

¹³⁰ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το κράτος δικαίου και η εθνική κυριαρχία μπροστά στο ΔΝΤ», όπ.π., σελ. 2

¹³¹ Για περισσότερα βλέπε <http://dimitrispatsikas.wordpress.com/2013/04/30/salus-patriae/#more-265>, όπου ο Δ. Πατσίκας συμμερίζεται την άποψη Μανιτάκη σχετικά με την ευθύνη της Κυβέρνησης και την αναγκαιότητα των έκτακτων μέτρων και τάσσεται υπέρ της μειοψηφίας στην ΣτΕ 693/2011, Πατσίκας, Δημήτρης, «*Salus patriae suprema lex esto: Σκέψεις για τον δικαστικό έλεγχο σε συνθήκες “δημοσιονομικού εκτροχιασμού”*», 30-04-2013, <http://dimitrispatsikas.wordpress.com/2013/04/30/salus-patriae/#more-265> (Τελευταία πρόσβαση, 2 Νοεμβρίου 2013, 15:10).

¹³² Βλ. και την άποψη του Απ. Γέροντα, η οποία κινείται στο ίδιο πνεύμα, ήτοι στο ότι το δικαστήριο δεν δύναται να αμφισβητήσει τους λόγους που επικαλείται ο νομοθέτης για την επιβολή των συγκεκριμένων μέτρων και η συνδρομή αυτών διευρύνει σημαντικά τη διαπλαστική εξουσία του νομοθέτη κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων του, με αποτέλεσμα κάθε δικαστική απόφαση να οφείλει να λαμβάνει υπόψη το πολιτικό επιχείρημα περί συνδρομής έκτακτων συνθηκών και τις συνέπειες της απόφασης στις ευρύτερες πολιτικοοικονομικές εξελίξεις. Ο ίδιος λαμβάνει θέση υπέρ της άποψης ότι «οι ν. 3833 και 3845/2010 συνιστούν δίκαιο έκτακτης ανάγκης, θεσπισθέντες για την προστασία του εθνικού συμφέροντος και ειδικότερα της ελληνικής οικονομίας και της διασφάλισης της χρηματοδότησης των δημόσιων πολιτικών». Κατά συνέπεια, το δικαστήριο οφείλει να περιορίζεται στη διερεύνηση των αναγνωρισμένων μεθόδων διάγνωσης από το νομοθέτη και όχι στην «πρόγνωση» του, δηλ. την ορθότητα της ρύθμισης μελλοντικά, καθώς αυτός φέρει ευθύνη για την πρόγνωση της δημοσιονομικής προσαρμογής, τη διατήρηση της σταθερότητας στο χρηματοπιστωτικό τομέα και την προώθηση των διαρθρωτικών αλλαγών που θα προάγουν την ικανότητα της οικονομίας να εξάγει στοιχεία για τη μεσοπρόθεσμη ανάκαμψη. Παράλληλα, συντάσσεται με την άποψη που θέλει τη δικαστική εξουσία να λαμβάνει υπόψη της πολλούς παράγοντες, όπως την ανασφάλεια δικαίου, τις χαστικές κοινωνικές και οικονομικές συνέπειες που

περιόδους κρίσης το περιεχόμενο των όρων γίνεται πιο ασαφές και ο δικαστής είναι λογικό να αμβλύνει τον οριακό έλεγχο που ασκεί, καθώς υπάρχει ο κίνδυνος να ακυρώσει μέτρα ζωτικής σημασίας στηριζόμενος στη μηχανιστική ερμηνεία του Συντάγματος. Για το λόγο αυτό, ο ανώτατος διοικητικός δικαστής καλείται να «ασκεί έμμεσο έλεγχο χωρίς να κρίνει τον πυρήνα των επιλογών»¹³³. Εντούτοις, είναι εύστοχη η άποψη που διακρίνει ότι κατά την άσκηση «μεγάλης πολιτικής» «η τήρηση του Συντάγματος δεν διασφαλίζεται τόσο στις δικαστικές αίθουσες όσο στο πεδίο της πολιτικής», γεγονός που κατά κύριο λόγο λαμβάνει χώρα στις πολιτικά μεταβατικές περιόδους και στις περιόδους κρίσεως, οπότε και αναδύεται η υπέρτερη έννοια του δημοσίου συμφέροντος^{134 135}. Υπέρ της ίδιας άποψης τάσσεται και σε σχετική μελέτη ο Απ. Γέροντας, ο οποίος προτάσσει το δικαστικό αυτοπεριορισμό και τη συνεργασία και επικοινωνία προκειμένου να τηρηθούν τα όρια της συνταγματικής δικαισύνης, σεβόμενα τη διαπλαστική εξουσία του δημοκρατικά νομιμοποιούμενου νομοθέτη¹³⁶. Αυτό, όμως, δεν συνεπάγεται αντίστοιχο «έλλειμμα στην τήρηση του Συντάγματος», γιατί «ο δικαστικός έλεγχος δεν είναι ο αποκλειστικός μηχανισμός εφαρμογής του

δύναται να επιφέρει η εκτεταμένη επέμβαση στο πεδίο της διαπλαστικής εξουσίας του νομοθέτη, με αποτέλεσμα να απέχει από την κήρυξη της αντισυνταγματικότητας και να περιορίζεται απλώς στη διαπίστωσή της, ούτως ώστε ο νομοθέτης να κληθεί να προβεί στην εξάλειψή της. Ο λόγος είναι ότι η ακυρότητα συγκεκριμένων νομοθετικών διατάξεων θα δημιουργήσει σοβαρά προβλήματα στην υλοποίηση των στόχων του Μνημονίου και, ειδικότερα, την εκταμίευση των δόσεων του δανείου, Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», όπ.π., σελ. 725-728.

¹³³ Βλαχογιάννης, Απόστολος, «Η συνταγματικότητα του “Μνημονίου” υπό το φως της (αμερικανικής) θεωρίας του δικαστικού αυτοπεριορισμού», 22-03-2011, <http://www.constitutionalism.gr/site/1968-i-syntagmatikotita-toy-mnimoniou-ypo-to-fws-tis-am/> (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:40), μέρος II. – III.

¹³⁴ Καϊδατζής, Ακρίτας, «“Μεγάλη πολιτική” και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Ένα σχόλιο για τις στρατηγικές τήρησης του Συντάγματος στην εποχή του “Μνημονίου”», όπ.π., σελ. 1.

¹³⁵ Το ίδιο υποστηρίζει και ο Καθηγητής Ν. Αλιβιζάτος ο οποίος σημειώνει ότι την οικονομική πολιτική καθορίζει καταρχήν η Κυβέρνηση και οι δικαστές παρεμβαίνουν μόνο κατ’ εξαίρεση, Αλιβιζάτος, Νίκος, «Αντισυνταγματικότητες: όχι στην ανεύθυνη πλειοδοσία», *Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ*, 11-07-2010, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_columns_2_11/07/2010_407646 (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:43).

¹³⁶ Γέροντας, Αποστόλης, «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», όπ.π., σελ. 728.

Συντάγματος, αλλά συμπληρώνεται από εναλλακτικούς μηχανισμούς της πολιτικής διαδικασίας»¹³⁷.

Από την άλλη πλευρά, όμως, ακόμη και εντός της παρούσας συγκυρίας «εξακολουθεί να ισχύει η αρχή της αναλογικότητας» προκειμένου να εξεταστούν από το δικαστή τα μέτρα που θεσπίζει νομοθετικά η εκτελεστική εξουσία. Επιπροσθέτως, «θετικό» δείγμα αποτελεί το γεγονός ότι στην απόφαση του ΣτΕ για το Μνημόνιο η εισήγηση Σαρπ δεν βάσιζε την επιχειρηματολογία της στο Συνταγματικό δίκαιο της ανάγκης¹³⁸.

Το ερώτημα, όμως, που πρέπει, τελικά, να μας απασχολήσει είναι αν η «διαμόρφωση αυτού του νέου δικαίου της ανάγκης παραγκωνίζει το εθνικό Σύνταγμα» ή αποτελεί έναυσμα για τη δημιουργία «νέων ισορροπιών στο πλαίσιο της συνταγματικής κανονικότητας» και αν ο ρόλος του δικαστή στο κρίσιμο αυτό σημείο θα πρέπει να είναι αυτοπεριοριστικός ή ακτιβιστικός¹³⁹.

Συμπερασματικά και σε σύνοψη των παραπάνω διατυπωμένων απόψεων, θα λέγαμε ότι σήμερα παρατηρείται επικράτηση μιας συγκεκριμένης ορολογίας για τη δικαιολόγηση των σκληρών μέτρων λιτότητας, η οποία στην ουσία οδηγεί στην ευρύτερη επικράτηση της λογικής της «κατάστασης έκτακτης ανάγκης». Το αποτέλεσμα αυτής είναι η επιβολή ακραίων μέτρων με διάφορα τραγικά επακόλουθα, όπως είναι η κοινωνική απορρύθμιση, ο συνειδητός εκφοβισμός μέσω ηθικών πανικών, απειλών και επικλήσεων μοιραίων ιστορικών διλημμάτων, η έμφαση στην επιτήρηση, η κοινωνική δαιμονοποίηση των απεργιών και η διάχυτη πολεμική ατμόσφαιρα, γεγονός το οποίο δύναται να επιβεβαιώσει κανείς και από τις πολιτικές

¹³⁷ Καϊδατζής, Ακρίτας, «"Μεγάλη πολιτική" και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Ένα σχόλιο για τις στρατηγικές τήρησης του Συντάγματος στην εποχή του "Μνημονίου"», όπ.π., σελ. 1.

¹³⁸ Ανθόπουλος, Χαράλαμπος, «Κρίση και περικοπές», Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, 12-01-2011, <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22788&subid=2&pubid=50154961> (Τελευταία πρόσβαση, 31 Δεκεμβρίου 2013, 00:46).

¹³⁹ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», όπ.π., σελ. 103.

δηλώσεις της εποχής¹⁴⁰. Ζητούμενο αποτελεί εάν η έκτακτη αυτή ανάγκη στοχεύει, όμως, σε μια βαθύτερη δομική και μόνιμη αναδιάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας και όχι μόνο, στρεφόμενη εναντίον της εσωτερικής ταξικής αναδιάρθρωσης υπό το καθεστώς της έξωθεν απειλής των εταίρων. Το επικίνδυνο, κατ' αποτέλεσμα, αυτό καθεστώς της έκτακτης ανάγκης προσπαθεί να απομειώσσει τη σημασία των συλλογικών αγώνων, χρησιμοποιώντας το πρόταγμα της εθνικής κυριαρχίας για διάφορους αντιφατικούς σκοπούς¹⁴¹. Ενδεχομένως, στόχος ήταν η μετακύληση της ευθύνης στην κοινωνία και ο περιορισμός του κράτους δικαίου προς όφελος, πάντοτε, του κεφαλαίου και των ισχυρών συμφερόντων, γεγονός που επιβεβαιώνεται σε κάθε κρίση, καθώς η κρίση και το χαρακτηριστικό «δόγμα του σοκ» αποτελούν την ύψιστη ευκαιρία για το πολιτικό σύστημα προκειμένου να ενισχύονται οι διαδικασίες νεοφιλελευθεροποίησης του κράτους¹⁴². Έτσι, όπως στη δεκαετία του 1930 αναπτύχθηκε ένας ορισμένος κρατισμός ως μοχλός εισαγωγής του κεϋνσιανού προνοιακού καθεστώτος, σήμερα βιώνουμε την ανάδυση ενός κρατισμού αντίστροφης κατεύθυνσης προς το νεοφιλελεύθερο αυταρχικό πρότυπο, το οποίο κατατείνει στην πλήρη απελευθέρωση των αγορών από την κρατική και κοινωνική ρύθμιση και στην πλήρη αυθαιρεσία των εθνικών και διεθνών μηχανισμών του κεφαλαίου¹⁴³.

¹⁴⁰ Αναλυτικότερα βλ. *Μαρκαντωνάτου, Μαρία, «Το κράτος της δημοσιονομικής κρίσης και οι ρητορικές της έκτακτης ανάγκης, του οικονομικού πολέμου και της υποχώρησης της κυριαρχίας», Θέσεις – τριμηνιαία επιθεώρηση, τ. 118, περίοδος Ιανουάριος - Μάρτιος 2012, http://www.theseis.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1172&Itemid=29, (Τελευταία πρόσβαση, 7 Δεκεμβρίου 2013, 18:42), σελ. 2.*

¹⁴¹ Όπως η μείωση των κοινωνικών δαπανών, ο εξορθολογισμός με όρους σμίκρυνσης του δημόσιου τομέα, η μείωση του κόστους της εργασίας, του αριθμού των εργαζομένων, η αποκρατικοποίηση και η θέαση του δημοσίου ως εμπόδιο στην ανάπτυξη.

¹⁴² *Μαρκαντωνάτου, Μαρία, «Το κράτος της δημοσιονομικής κρίσης και οι ρητορικές της έκτακτης ανάγκης, του οικονομικού πολέμου και της υποχώρησης της κυριαρχίας», όπ.π., σελ. 1-16.*

¹⁴³ *Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1133-1134.*

II. «Πώς υπηρετείται η νέα μεταλλαγμένη έννοια του δημοσίου συμφέροντος με τα έκτακτα φορολογικά μέτρα»

A. «Τι είναι οι έκτακτες εισφορές»

Το διακριτικό γνώρισμα των τακτικών φόρων¹⁴⁴ είναι αναμφισβήτητο ο πάγιος και διαρκής χαρακτήρας τους, με παρεπόμενη αναγκαιότητα τους χαμηλούς συντελεστές τους, ούτως ώστε να μην ευνοείται η φοροδιαφυγή και να προστατεύονται οι φορολογούμενοι¹⁴⁵. Περαιτέρω, ο φόρος, κατά τους νεότερους ορισμούς, δύναται να εξυπηρετεί και άλλους δημόσιους σκοπούς, εκτός από την ουδετερότητα του ταμειευτικού σκοπού, όπως για παράδειγμα παρεμβατικούς, κοινωνικούς και αναπτυξιακούς¹⁴⁶.

Από την άλλη, οι έκτακτες περιστάσεις της πραγματικότητας γέννησαν κι άλλες μορφές οικονομικών επιβαρύνσεων, όπως είναι οι εδώ εξεταζόμενες έκτακτες εισφορές. Χαρακτηριστικό γνώρισμα αυτών είναι, κατά την κρατούσα άποψη, η περιορισμένη διάρκειά τους, η αναγκαιότητα και η αποτελεσματικότητά τους στην αντιμετώπιση συγκεκριμένων έκτακτων συνθηκών^{147 148}. Διακρίνονται σε γενικές ή

¹⁴⁴ Ως αντικειμενικά στοιχεία του σύγχρονου ορισμού του φόρου η Α. Μάλλιου ορίζει: α) την οριστική, άμεση, χρηματική παροχή, β) την υποχρεωτική παροχή, όπως αυτή εξειδικεύεται με την μονομερή άσκηση δημόσιας εξουσίας, τη δυνατότητα είσπραξης με μέσα καταναγκασμού και τη δημιουργία ενοχικής σχέσης δημοσίου δικαίου, γ) το ότι αποδέκτης της παροχής πρέπει να είναι φορέας δημόσιας εξουσίας (ΣτΕ 924/1951) και δ) ότι η παροχή πρέπει να μην συνοδεύεται από ειδικό αντάλλαγμα και να έχει ως πρωταρχικό σκοπό τον ταμειευτικό (ΣτΕ 290/1988), Μάλλιου, Ασπασία, «Η συνταγματικότητα της έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης Ν. 3758/2009, σύμφωνα με την με αριθμό 1123/2010 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών», ΕΡΕΥΝΑ – ΚΡΙΤΙΚΗ – ΕΡΜΗΝΕΙΑ, Φορολογικά Θέματα, ΔΦΝ, 2010, σελ. 1251.

¹⁴⁵ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, όπ.π., σελ. 2787.

¹⁴⁶ Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ΤΟ ΘΕΜΑ, συνταγματικά θέματα, ΔΦΝ, τόμος 65, τ. 1475/ Α΄ Οκτωβρίου 2011, σελ. 1431.

¹⁴⁷ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, όπ.π., σελ. 2787.

ειδικές, τακτικές ή έκτακτες και είναι δυνατόν να συνιστούν φόρο κατά την περίπτωση που δεν έχουν ανταποδοτικό χαρακτήρα και δεν εξυπηρετούν τη δημιουργία ασφαλιστικών ή λοιπών κοινωνικών εσόδων¹⁴⁹.

Τέλος, η συνταγματικότητα του φόρου και των έκτακτων εισφορών εξασφαλίζεται από τη συγκατάθεση της λαϊκής αντιπροσωπείας, η οποία επιβεβαιώνεται κατά πρώτον με την ύπαρξη οργανικού τυπικού νόμου για το φόρο του άρθρου 78 Σ, ως τη γενεσιουργό αιτία του φόρου, και κατά δεύτερον με την περιοδική ετήσια συγκατάθεση για τη συνέχιση της βεβαίωσης και είσπραξης εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας του θεσπισθέντος με τον τυπικό νόμο φόρου, ήτοι την ψήφιση κατ' έτος του κρατικού προϋπολογισμού, ούτως ώστε να εξασφαλίζεται και η νομιμότητα του φόρου. Ο τυπικός νόμος οφείλει να περιλαμβάνει το παθητικό υποκείμενο της φορολογικής σχέσης, το αντικείμενο του εξειδικευμένου προσδιορισμού της φορολογικής βάσης, το φορολογικό συντελεστή και τις τυχόν απαλλαγές και εξαιρέσεις. Οι έκτακτες φορολογικές εισφορές, οι οποίες πιθανότατα δεν εισήχθησαν στον κρατικό προϋπολογισμό του έτους, για το οποίο επιβλήθηκε το μέτρο, θεσπίζονται, κατά κύριο λόγο, με τυπικό νόμο ψηφισθέντα σε χρόνο μεταγενέστερο της ψήφισης του προϋπολογισμού. Στις περιπτώσεις αυτές η σχετική εξουσιοδότηση για τη βεβαίωση και είσπραξη του σχετικού φορολογικού βάρους παρέχεται έμμεσα από τον τυπικό νόμο που θέσπισε το ανωτέρω φορολογικό βάρος. Επιπλέον, «η ανωτέρω έκτακτη εισφορά δεν χάνει το χαρακτήρα της ως φόρου από το γεγονός και μόνον ότι δεν έχει περιληφθεί σε τυπικό νόμο προηγηθέντα της θέσπισης του προϋπολογισμού»¹⁵⁰.

¹⁴⁸ Όπως η κάλυψη αυξημένων αμυντικών προσπαθειών του Έθνους κατά την περίοδο της μεταπολίτευσης (ν. 257/1976) και η κάλυψη αναγκών από τους σεισμούς της Θεσσαλονίκης (ν. 816/1978).

¹⁴⁹ Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1432-1433.

¹⁵⁰ Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1433-1438.

Το Ανώτατο Διοικητικό μας Δικαστήριο έκρινε παγίως συνταγματικές ανάλογες σχετικές διατάξεις έκτακτων εισφορών¹⁵¹, αντίθετη νομολογία παρατηρήθηκε, όμως, με την υπ' αριθμ. 693/2011 απόφαση της Ολομέλειας του Β' Τμήματος του ΣτΕ (επταμελούς συνθέσεως) σχετικά με την έκτακτη εισφορά που επιβάλλει ο ν. 3758/2009 (εφάπαξ εισφορά κοινωνικής ευθύνης), η οποία μελετάται εκτενέστερα στο επόμενο κεφάλαιο της παρούσας εργασίας.

Εξετάζοντας τα συνταγματικά ζητήματα που προκύπτουν κατά τη θέσπιση έκτακτων εισφορών πρέπει αρχικά να λεχθεί ότι, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 78§1 του Συντάγματος ο φόρος δύναται να επιβληθεί μόνο με τυπικό νόμο και, συνεπώς, η επιβολή του με κάθε άλλο ουσιαστικό νόμο, όπως Προεδρικό Διάταγμα, Πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου ή Υπουργική απόφαση είναι αντισυνταγματική. Παρόλα αυτά, δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο της μη συμμόρφωσης της εκτελεστικής εξουσίας στις συνταγματικές επιταγές, όπως για παράδειγμα με την υπ' αριθμ. 15451/1985 απόφαση του Υπουργού των Οικονομικών που επέβαλλε «έκτακτη εισφορά» και ουσιαστικά έκτακτο φόρο. Παρά την έντονη αντίθεση και της νομολογίας¹⁵² και της θεωρίας, μέχρι τις αρχές τις δεκαετίας του 1990 στην Ελλάδα αυξανόταν ο αριθμός κανονιστικών πράξεων σε θέματα φορολογίας, οι οποίες συνήθως κυρώνονταν στο μέλλον αναδρομικά με νόμο¹⁵³. Το γεγονός αυτό συνιστούσε βέβαια στην πραγματικότητα θέσπιση κανόνων δικαίου με αναδρομική ισχύ, το οποίο επακόλουθα δημιουργούσε ζητήματα στο πεδίο του φορολογικού δικαίου, το οποίο διαφέρει ως προς τη μη επιτρεπόμενη αναδρομικότητα των νόμων του (άρ. 78§2 Σ) παρά μόνο μέχρι και το προηγούμενο της επιβολής του φόρου οικονομικό έτος¹⁵⁴. Η ανωτέρω πρακτική είχε κατακριθεί ως συνολικά απαράδεκτη,

¹⁵¹ Βλ. ΣτΕ 1317, 1318/1970 Ολ., 3098, 3653/1981, 3202/1982, 116, 2209, 3515/1983, 357/1984 επταμ., 3639/1984, 707, 2729/1986, 1972/2012.

¹⁵² Βλ. ΣτΕ 3441/1981.

¹⁵³ Φινοκαλιώτης, Κωνσταντίνος, Φορολογικό Δίκαιο, Γ' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 76.

¹⁵⁴ Ειδικότερα, οι έκτακτες εισφορές έχει νομολογιακά κριθεί ότι δεν επιτρέπεται να επιβάλλονται αναδρομικά. Περισσότερα για τη συνταγματική απαγόρευση της αναδρομικότητας του φόρου, όπως αυτή έχει ερμηνευθεί και νομολογιακά, βλέπε Μάλλιου, Ασπασία, «Η συνταγματικότητα της έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης Ν. 3758/2009, σύμφωνα με την με αριθμό 1123/2010 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών», όπ.π., σελ. 1252-1255.

καθιστώντας υπαίτιους για τη διαιώνισή της τόσο τη Βουλή, η οποία τηρούσε ανεκτική στάση, όσο και τη δικαστική εξουσία, η οποία έκανε δεκτή την κύρωση των ως άνω υπουργικών αποφάσεων για το ανωτέρω χρονικό διάστημα. Συνεπώς, κρίνεται σωστή και επιβεβλημένη για την τήρηση της αρχής της νομιμότητας η μετέπειτα μεταστροφή της νομολογίας^{155 156}.

Περαιτέρω, όμως, από τη διατύπωση των διατάξεων του άρθρου 78§§1,4 Σ συνάγεται *a contrario* η δυνατότητα επιβολής άλλων οικονομικών βαρών, όπως είναι για παράδειγμα τα ανταποδοτικά τέλη με άλλους ουσιαστικούς νόμους ακόμη και κατ' εξουσιοδότηση σύμφωνα με τη νομολογία του ΣτΕ¹⁵⁷. Η προβληματική, όμως, της ανωτέρω συναγωγής στην πρακτική εφαρμογή της είναι ότι δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο να «βαπτίζονται» τέλη ή εισφορές οικονομικά βάρη που στην ουσία τους αποτελούν φόρους. Αναλυτικά θα αναπτυχθούν ορισμένες ανάλογες περιπτώσεις όπως για παράδειγμα η εισφορά που επιβάλλεται στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας από ανανεώσιμες πηγές ενέργειας (ΑΠΕ)¹⁵⁸.

Ένα ακόμη συνταγματικό ζήτημα που ανακύπτει είναι αυτό της απαγορευμένης αναδρομικότητας του φόρου (άρ. 78 Σ), η οποία καταλαμβάνει και τις έκτακτες εισφορές και το οποίο θα μελετηθεί αναλυτικότερα στο επόμενο κεφάλαιο με αφορμή πρόσφατη απόφαση του ΣτΕ¹⁵⁹.

Ο φόρος ως χρηματική παροχή δύναται να καταβληθεί, είτε εφάπαξ, είτε ως διαρκής παροχή με σκοπό την καταβολή του ποσού που αντιστοιχεί στη φορολογική υποχρέωση. Τέτοιες εφάπαξ εισφορές αποτελούν και οι έκτακτες εισφορές, όπως για παράδειγμα του ν. 257/1976, και επιβάλλονται κυρίως για την αντιμετώπιση

¹⁵⁵ Βλ. ΟΛΣτΕ 3596/1991, 3597/1991, 872/1992, 921/1993, 5514/1995, 4666/1998, 1302/1999, 3630/2004, ΣτΕ 914/1997, 4670/1998, 543/1999.

¹⁵⁶ Φινοκαλιώτης, Κωνσταντίνος, Φορολογικό Δίκαιο, Γ' Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2005, σελ. 77-78.

¹⁵⁷ Βλ. ΣτΕ 3036/1970, 1580/1980, 3441/1981 και ΑΕΔ 783/1982.

¹⁵⁸ Φινοκαλιώτης, Κωνσταντίνος, Φορολογικό Δίκαιο, όπ.π., σελ. 103.

¹⁵⁹ Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», όπ.π., σελ. 1447.

οικονομικών προβλημάτων εξαιτίας έκτακτων περιστάσεων, όπως είναι π.χ. ένας πόλεμος ή ένας καταστροφικός σεισμός. Η ανωτέρω καταβολή δύναται σε κάθε περίπτωση να προβλέπεται στο νόμο και ως περιοδική, αλλά και να συνδέεται με τη μεταβίβαση κεφαλαίου ή τη δαπάνη. Οι ως άνω εισφορές έχουν χαρακτήρα φόρου υπό την προϋπόθεση ότι με την ειδική αυτή επιβάρυνση εξυπηρετείται αμέσως ή εμμέσως το γενικότερο πολιτειακό και κοινωνικό συμφέρον, όπως η έκτακτη εισφορά του άρθρου 2 του ν. 2019/1992¹⁶⁰.

Συμπερασματικά των ως άνω παρατηρήσεων ως προς τη θεσμοθέτηση φορολογικών μέτρων σε βάρος των περιουσιακών δικαιωμάτων και των κεκτημένων οικονομικών συμφερόντων, πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτά οφείλουν να δικαιολογούνται από λόγους γενικού συμφέροντος, κατάλληλου και ρητώς προβλεπόμενου από διατάξεις κανόνα δικαίου κανονιστικού περιεχομένου και να εντάσσονται στο πλαίσιο της αρχής της αναλογικότητας, σεβόμενα την αρχή της εύλογης ισορροπίας μεταξύ των κανονιστικών δεδομένων του γενικού συμφέροντος από τη μια και του πληττόμενου περιουσιακού δικαιώματος από την άλλη. Αυτές είναι, άλλωστε, και οι προϋποθέσεις που θέτει ο «ευρωπαϊκός» συνταγματικός περίγυρος για τις θεσμικώς ανεκτές παρεμβάσεις στην «*latro sensu* ιδιοκτησία», η οποία περιλαμβάνει και τα ενοχικά δικαιώματα, μέσω επιβολής από το νομοθέτη φορολογικών βαρών¹⁶¹. Συνεπώς, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία (17 και 18 Σ) θα πρέπει να ερμηνεύεται συστηματικά τόσο με το άρ. 2§1 Σ, αφήνοντας το αναγκαίο περιθώριο στο υποκείμενο του δικαιώματος για να διασφαλίζει την αξιοπρεπή του διαβίωση, όσο και με το άρ. 5§1 Σ και την αρχή της ελευθερίας των συμβάσεων, διότι η ατομική ιδιοκτησία εμπράγματων και ενοχικών δικαιωμάτων υπό τα δεδομένα του οικονομικού συστήματος της ελεύθερης αγοράς οφείλει να επιτρέπει στον άνθρωπο

¹⁶⁰ Φινοκαλιώτης, Κωνσταντίνος, Φορολογικό Δίκαιο, ό.π., σελ. 4-5.

¹⁶¹ Βλ. απόφαση της 22.06.1995 του Γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου (BVGΕ) σχετικά με το φόρο που βαρύνει την ακίνητη ιδιοκτησία, ο οποίος είναι συνταγματικά ανεκτός όταν καταβάλλεται με βάση τα εισοδήματα που απορρέουν από τη συνήθη χρήση της, ενώ αυτά θεωρείται ότι μπορούν να χρησιμοποιηθούν ως βάση των δημοσίων βαρών μόνο ως προς το μισό αυτών, αλλά και την απόφαση της 29.12.1998 του Γαλλικού Συνταγματικού Συμβουλίου αναφορικά με το φόρο αλληλεγγύης, ο οποίος πρέπει να καταβάλλεται μέσω των εισοδημάτων που προέρχονται από την περιουσία, *Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, ό.π., σελ. 284-285.*

να αναπτύξει ελευθέρως την προσωπικότητά του και τη συμμετοχή του με όρους υγιούς ανταγωνισμού (αμοιβαίος σεβασμός και στοιχειώδεις συνθήκες κοινωνικής αλληλεγγύης) και αξιοκρατίας στην κοινωνική και οικονομική ζωή, με τις επιταγές του κοινωνικού κράτους δικαίου, της αρχής της τριτενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων (άρ. 25§1 Σ), των αρχών της κοινωνικής προόδου και της κοινωνικής και εθνικής αλληλεγγύης (άρ. 25§§2,4 Σ), της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης δικαιώματος (άρ. 25§3 Σ), αλλά και με το δικαίωμα αίτησης και παροχής δικαστικής προστασίας (άρ. 20§1 Σ), ώστε ο νομοθέτης να μην επιβάλλει φορολογικά βάρη υπό όρους που καθιστούν οιονεί απαγορευτική την ακώλυτη άσκηση του δικαιώματος παροχής οριστικής και προσωρινής δικαστικής προστασίας, όπως είναι για παράδειγμα τα αντίθετα ως προς αυτό αμάχητα τεκμήρια για τον προσδιορισμό της φορολογητέας ύλης και για την επιβολή του αντίστοιχου φορολογικού βάρους. Επιπλέον, όπως αυτές αναλύθηκαν εκτενώς ανωτέρω, το δικαίωμα στην ιδιοκτησία θα πρέπει να εναρμονίζεται και με τις περί φορολογίας διατάξεις του Συντάγματος (άρ. 78§§1,4§1 και 4§5 Σ)¹⁶².

Παράδειγμα έκτακτης εισφοράς αποτελεί και η **έκτακτη εφάπαξ εισφορά κοινωνικής ευθύνης**, η οποία επιβλήθηκε με το άρθρο 5§1 του ν. 3845/2010 στο πλαίσιο λήψης μέτρων για τη στήριξη της ελληνικής οικονομίας αναφορικά με το συνολικό καθαρό εισόδημα των ΝΠ του άρθρου 2§4 του ως άνω νόμου και του άρθρου 101§1 ΚΦΕ για το οικονομικό έτος 2010. Η εισφορά αφορούσε ΝΠ με καθαρό εισόδημα άνω των 100.000 Ευρώ και, εν συνεχεία, τροποποιήθηκε με τις διατάξεις του άρθρου 21§17 του νόμου 3943/2011 σε ορισμένα σημεία της¹⁶³.

Αναφορικά με την ως άνω έκτακτη εισφορά και σε σχέση με τη συνταγματικότητα αυτής εκδόθηκε η υπ' αριθμ. 2086/2012 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών, η οποία έκρινε συνταγματική την έκτακτη εφάπαξ εισφορά κοινωνικής ευθύνης, ως εφάπαξ φορολογική επιβάρυνση των οικονομικώς ισχυρότερων επιχειρήσεων και όχι ως μη συνταγματικά επιτρεπτή αναδρομική

¹⁶² Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 283-295, 317 και 261.

¹⁶³ Για περισσότερα βλ. Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, Φορολογικό Δίκαιο, 4η έκδοση, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ 2013, σελ. 254-256.

φορολογία, επικαλούμενη την αναγκαιότητα προστασίας του υπέρτερου δημοσίου συμφέροντος¹⁶⁴.

Περαιτέρω έκτακτη εισφορά, η οποία επιβλήθηκε με το νόμο 3986/2011 (άρθρο 29§1) αποτελεί η *ειδική εισφορά αλληλεγγύης*, η οποία επιβλήθηκε και αυτή στο πλαίσιο λήψης επειγόντων μέτρων εφαρμογής του Μεσοπρόθεσμου Πλαισίου Δημοσιονομικής Στρατηγικής στα εισοδήματα άνω των 12.000 Ευρώ των φυσικών προσώπων, που προέκυψαν κατά τις διαχειριστικές χρήσεις 2010 έως και 2014 και δηλώνονται στα αντίστοιχα οικονομικά έτη 2011-2015. Για τη συγκεκριμένη εισφορά λαμβάνεται υπόψη το ετήσιο συνολικό καθαρό εισόδημα, πραγματικό ή τεκμαρτό, φορολογούμενο ή απαλλασσόμενο του φυσικού προσώπου ή της σχολάζουσας κληρονομιάς, ενώ για την επιβολή της εισφοράς λαμβάνεται υπόψη και το τεκμαρτό εισόδημα πριν από τις μειώσεις του άρθρου 19 ΚΦΕ¹⁶⁵.

Εξετάζοντας, ειδικότερα, την ειδική εισφορά αλληλεγγύης το πρώτο πράγμα που οφείλει κανείς να παρατηρήσει είναι η διάκριση στην οποία προβαίνει σε σύγκριση με την επιβολή της στα νομικά πρόσωπα, τα οποία μάλιστα λόγω της φύσης τους σε οργανωμένη επιχειρηματική δραστηριότητα διαθέτουν μεγαλύτερη φοροδοτική ικανότητα. Περαιτέρω, η συγκεκριμένη εισφορά φαίνεται να γεννά συνταγματικά ζητήματα «ως προς την αρχή της νομιμότητας και της βεβαιότητας του φόρου», καθώς διάφορες διατάξεις «δεν προσδιορίζονται δια τυπικού νόμου, παρά μόνο δια ουσιαστικού κατά παράβαση του άρθρου 78§§1,4 Σ», γεγονός που συνομολογήθηκε και στην έκθεση επιστημονικών μελετών της Βουλής¹⁶⁶. Επιπρόσθετα, οι διατάξεις της ανωτέρω εισφοράς οδηγούν σε «στέρηση του δικαιώματος της αυτόματης και αυτοδίκαιης αναστολής εκτέλεσης με την άσκηση της

¹⁶⁴ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, όπ.π., σελ. 2788.

¹⁶⁵ Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, Φορολογικό Δίκαιο, όπ.π., σελ. 256-257.

¹⁶⁶ Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», όπ.π., σελ. 2830.

προσφυγής» εκ μέρους των φορολογουμένων¹⁶⁷, ενώ «δεν υφίσταται» και «πεδίο διοικητικής επίλυσης της διαφοράς»¹⁶⁸.

Κατά το τελευταίο χρονικό διάστημα θα λέγαμε, όμως, πως οδηγούμαστε σε μια υπερσυσσώρευση φορολογικών επιβαρύνσεων¹⁶⁹ με αποτέλεσμα μια συνολική «οικονομική θυσία, η οποία περιστελλεί ουσιαστικά τις οικονομικές δυνατότητες». Ο έκτακτος, μάλιστα, χαρακτήρας τους, η αδυναμία ουσιαστικά εκ μέρους των φορολογουμένων για οποιονδήποτε οικονομικό σχεδιασμό, αντίκειται στο άρθρο 5§1 Σ, το οποίο προστατεύει την ελεύθερη ανάπτυξη της οικονομικής δραστηριότητας, και οδηγεί κατά συνέπεια και στην παραβίαση του άρθρου 17 Σ και 1 ΠΠΠρΕΣΔΑ, τα οποία προστατεύουν την ατομική ιδιοκτησία¹⁷⁰.

Επιπροσθέτως, από την 1η Ιανουαρίου του έτους 2011 θεσπίσθηκε με το ν. 3986/2011 (άρ. 31§1), όπως αυτός τροποποιήθηκε ως προς το ύψος του επιτηδεύματος με το άρθρο 10§4 του ν. 4110/2013, και το ετήσιο **τέλος επιτηδεύματος** στην καταβολή του οποίου υποχρεούνται οι επιτηδευματίες και οι ασκούντες ελευθέριο επάγγελμα, εφόσον τηρούν απλογραφικά ή διπλογραφικά βιβλία¹⁷¹.

Αναφορικά με το ως άνω «τέλος» θα λέγαμε πως «αποτελεί ασφαλώς μια γνήσια φορολογική επιβάρυνση και ουδόλως τέλος». «Μοναδικό κριτήριο επιβολής του αποτελεί η ιδιότητα του επιτηδευματία ή του ελεύθερου επαγγελματία, χωρίς αυτή να συνδέεται με το εισόδημα, την περιουσία ή τις δαπάνες», ενώ διαλαμβάνει και την ανεπίτρεπτη από το Σύνταγμα «κατά κεφαλήν φορολόγηση», με αποτέλεσμα να προσκρούει στο άρ. 78§§1,4 Σ. Περαιτέρω, «στοχοποιεί συλλήβδην

¹⁶⁷ Βλ. άρθρο 29§4 του ν. 3986/2011.

¹⁶⁸ Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», ό.π., σελ. 2830.

¹⁶⁹ Βλ. τις έκτακτες φορολογικές επιβαρύνσεις που σχετίζονται είτε με το εισόδημα, άρ. 18 ν. 3758/2009 και άρ. 5 ν. 4021/2011, είτε με την ακίνητη ιδιοκτησία, άρ. 3 ν. 3808/2009 και άρ. 4021/201.

¹⁷⁰ Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», ό.π., σελ. 2829-2831.

¹⁷¹ Για περισσότερα βλέπε Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, ό.π., σελ. 257-258.

συγκεκριμένες κατηγορίες φορολογουμένων» και δεν λαμβάνει υπόψη τις διακρίσεις που υπαγορεύει η διαφορετική φοροδοτική ικανότητα των επαγγελματιών, όπως το «ετήσιο εισόδημα», οι «ιδιαίτερες συνθήκες» και η «εφαρμογή ενός αναλογικού συντελεστή επί συγκεκριμένης φορολογικής βάσεως ή προοδευτικής κλίμακας», με αποτέλεσμα να συγκρούεται με το άρ. 4§§1,5 Σ. Το ως άνω «τέλος», προβαίνει ουσιαστικά σε ένα «αμάχητο φορολογικό τεκμήριο» «χωρίς την αναγκαία συνταγματική ανοχή», η οποία προϋποθέτει τη «σταθερότητα της αποδεικτικής βάσης» και την «αβίαστη συναγωγή του συμπεράσματος», καθώς ο νομοθέτης σταθμίζει μόνο με βάση τα έτη και τον τόπο άσκησης της δραστηριότητας, εκκινούμενος από μια αυθαίρετη επιλογή συγκεκριμένων προσώπων¹⁷².

Επιπλέον, πέραν του ότι δεν προβλέπεται καμία «δυνατότητα ανατροπής του παραπάνω τεκμηρίου», πλήττεται και η αρχή της ισότητας με τη μη πρόβλεψη αντίστοιχων και ανάλογων εξαιρέσεων σε όλες τις περιπτώσεις εφαρμογής. Ουσιαστικά παρατηρούμε πως το ως άνω τέλος «εισάγει δυσμενή όρο ως προς την άσκηση εμπορικής δραστηριότητας ή ελευθερίου επαγγέλματος», προσβάλλοντας τη συνταγματική αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25§1 Σ), ενώ συνάμα «αντιβαίνει στην κοινοτική επιταγή απλούστευσης της πρόσβασης στην παροχή υπηρεσιών», «δεν αναγνωρίζει ανασταλτικό δικαίωμα στην άσκηση προσφυγής» και «στερεί τη νόμιμη δυνατότητα έκπτωσης του φόρου από τα ακαθάριστα εισοδήματα»¹⁷³.

Κατά του ως άνω φορολογικού μέτρου – τέλους επιτηδεύματος ο Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών άσκησε αίτηση ακυρώσεως ενώπιον του ΣτΕ κυρίως για τους προαναφερόμενους λόγους επιβολής του, ήτοι για την εξυπηρέτηση κρατικών εν γένει σκοπών και όχι ως έναντι ειδικής αντιπαροχής με τη συνέπεια να αποτελεί φόρο κατά την έννοια του άρ. 78 Σ, επί της οποίας αίτησης ακυρώσεως εκδόθηκε η υπ' αριθμ. 2527/2013 απόφαση της Ολομέλειας του ως άνω Δικαστηρίου. Η ανωτέρω απόφαση έκρινε πως η επιβολή του επίδικου φόρου «δεν καταβάλλεται έναντι ειδικής αντιπαροχής» και κατά συνέπεια δεν είναι «τέλος», αλλά «φόρος», καθώς πράγματι

¹⁷² Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», ό.π., σελ. 2831-2832.

¹⁷³ Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», ό.π., σελ. 2833-2834.

οι λόγοι επιβολής του κατά την αιτιολογική έκθεση είναι η «αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης» και η «ενίσχυση των δημοσίων εσόδων». Ενώ συνάμα έκρινε ότι μαζί με το σύνολο των προϋποθέσεων του «δεν παραβιάζει τα άρθρα 4§1 και 5 Σ περί της καθολικότητας και της ισότητας του φόρου». Συγκεκριμένα, σε τι συνίσταται η ρύθμιση του ως άνω φόρου αναπτύσσεται στη σκέψη 9 της ανωτέρω απόφασης του ΣτΕ, και γενικότερα επιβάλλει ένα ελάχιστο ποσό φόρου 400 έως 500 Ευρώ ετησίως, αναλόγως του πληθυσμού και της περιοχής στην οποία βρίσκεται η έδρα του επιτηδευματία. Το ΣτΕ έκρινε, επίσης, ότι ο ως άνω φόρος «δεν δύναται να χαρακτηριστεί ως “κεφαλικός”», όπως επικαλέστηκαν οι αιτούντες, καθώς κατά το ΣτΕ «αντικείμενο του φόρου είναι το εισόδημα των βαρυνομένων και όχι το ίδιο το πρόσωπο του επιτηδευματία ή του ελεύθερου επαγγελματία», με τη διατύπωση, όμως, αντίθετης μειοψηφούσας γνώμης. Ενώ, παράλληλα, κρίθηκε συνταγματική και η επιβάρυνση ενός συγκεκριμένου κύκλου φορολογούμενων προσώπων «βάσει γενικών και αντικειμενικών κριτηρίων που τελούν σε συνάφεια με το ρυθμιζόμενο θέμα», όπως και το τεκμήριο επιβολής του με βάση το «χρονικό», το «τοπικό» και το «πληθυσμιακό κριτήριο», τεκμήριο το οποίο λόγω του ότι ρυθμίζεται ως «μαχητό», όπως π.χ. για περιπτώσεις ανωτέρας βίας, οδήγησε το ΣτΕ να κρίνει ότι ο ως άνω φόρος δεν προσκρούει ούτε στο άρ. 20§1 Σ. Το ΣτΕ με το ίδιο σκεπτικό και επικαλούμενο παλαιότερη νομολογία του ΕΔΔΑ έκρινε ότι «περιττεύει ο έλεγχος παράβασης του άρ. 6§1 ΕΣΔΑ, καθώς δεν εφαρμόζεται κατά κανόνα στις φορολογικές διαφορές¹⁷⁴», με τη διατύπωση, βέβαια, σχετικής μειοψηφίας. Επιπλέον, έκρινε τον επίμαχο φόρο συμβατό με την αρχή της αναλογικότητας (άρ. 25§1 εδ. δ' Σ), απορρίπτοντας τον ισχυρισμό των αιτούντων, ότι αυτός αποτελεί εμπόδιο στην ελεύθερη και ακώλυτη άσκηση του επαγγέλματος των δικηγόρων και μπορεί να επηρεάσει αρνητικά τους οικονομικά ασθενέστερους εξ αυτών ως προς τη συνέχιση ασκήσεως της δραστηριότητάς τους. Επιπλέον, η «δυνατότητα αναστολής εκτέλεσης κατά της πράξης επιβολής του επίδικου φόρου» ενισχύει την σύμπλευση αυτού με το άρ. 20§1 Σ για το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας, με τη διατύπωση και σε αυτό το σημείο μειοψηφούσας αντίθετης άποψης.

¹⁷⁴ Βλ. ΕΔΔΑ Stere κ.λπ. κατά Ρουμανίας της 23^{ης} Φεβρουαρίου 2006, Jussila κατά Φινλανδίας της 23^{ης} Νοεμβρίου 2006, Ferrazini κατά Ιταλίας της 12^{ης} Ιουλίου 2001 κ.α.

Η κρίση περί της συνταγματικότητας του ως άνω φόρου από το ΣτΕ χαρακτηρίστηκε ως «ατυχής» και εντασσόμενη «στο πλαίσιο της γνωστής νομολογίας της κρίσης», καθώς πρόκειται για έναν γνήσιο φόρο και σε καμία περίπτωση τέλος, και μάλιστα «κεφαλικό», καθότι «παρατηρείται ταύτιση υποκειμένου και αντικειμένου του φόρου, με αποτέλεσμα να αντίκειται στο άρ. 78§1 Σ»¹⁷⁵. Αυτό προκύπτει από τον μη «προσδιορισμό της βάσης επιβολής του φόρου με την εξειδίκευση των στοιχείων», την «έλλειψη καθορισμού πραγματικού ή τεκμαρτού τρόπου υπολογισμού του εισοδήματος», με αποτέλεσμα τη «συλλήβδην στοχοποίηση συγκεκριμένων κατηγοριών φορολογουμένων, χωρίς να πλήττεται ορισμένη φορολογητέα ύλη, ούτως ώστε να αποτελεί δικαιολογημένη επιβάρυνση» η επιβολή του ως άνω φόρου. Παράλληλα, η «μη λήψη υπόψη στοιχείων, όπως το ετήσιο εισόδημα, οι ιδιαίτερες συνθήκες ή περιστάσεις και η μηδενική διαφοροποίηση ως προς το τελικό ύψος της φορολογικής επιβάρυνσης» συνιστούν ευθεία παραβίαση των αρχών του κράτους δικαίου, της φορολογικής ισότητας και της φορολογήσεως βάσει της φοροδοτικής ικανότητας, όπως αυτό επιτάσσει και η νομολογία του Ανώτατου Διοικητικού μας Δικαστηρίου σχετικά με τη θέσπιση φορολογικών τεκμηρίων¹⁷⁶. Η εκτίμηση του φορολογικού νομοθέτη πως είναι επαρκής η δυνατότητα καταβολής του απαιτητού χρηματικού ποσού, «όταν η τρέχουσα οικονομική συγκυρία και τα στατιστικά στοιχεία αποδεικνύουν το αντίθετο», είναι μάλλον υπερβολική¹⁷⁷. Ακόμη ειδικότερα, το «πληθυσμιακό κριτήριο» για την επιβολή του νόμου κρίνεται «ανεπαρκές», το «ποιοτικό κριτήριο» φαίνεται να μην λαμβάνει υπόψη την εποχιακή δραστηριοποίηση και τη σημερινή κάθετη πτώση του τουρισμού, το «χρονικό κριτήριο» αποδεικνύεται αβάσιμο από τα δεδομένα της κοινής πείρας, καθώς δέον είναι η «πρόβλεψη περαιτέρω κλιμακίων», ενώ το

¹⁷⁵ Συντακτική Επιτροπή ΝοΒ Τομέα Δημοσίου Δικαίου, «Συμβούλιο Επικρατείας (Ολομέλεια) Αριθ. 2527/2013», ΣΧΟΛΙΟ Το τέλος επιτηδεύματος ως «Κεφαλικός φόρος», όπ.π., σελ. 1639.

¹⁷⁶ Απαιτεί, συγκεκριμένα, «σταθερότητα της αποδεικτικής βάσεως», «αβίαστη συναγωγή του συμπεράσματος των τεκμηρίων», «συμφωνία με τα δεδομένα της κοινής πείρας».

¹⁷⁷ Βλ. τα επίσημα στατιστικά του Δικηγορικού Συλλόγου Αθηνών, όπου το 2011 το 35% του συνόλου των μελών των δικηγόρων δεν είχαν ούτε μια παράσταση ενώπιον των Δικαστηρίων.

«συνταξιοδοτικό κριτήριο» αποδεικνύεται αντίθετο στη συνταγματική αρχή της ισότητας με την πρόβλεψη εξαίρεσης μόνο για τους επιτηδευματίες¹⁷⁸.

Συμπερασματικά, λοιπόν, πέραν όσων έχουν λεχθεί το ανωτέρω «τέλος» - φόρος παραβλέπει τα «κοινωνικά κριτήρια της αρχής του κοινωνικού κράτους», καθώς και την εφαρμογή του νόμου σε διάφορες λοιπές κατηγορίες φορολογουμένων, αφού δεν δικαιολογείται από ένα «επαρκές κριτήριο διακρίνουσας φορολογικής μεταχείρισης». Η στάση αυτή του νομοθέτη φαίνεται να γίνεται διαρκώς πιο άτεγκτη και αυθαίρετη, όταν μεσούσης της αναμονής για την έκδοση της ως άνω απόφασης του ΣτΕ, θεσπίζει με το άρ. 10§4 του ν. 4110/2013 την αύξηση έτι περαιτέρω των επιβαλλόμενων ποσών του τέλους επιτηδεύματος¹⁷⁹.

Υπό μια μορφή, έκτακτη εισφορά δύναται να θεωρηθεί και ο *φόρος πολυτελούς διαβίωσης*, καθώς το άρθρο 44 του ν. 4111/2013 επανεισήγαγε, αλλά με μόνιμη μορφή, την έκτακτη εισφορά στα ποσά της ετήσιας αντικειμενικής δαπάνης, όπως είχε επιβληθεί με το άρθρο 30 του ν. 3986/2011 για τα εισοδήματα του 2010 από τη δήλωση φορολογίας εισοδήματος οικονομικού έτους 2011 και θα έχει εφαρμογή για τα εισοδήματα που δηλώνονται με τις φορολογικές δηλώσεις οικονομικού έτους 2014 και μετά¹⁸⁰.

Στον κατάλογο των έκτακτων φορολογικών εισφορών εντάσσεται και η *έκτακτη ειδική εισφορά αλληλεγγύης σε ΑΠΕ*, η οποία επιβλήθηκε με το άρθρο πρώτο, παρ. Ι, υποπαρ. Ι.2§1 του ν. 4093/2012 στους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας από φωτοβολταϊκούς σταθμούς. Η ανωτέρω εισφορά δεν επιβάλλεται σε όσους έχουν καθορίσει την τιμή αποζημίωσης μετά τον Αύγουστο του έτους 2012, δεν προβλέπεται για φωτοβολταϊκά σε κτιριακές εγκαταστάσεις και θα ισχύσει για

¹⁷⁸ Για περισσότερα βλ. Συντακτική Επιτροπή ΝοΒ Τομέα Δημοσίου Δικαίου, «Συμβούλιο Επικρατείας (Ολομέλεια) Αριθ. 2527/2013», ΣΧΟΛΙΟ Το τέλος επιτηδεύματος ως «Κεφαλικός φόρος», ΝοΒ, τ. 61/2013, σελ. 1641.

¹⁷⁹ Συντακτική Επιτροπή ΝοΒ Τομέα Δημοσίου Δικαίου, «Συμβούλιο Επικρατείας (Ολομέλεια) Αριθ. 2527/2013», ΣΧΟΛΙΟ Το τέλος επιτηδεύματος ως «Κεφαλικός φόρος», όπ.π., σελ. 1627-1628, 1632-1637 και 1640-1642.

¹⁸⁰ Για περισσότερα ως προς τα φορολογητέα αγαθά και τους συντελεστές βλ. *Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαθβαΐδου, Κατερίνα, όπ.π., σελ. 258-259.*

δυο χρόνια από 1-7-2012 έως 30-6-2014, με δυνατότητα παράτασης για έναν ακόμη χρόνο¹⁸¹. Εντούτοις, αρνητική εμφανίζεται η Επιστημονική Υπηρεσία της Βουλής¹⁸² για την έκτακτη εισφορά στους «εν λειτουργία φωτοβολταϊκούς σταθμούς, καθώς δεν επιβάλλεται σε ανταπόδοση συγκεκριμένης υπηρεσίας και αποτελεί επέμβαση στην περιουσία των φορολογουμένων, αντικείμενη στη σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ περί αναγκαίας δίκαιης ισορροπίας μεταξύ απαιτήσεων δημοσίου συμφέροντος και επιταγών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων»^{183 184}.

Συγκεκριμένα, σχετικά με την εισφορά για τις ΑΠΕ το ΣτΕ στην υπ' αριθμ. 3046/2007 απόφασή του είχε κρίνει πως το οικονομικό αυτό βάρος «δεν ακολουθείται από ειδική αντιπαροχή προς τους βαρυνόμενους», συνυπολογιζομένου του γεγονότος πως τα σχετικά έργα τοπικής ανάπτυξης «ωφελούν αόριστο αριθμό προσώπων και όχι ειδικά τους παραγωγούς ηλεκτρικής ενέργειας» και, κατά συνέπεια, η εισφορά αυτή «δεν αποτελεί ανταποδοτικό τέλος» και άρα «η εξουσιοδότηση στους Υπουργούς Οικονομικών και Ανάπτυξης για τον καθορισμό του συντελεστή του οικονομικού βάρους (άρ. 38§7 του ν. 2773/1999) αντίκειται στη συνταγματική ρύθμιση»¹⁸⁵.

Τέλος, με το άρθρο 43 του ν. 4111/2013 θεσπίσθηκε και *ετήσια εισφορά* για τέσσερα έτη (2012 έως 2015) στο συνολικό ετήσιο ποσό εισαγόμενου συναλλάγματος σε *εταιρίες του άρθρου 25 του ν. 27/1975* και ειδικότερα στα γραφεία ή υποκαταστήματα αλλοδαπών επιχειρήσεων οποιουδήποτε τύπου ή μορφής που έχουν συσταθεί στην Ελλάδα και ασχολούνται με την εκμετάλλευση, ναύλωση, ασφάλιση,

¹⁸¹ Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, όπ.π., σελ. 259-260.

¹⁸² Βουλή των Ελλήνων, Β' Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών Τμήμα Νομοτεχνικής Επεξεργασίας Σχεδίων και Προτάσεων Νόμων, http://www.ydmed.gov.gr/wp-content/uploads/2012/12/19_n4093_01_14_dieythinsi_epistim_meletwn.pdf, 06-11-2012, σελ. 18-21 (Τελευταία πρόσβαση, 30 Απριλίου 2014, 14:52).

¹⁸³ Βλ. και ισότοπο Energia.gr, http://www.energia.gr/article.asp?art_id=63508, 07-11-2012, (Τελευταία πρόσβαση, 23 Νοεμβρίου 2013, 19:39).

¹⁸⁴ Βλ. συμπληρωματικά και ισότοπο econews.gr, <http://www.econews.gr/2012/11/07/fotovoltaika-eisfora-vouli/>, 07-11-2012, (Τελευταία πρόσβαση, 23 Νοεμβρίου 2013, 19:42).

¹⁸⁵ Φινοκαλιώτης, Κωνσταντίνος, Φορολογικό Δίκαιο, όπ.π., σελ. 103-104.

διακανονισμό αβαριών, μεσιτεία αγοραπωλησιών ή ναυπηγήσεων ή ναυλώσεων πλοίων με ελληνική ή ξένη σημαία πάνω από 500 κόρους ολικής χωρητικότητας, καθώς και με την αντιπροσώπευση πλοιοκτητριών εταιρειών¹⁸⁶.

Από τον κατάλογο των έκτακτων φορολογικών εισφορών δεν θα μπορούσε να λείπει και το *Έκτακτο Ειδικό Τέλος Ηλεκτροδοτούμενων Επιφανειών (ΕΕΤΗΔΕ)*¹⁸⁷, το οποίο έχει προκαλέσει και συνεχίζει να προκαλεί κοινωνικές αντιδράσεις λόγω της ιδιομορφίας του ως προς τον τρόπο επιβολής και είσπραξής του, αλλά και λόγω της επιβολής στην ουσία επαναφορολόγησης στην ακίνητη περιουσία. Σύμφωνα με το άρθρο 17 Σ η εφαρμογή της φορολογικής νομοθεσίας «δεν επιτρέπεται να αναιρεί την ουσία της ιδιοκτησίας και, κατά συνέπεια, ο φόρος δεν δύναται να διαθέτει δημευτικό χαρακτήρα»¹⁸⁸. Το ΕΕΤΗΔΕ, το οποίο θεσπίστηκε με το άρθρο 53§1 του ν. 4021/2011 έθεσε ζήτημα περιορισμού του δικαιώματος της ιδιοκτησίας.

Η επιβολή του ως άνω φόρου προσβλήθηκε ενώπιον του ΣτΕ¹⁸⁹ και κατ' ακολουθία εκδόθηκε η υπ' αριθμ. 1972/2012 απόφαση της Ολομέλειας του Ανώτατου Διοικητικού μας Δικαστηρίου, η οποία, όμως, ουσιαστικά έκρινε ότι «το ΕΕΤΗΔΕ δεν παραβιάζει, ούτε το άρθρο 17, αλλά ούτε και το άρθρο 25§1 εδ. δ' Σ», με την αιτιολογία ότι «ο ως άνω φόρος δεν θεωρείται δυσανάλογη επέμβαση στην περιουσία των φορολογουμένων»¹⁹⁰ λόγω, αφενός του «περιορισμένου χρονικού πλαισίου εφαρμογής του» (για τα έτη 2011-2012) και, αφετέρου λόγω του «κύψους σε σχέση με την αξία της βαρυνόμενης περιουσίας (έως 0,8%)». Επιπροσθέτως, το ΣτΕ έκρινε ότι «οι εξαιρέσεις, οι μειώσεις και οι απαλλαγές, τις οποίες προβλέπει το ΕΕΤΗΔΕ, το μέγεθος και η αξία της ακίνητης περιουσίας της Ελλάδας, αλλά, κατά κύριο λόγο ο

¹⁸⁶ Για περισσότερα βλ. Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, *όπ.π.*, σελ. 266-268.

¹⁸⁷ Ήδη σήμερα Έκτακτο Ειδικό Τέλος Ακινήτων (ΕΕΤΑ) βάσει των Φ.Ε.Κ. Β' 1167/13-05-2013 (άρθρα 1-4) και Φ.Ε.Κ. Β' 1170/14-05-2013 (άρθρα 1-4).

¹⁸⁸ Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, *όπ.π.*, σελ. 95-97.

¹⁸⁹ Λόγω προσβολής των γενικών αρχών του φορολογικού δικαίου (καθολικότητα και ισότητα του φόρου έναντι των βαρυνόμενων και με βάση τη φοροδοτική τους ικανότητα, σκ. 14) και παραβίασης του άρθρ. 1 ΠΠρ ΕΣΔΑ για επιβολή φόρου που συνιστά υπέρμετρο βάρος (σκ. 15).

¹⁹⁰ Επιπλέον, το ΕΕΤΗΔΕ δεν αποτελεί νέο πάγιο φόρο (σκ. 16).

σκοπός για τον οποίο επιβλήθηκε, ήτοι η αντιμετώπιση της άμεσης ανάγκης καλύψεως προσθέτου δημοσιονομικού ελλείμματος σε περιβάλλον οικονομικής ύφεσης, το καθιστούν αποδεκτό και μη αντικείμενο στο άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ αναφορικά με την προστασία της περιουσίας»¹⁹¹. Εντούτοις, κρίθηκε ότι «μολονότι το σύστημα βεβαίωσης του ΕΕΤΗΔΕ και η ανάθεση είσπραξής του στη Δ.Ε.Η. και στους λοιπούς εναλλακτικούς προμηθευτές ηλεκτρικού ρεύματος δεν αντίκεινται στην αρχή διάκρισης των εξουσιών»¹⁹², η δυνατότητα των τελευταίων να διακόπτουν την παροχή του ηλεκτρικού ρεύματος «καταστρατηγεί διατάξεις του Συντάγματος, καθώς δεν επιτρέπεται επέμβαση του νομοθέτη σε όρους συνεστημένης σύμβασης, όταν η επέμβαση αυτή δεν αποσκοπεί στην άρση επιβλαβών για το δημόσιο συμφέρον συνεπειών της σύμβασης, αλλά αποβλέπει σε σκοπό ξένο προς το αντικείμενο αυτής και προσβάλλει το δικαίωμα για ελεύθερη απόλαυση των απορρεόντων από τη σχετική σύμβαση προμήθειας δικαιωμάτων» (άρ. 5§1 Σ)^{193 194}. Επιπλέον, παραβιάζει την αρχή της αναλογικότητας, καθώς πρόκειται για μέτρο το οποίο οδηγεί σε «αναίρεση της καθολικότητας της παροχής των υπηρεσιών κοινωφελούς δικτύου

¹⁹¹ Σκ. 16 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

¹⁹² Βλ., όμως, και τη γνώμη της πρώτης μειοψηφίας ως προς το ζήτημα καταστρατήγησης της αρχής διάκρισης των εξουσιών μέσω της διαδικασίας βεβαίωσης του ΕΕΤΗΔΕ από ΝΠΙΔ (σκ. 21 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ).

¹⁹³ Σκ. 25 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ, κατά δε τη μειοψηφούσα γνώμη καταστρατηγείται το άρ. 2§1 Σ λόγω στέρησης αγαθού ζωτικής σημασίας και κατά δε έτερη παραβιάζονται διατάξεις και του κοινοτικού δικαίου (οδηγία 2009/72/ΕΚ).

¹⁹⁴ Ομοίως βλ. και τη σημείωση του καθηγητή Π. Παυλόπουλου για τη θέση του ΣτΕ σχετικά πρώτον με τη «μονομερή νομοθετική παρέμβαση στο συμβατικό δεσμό», ο οποίος προϋφίσταται της θεσμοθέτησης του ΕΕΤΗΔΕ, «μεταξύ της ΔΕΗ και του καταναλωτή του ηλεκτρικού ρεύματος» και δεύτερον με τη «θεσμοθέτηση της κύρωσης σε περίπτωση μη καταβολής του ΕΕΤΗΔΕ», της διακοπής του ηλεκτρικού ρεύματος, όπου το Ανώτατο Διοικητικό Ακυρωτικό Δικαστήριο οδηγήθηκε στη διαπίστωση της αντισυνταγματικότητας *expressis verbis* των αντίστοιχων κανονιστικών ρυθμίσεων, καθώς αντιτίθενται ευθέως προς τις διατάξεις ιδίως του άρ. 5§1 Σ και των διατάξεων της Οδηγίας 2009/72/ΕΚ, *Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 314*.

εξυπηρέτησης για λόγο που δεν είναι συναφής με την παροχή της εν λόγω υπηρεσίας»^{195 196 197}.

Περαιτέρω, πέραν του έκτακτου χαρακτήρα της ως άνω έκτακτης εισφοράς, ο οποίος έγινε δεκτός ως λόγος ακύρωσης από το ΣτΕ, οι λόγοι για τους οποίους οι αιτούντες προσέβαλαν την επιβολή του ΕΕΤΗΔΕ ήταν ότι αυτό «δεν συνιστά ανταποδοτικό τέλος, αλλά φόρο» με την έννοια του άρθρου 78 Σ, σημείο το οποίο έκρινε καταφατικά η Ολομέλεια του ΣτΕ στην απόφαση 1972/2012¹⁹⁸. Επιπροσθέτως, οι αιτούντες έθεσαν ζήτημα ενδεχόμενης παραβίασης της αρχής της βεβαιότητας του φόρου, όπου το ΣτΕ έκρινε ότι η επιβολή του ως άνω τέλους δεν αντίκειται στο άρθρο 78§1 και 4 Σ, καθώς το «υποκείμενο», το «αντικείμενο» και ο «συντελεστής» του φόρου προσδιορίζονται «από το νόμο, κατά παραπομπή σε διατάξεις άλλου τυπικού νόμου». Σχετικά με το λόγο περί παραβίασης της αρχής της φορολογικής ισότητας, το Δικαστήριο έκρινε ότι ο νομοθέτης καθορίζει ελεύθερα τις διάφορες μορφές των οικονομικών επιβαρύνσεων για την κάλυψη των δημοσίων δαπανών, περιοριζόμενος από τις αρχές της καθολικότητας της επιβαρύνσεως και της ισότητας έναντι των βαρυνομένων, όπως έχει κρίνει και κατά πάγια νομολογία, ενώ συνάμα, με βάση την αρχή της αναλογικότητας και το άρθρο 1 του ΠΠΠρΕΣΔΑ, «τα κράτη διαθέτουν ευρύτατη εξουσία ως προς τον προσδιορισμό των φόρων και τους τρόπους εισπράξεώς τους με βάση τις πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες τους, χωρίς αυτοί να συνιστούν υπερβολικό βάρος για τους βαρυνόμενους».

Τέλος, η πλειοψηφία της Ολομέλειας της 1972/2012 απόφασης του ΣτΕ έκρινε ανεκτό και μη παραβιάζον το άρθρο 17 Σ και το άρθρο 1 του ΠΠΠρΕΣΔΑ το ΕΕΤΗΔΕ αξιολογώντας τη «βάση», το «συντελεστή» και τη «χρονική διάρκεια

¹⁹⁵ Ομοίως, σκ. 25 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

¹⁹⁶ Δεν έλειψε, πάντως, και μειοψηφούσα γνώμη υπέρ της άποψης περί ορθότητας του αναγκαστικού καταναγκασμού για την επιβολή του ΕΕΤΗΔΕ και με επιχειρήματα υπέρ της διακοπής παροχής του ηλεκτρικού ρεύματος σε βάρος των φορολογουμένων (σκ. 26).

¹⁹⁷ Φορτσάκης, Θεόδωρος και Σαββαΐδου, Κατερίνα, όπ.π., σελ. 108-110.

¹⁹⁸ Βλ. και το γεγονός ότι στον Προϋπολογισμό του έτους 2012 τα έσοδα από την εισπραξή του καταγράφηκαν όχι στο τμήμα των τελών, αλλά σε αυτό των άμεσων φόρων, *Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 302*.

επιβολής του», τις «εξαιρέσεις, τις μειώσεις και τις απαλλαγές του για πολυτέκνους, αναπήρους και ανέργους», την «κατ' επανάληψη έκτακτη επιβάρυνση του δηλούμενου ετησίου εισοδήματος των φυσικών προσώπων», το μέγεθος και την αξία της ακίνητης περιουσίας στη χώρα, καθώς και την άμεση ανάγκη καλύψεως του πρόσθετου δημοσιονομικού ελλείμματος στο περιβάλλον της παρούσας οικονομικής ύφεσης.

Αξιοσημείωτες είναι οι γνώμες της μειοψηφίας, όπου η πρώτη υποστήριξε πως με την επιβολή του επίδικου τέλους θίγεται «η συνταγματική αρχή της ίσης, αναλόγως της φοροδοτικής ικανότητας εκάστου, επιβάρυνσης», καθώς η πλειοψηφούσα γνώμη δεν λαμβάνει υπόψη άλλα αντικειμενικά στοιχεία, όπως την αξία και την απόδοση των ακινήτων, αλλά και υποκειμενικά, όπως το εισόδημα, την περιουσία και την προσωπική και οικογενειακή κατάσταση των βαρυνομένων, ενόψει των ιδιαίτερος δυσμενών οικονομικών συνθηκών με τις συνεχείς μειώσεις των μισθών και των συντάξεων, αλλά και τα αλληπάλλληλα φορολογικά βάρη επί των εισοδημάτων και των περιουσιών τους^{199 200}. Η πρώτη μειοψηφία υποστηρίζει ότι η επιβολή του επίδικου τέλους συνιστά «αδικοιολόγητη διαφορετική μεταχείριση» μεταξύ ιδιοκτητών ακινήτων οικιστικής ή εμπορικής χρήσης και άλλων ιδιοκτητών ακινήτων μη ηλεκτροδοτούμενων ή μη δομημένων βιομηχανικής, βιοτεχνικής, γεωργικής ή κτηνοτροφικής χρήσης και αθλητικών εγκαταστάσεων, οι οποίες είναι ενδεχομένως «προσοδοφόρες», ενώ παράλληλα κρίνει πως δεν δικαιολογείται η μη

¹⁹⁹ Σκ. 17 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

²⁰⁰ Για το ζήτημα της αναγκαιότητας προσδιορισμού της φοροδοτικής ικανότητας, η οποία είναι μέγεθος ευμετάβλητο και διαμορφώνεται υπό τις εκάστοτε συνθήκες της αγοράς και, για το λόγο αυτό, απαιτεί συνεκτίμηση της πραγματικής οικονομικής δυνατότητας του ιδιοκτήτη μέσω μιας γενικότερης αξιολόγησης από όλες τις πηγές και επιβαρύνσεις της περιουσίας του, ούτως ώστε ένα σημαντικό τμήμα των εισοδημάτων του να απομένει καθαρό στα χέρια του φορολογούμενου βλ. αναλυτικά και το άρθρο «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;» του Ε. Μπακάλη, ο οποίος αναφέρεται και στη σχετική νομολογία του Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου της Καρλσρούης, η οποία επιβεβαιώνει τα ανωτέρω κρίνοντας πως η συνολική φορολογική επιβάρυνση της ακίνητης περιουσίας δεν μπορεί να υπερβαίνει το ήμισυ του εισοδήματος που παράγεται από αυτήν, αλλά και σε ανάλογη του Γαλλικού Συνταγματικού Συμβουλίου, Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», όπ.π., σελ. 2836-2839.

απαλλαγή από αυτό πέραν των προβλεπομένων και για «μακροχρόνια άνεργους», οι οποίοι δεν εγγράφονται κατά το νόμο στα προβλεπόμενα μητρώα²⁰¹.

Από την άλλη, η δεύτερη μειοψηφούσα γνώμη υποστήριξε ότι η ακίνητη περιουσία «δεν αποτελεί πρόσφορο κριτήριο διάγνωσης της φοροδοτικής ικανότητας των φορολογουμένων πολιτών»²⁰², ενώ η τρίτη προβάλλει τη θέση της «κακής συνεκτίμησης της ήδη υφιστάμενης φορολογικής επιβάρυνσης των φορολογουμένων» και, συνεπώς, την «πρόσκρουση της επιβολής του ΕΕΤΗΔΕ στο άρθρο 4§5 Σ»²⁰³. Η τέταρτη γνώμη της μειοψηφίας εντοπίζει την αντισυνταγματικότητα του επίδικου τέλους όχι μόνο στο άρθρο 4§5 Σ, αλλά και στο 20§1 Σ, καθώς κρίνει ότι το κριτήριο επιβολής του, ήτοι το «εμβαδόν της ηλεκτροδοτούμενης επιφάνειας», «θεσπίζει αμάχητο τεκμήριο φοροδοτικής ικανότητας, ενώ, περαιτέρω, δεν συμερίζεται την άποψη περί κρίσιμης οικονομικής κατάστασης που να μη δύναται να αντιμετωπιστεί εντός των ορίων του Συντάγματος, ήτοι από τις ειδικές ρυθμίσεις για τις έκτακτες καταστάσεις»²⁰⁴. Τέλος, «δεν έλειψε και η φωνή ενός μέλος της σύνθεσης του Δικαστηρίου, η οποία έκρινε την επιβολή της επίδικης έκτακτης επιβάρυνσης αντικείμενη στο άρθρο 1 του ΠΠΠρΕΣΔΑ»²⁰⁵.

Ως γενικότερο συμπέρασμα, κρίνοντας τα ζητήματα συνταγματικότητας που ετέθησαν με την επιβολή του ΕΕΤΗΔΕ, με σκοπό να προταθούν λύσεις για την επιβολή ανάλογων τελών στο μέλλον, θα μπορούσαμε να εξάγουμε την αναγκαιότητα να ακολουθηθεί η ευρύτερη τάση σύνδεσης του καταβλητέου φόρου περιουσίας όχι μόνο με το παραγόμενο εξ αυτής εισόδημα, αλλά και με το συνολικό εισόδημα του φορολογούμενου, με απώτερο σκοπό την αποφυγή σταδιακής απομείωσης της αξίας της φορολογητέας ακίνητης περιουσίας και την αποτύπωση της πραγματικής φοροδοτικής ικανότητας των βαρυνομένων. Διαφορετικά τα οδυνηρά αποτελέσματα

²⁰¹ Σκ. 17 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

²⁰² Ομοίως σκ. 17 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

²⁰³ Ομοίως σκ. 17 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

²⁰⁴ Ομοίως σκ. 17 της ως άνω απόφασης του ΣτΕ.

²⁰⁵ Εμμανουηλίδης, Δημήτριος, Σκανδάλη, Μαρίνα, «Το δημοσιονομικό συμφέρον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», ΝοΒ, τ. 60/2012, σελ. 2771-2775.

μιας μη πραγματικής αποτύπωσης της φοροδοτικής ικανότητας είναι, είτε η επιβεβλημένη εκούσια εκποίηση της ακίνητης περιουσίας εκ μέρους των φορολογουμένων, η οποία οδηγεί σε λήψη μικρότερου της αξίας της περιουσίας τιμήματος και σε κατ' επέκταση απονέκρωση της αγοράς ακινήτων, είτε η επίσπευση μέτρων αναγκαστικής εκτέλεσης αυτής με δυσμενείς συνέπειες και σε ηθικοκοινωνικό επίπεδο.

Κλείνοντας τη σύντομη ανάλυση του επαχθούς αυτού τέλους, αποδεικνύεται η «ασυνέπεια της αιτιολογικής έκθεσης του νόμου 4021/2011», καθώς μέσω αυτού όχι μόνο «δεν εξασφαλίζεται η διατήρηση της πραγματικής αξίας του φορολογητέου ακινήτου», αλλά οι ιδιοκτήτες οδηγούνται και στην απώλεια αυτού. Επιπλέον, «υπερφορολογούνται τα ακίνητα» λαμβανομένων υπόψη των ήδη επιβληθέντων Φόρου Μεταβιβάσεως Ακινήτων²⁰⁶, Φόρου Προστιθέμενης Αξίας²⁰⁷, Φόρου Κληρονομιών, Δωρεών και Γονικών Παροχών²⁰⁸, Συμπληρωματικού Φόρου στο ακαθάριστο εισόδημα από ακίνητα²⁰⁹ και Τέλους Χαρτοσήμου²¹⁰, αλλά και της λήψης της ακίνητης περιουσίας υπόψη ως ουσιώδους στοιχείου για τον τεκμαρτό προσδιορισμό του εισοδήματος στο πλαίσιο της φορολογίας εισοδήματος²¹¹, καθώς είναι γνωστό ότι όπου λαμβάνει χώρα οικονομική δυνατότητα αναφορικά με απόκτηση και εκμετάλλευση περιουσίας έχει προβλεφθεί ήδη αντίστοιχος φόρος. Ενώ, παράλληλα, έχει ήδη φορολογηθεί και η κατοχή ακίνητης περιουσίας (ΦΑΠ άρ. 27 επ. του ν. 3842/2010 και ήδη προγενέστερα ΕΤΑΚ άρ. 5 επ. του ν. 3634/2008, ΤΑΠ άρ. 24 ν. 2130/1993, Ειδικός Φόρος επί των Ακινήτων άρ. 15-18 ν. 3091/2002 και Έκτακτη Εισφορά στα Ακίνητα άρ. 3 ν. 3808/2009). Συνεπώς, οδηγούμαστε σε ευθεία παραβίαση της αρχής της απαγορεύσεως της διπλής φορολογίας και επιβεβαιώνεται το γεγονός ότι το ΕΕΤΗΔΕ είναι ένας φόρος με εισοδηματικά

²⁰⁶ ΦΜΑ, ν. 1587/1950.

²⁰⁷ ΦΠΑ, άρ. 1 ν. 3427/2005 και άρ. 6 ΚΦΠΑ.

²⁰⁸ Ν. 2961/2001.

²⁰⁹ άρ. 9§7, 10§2 και 109§3 ΚΦΕ.

²¹⁰ άρ. 13§2 εδ. α' ΚΝΤΧ.

²¹¹ άρ. 22, άρ. 16§1 περ. α' και β' και άρ. 17 περ. γ' ΚΦΕ.

κριτήρια, καθώς προκρίθηκε μάλιστα και ως «το επιεικέστερο μέτρο για την αποφυγή περαιτέρω μείωσης των μισθών και των συντάξεων των πολιτών», γεγονός, βέβαια, που εκτός του ότι αναίρεσε η ίδια η πρακτική, δεν αρκεί για την αδιάκριτη επιβολή ενός φόρου επί της ακίνητης ιδιοκτησίας²¹².

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με τη γνώμη της θεωρίας «δεν αποτελεί “τέλος”», καθώς δεν παρατηρείται αντιπαροχή προς τον καταβάλλοντα, και «αμφισβητείται ο έκτακτος χαρακτήρας του», όχι μόνο βάσει της σχετικής απόφασης του ΣτΕ, όπως εκτέθηκε αναλυτικά ανωτέρω, αλλά και από την ίδια τη διάταξη του ν. 4021/2011, η οποία κάνει λόγο για υποβολή στο ΕΕΤΗΔΕ «των ακινήτων που υπάγονται κατά τη 17η Σεπτεμβρίου **κάθε** έτους στο τέλος ακίνητης περιουσίας». Περαιτέρω, η θεωρία εξετάζοντας τη νομοθετική πρωτοβουλία για την επιβολή του ΕΕΤΗΔΕ, «οριακής συνταγματικής επιλογής» θα λέγαμε, παρατηρεί ότι «δεν προβλέπεται η μεσολάβηση διοικητικού οργάνου για την έκδοση της καταλογιστικής πράξης του φόρου». Περαιτέρω, δεν εξέτασε καν την έλλειψη του λειτουργικού κριτηρίου για τον οποιονδήποτε ιδιώτη, πέραν της Δ.Ε.Η. (σε σχέση με την άσκηση της συγκεκριμένης αρμοδιότητας καταλογισμού του φόρου), όπου και αυτή όταν πρόκειται για διακοπή ηλεκτρικού ρεύματος σε περίπτωση μη εξόφλησης λογαριασμού έχει ιδιωτική νομική φύση. Ο οποιοσδήποτε ιδιώτης σε καμία περίπτωση δεν εντάσσεται στον ευρύτερο δημόσιο τομέα και δεν θα έπρεπε να καλείται να ασκήσει φορολογικές αρμοδιότητες, γεγονός το οποίο παραβλέπει και η σχετική υπ’ αριθμ. 435/2011 γνωμοδότηση του Νομικού Συμβουλίου του Κράτους. Συνεπώς, ο νόμος δεν επιτρέπεται να επέμβει στους ανωτέρω συμβατικούς δεσμούς λόγω της ιδιωτικής νομικής φύσης τους, διαφορετικά παραβαίνει το άρθρ. 5§1 Σ.

Επιπλέον, γεννώνται ζητήματα αναλογικότητας του μέτρου, καθώς η κύρωση διακοπής του ηλεκτρικού ρεύματος, ενός ζωτικού στη σύγχρονη κοινωνία αγαθού και ελάχιστου μέτρου αξιοπρεπούς διαβίωσης του ατόμου, δεν φαίνεται να είναι ανάλογη ως προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Περαιτέρω, δεν προκύπτει σαφώς η κατά την αιτιολογική έκθεση «διακυβευόμενη δημοσιονομική ισορροπία του κράτους, η οποία εξαρτάται από την είσπραξη του ποσού». Δεν λαμβάνεται υπόψη η αποδεδειγμένη

²¹² Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», όπ.π., σελ. 2834-2839.

αδυναμία καταβολής του ποσού από αρκετά μεγάλα σε όγκο κοινωνικά στρώματα και, επίσης, παραβιάζεται η αρχή της ισότητας των χρηστών ενώπιον μιας δημόσιας υπηρεσίας, όταν διακόπτεται η παροχή ηλεκτρικού ρεύματος σε όσους δεν δύνανται να καλύψουν ολόκληρο το ποσό²¹³.

Συνοπτικά, παρατηρείται ότι η τελευταία αυτή περίπτωση έκτακτης φορολογικής εισφοράς συνιστά «μια ιδιαιτέρως επικίνδυνη μετάλλαξη πραγματικού φόρου», καθώς επιβάλλεται σωρευτικά, συλλειτουργώντας με όλους τους άλλους θεσμοθετημένους φόρους, πλήττοντας όχι μόνο το εισόδημα, αλλά και την ακίνητη ιδιοκτησία των φορολογουμένων, ενώ είναι «πλήρως αποσυνδεδεμένη από την πρόσοδο που αποφέρει το φορολογούμενο ακίνητο», αφού επιβλήθηκε χωρίς οιαδήποτε ουσιαστική σύνδεση όχι μόνο με το συνολικό εισόδημα του ιδιοκτήτη, αλλά και με το «παραγόμενο εκ της ιδιοκτησίας εισόδημα». Τελικά, η μονιμοποίηση του ΕΕΤΗΔΕ, όπως προκύπτει ξεκάθαρα πλέον σήμερα, οδηγεί στη «θεσμοθέτηση ενός έμμεσου τρόπου δήμευσης του βαρυνόμενου φορολογικώς ακινήτου», αφού ο ιδιοκτήτης ωθείται εμμέσως στην απαλλαγή από το ακίνητό του λόγω αδυναμίας ανταπόκρισης στα φορολογικά βάρη που του αναλογούν²¹⁴.

Κλείνοντας το παρόν κεφάλαιο είναι μάλλον αναπόφευκτο να μην παρατηρηθεί το γεγονός ότι η παραβίαση, που υφίσταται μέσω όλων των ανωτέρω έκτακτων εισφορών το δικαίωμα στην ιδιοκτησία, δεν εξαντλείται μόνο στις δυσμενείς οικονομικές συνέπειες για τους φορολογούμενους πολίτες, αλλά δύναται να κλονίσει τα ίδια τα θεμέλια της δημοκρατίας του δυτικού πολιτισμού, καθότι η ιδιοκτησία αποτελεί έναν από τους βασικούς πυλώνες αυτού, ενώ το νομολογιακό προηγούμενο που δημιούργησε η ΣτΕ (Ολ) 1972/2012 δεν είναι καθόλου ευοίωνο και καταγράφεται «ως μια κρίσιμη νομολογιακή οπισθοδρόμηση»²¹⁵.

²¹³ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Η παροχή ηλεκτρικής ενέργειας στην υπηρεσία των εισπρακτικών μηχανισμών του κράτους – σχετικά με το ειδικό τέλος ηλεκτροδοτούμενων δομημένων επιφανειών (άρθρο 53 ν. 4021/2011)», Ειδικά Θέματα, Αρμ, τ. 6/2012, σελ. 1014-1017 και 1019-1021.

²¹⁴ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 297-298 και 304.

²¹⁵ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 265-266 και 310.

B. «Η μετάλλαξη του δημοσιονομικού και του δημοσίου συμφέροντος σε ταμειακό»

Η εμφάνιση του ταμειακού συμφέροντος και η ένταξή του στο ευρύτερο πεδίο του δημοσίου συμφέροντος με βάση τη νομολογία των διοικητικών δικαστηρίων απαντάται σε τρεις ειδικότερες περιπτώσεις: στο πλαίσιο κατανομής της δικαιοδοσίας σε διαφορές από διοικητικές συμβάσεις, στα δικονομικά προνόμια του Δημοσίου έναντι των ιδιωτών διαδίκων (όπως το ύψος του επιτοκίου και ο χρόνος παραγραφής της καθυστερημένης καταβολής των δημοσίων οφειλών προς ιδιώτες) και στο πλαίσιο της αναστολής εκτέλεσης των διοικητικών πράξεων.

Αναφορικά με την πρώτη κατηγορία, την υπαγωγή των συμβάσεων της διοίκησης στη δημόσια σφαίρα, το ταμειακό συμφέρον του δημοσίου κρίνεται ανεπαρκές ως κριτήριο αυτής, καθώς ο καθαρά ταμειευτικός σκοπός της σύμβασης και, συνεπώς, η έμμεση επιδίωξη της ικανοποίησης ορισμένου σκοπού δημοσίου συμφέροντος την κατατάσσει στο πεδίο του ιδιωτικού δικαίου και άρα στα πολιτικά δικαστήρια. Συνεπώς, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι «ο αμιγώς ταμειευτικός σκοπός του δημοσίου δεν αποτελεί (άμεσο) σκοπό δημοσίου συμφέροντος», αλλά εισπρακτικό στόχο της Διοίκησης που μέσω αυτού δύνανται να επιτευχθούν οι «υψηλότεροι» στόχοι δημοσίου συμφέροντος²¹⁶.

Το ταμειακό συμφέρον αναφορικά και με τη δεύτερη κατηγορία, τα δικονομικά προνόμια του δημοσίου, κρίνεται και σε αυτή την περίπτωση ως ανεπαρκές για τη δικαιολόγησή τους. Για να οδηγηθούμε σε αυτή τη θέση καθοριστικό ρόλο παίζει η νομολογία του ΕΔΔΑ, η οποία έκρινε ότι μόνο το απλό ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου δεν συνιστά δημόσιο συμφέρον στη διάσημη απόφασή του «Μεϊδάνης κατά Ελλάδος» για το ιδιαίτερα χαμηλό επιτόκιο 6% των καθυστερούμενων δημόσιων οφειλών προς τους ιδιώτες σε σύγκριση με το ισχύον μεταξύ ιδιωτών, ενώ αντίστοιχα έχει κριθεί και για τη βραχεία διετή παραγραφή των αξιώσεων των, ιδιωτικού ή δημοσίου δικαίου, υπαλλήλων από αποδοχές κατά του

²¹⁶ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», όπ.π., σελ. 5-14.

Δημοσίου²¹⁷. Η ανωτέρω νομολογία του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, παρά τις αποκλίσεις των ελληνικών δικαστηρίων^{218 219}, καθίσταται προστατευτική για τον πολίτη και καταληκτικά κρίνει ότι, εφόσον το δημόσιο συμφέρον δεν εξομοιώνεται με το ταμειακό συμφέρον του δημοσίου, δεν δύναται να δικαιολογηθεί συνταγματικά η θέσπιση μέτρων που ρυθμίζουν επαχθέστερα για τον ιδιώτη από ό, τι ισχύει στις αξιώσεις μεταξύ ιδιωτών.

Τέλος, αναφορικά με την τρίτη κατηγορία, το ταμειακό συμφέρον κρίνεται ως ανεπαρκές και για την παρεμπόδιση αναστολής εκτέλεσης των διοικητικών πράξεων, καθώς η ανεπανόρθωτη οικονομική ζημία του ιδιώτη υπερέχει έναντι της προσωρινής εισπρακτικής αδυναμίας του δημοσίου, γεγονός το οποίο γίνεται γενικά δεκτό, θεωρητικά και νομολογιακά²²⁰.

Εμβαθύνοντας στο ζήτημα, στο σημείο αυτό πρέπει να εξετάσουμε τη μετατροπή του ταμειακού συμφέροντος σε περιόδους οικονομικής κρίσης, οπότε και τείνει πλέον σήμερα κατά κανόνα να «εμβαπτίζεται» σε έντονο και επιτακτικό λόγο δημοσίου συμφέροντος, γεγονός το οποίο καθρεπτίζεται χαρακτηριστικά στις αντίθετες αποφάσεις του ΣτΕ για το ίδιο ζήτημα 693/2011, στην οποία για πρώτη φορά έγινε ρητή αναφορά στην παρούσα δημοσιονομική κατάσταση της χώρας και

²¹⁷ ΕΔΔΑ, 22-5-2008, Μειδάνης κατά Ελλάδος, αλλά και VARNIMA Corporation International S.A. κατά Ελλάδος, απόφαση της 28^{ης} Μαΐου 2009, App. No. 48906/2006 για το υψηλό επιτόκιο υπέρ του Δημοσίου, Ζουμπουλίδης κατά Ελλάδος, απόφαση της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2006, App. No. 36963/2006 για τη βραχεία διετή παραγραφή υπέρ των οφειλών του Δημοσίου, Λάρκος κατά Κύπρου, απόφαση της 11^{ης} Μαΐου 1998, App. No. 29515/1995, SCM Scanner de l' Ouest Lyonnais et autres κατά Γαλλίας, απόφαση της 21^{ης} Ιουνίου 2007, App. No. 12106/2003 και Cabourdin κατά Γαλλίας, απόφαση της 30^{ης} Αυγούστου 2000, App. No. 60796/2000, αναφορικά και αυτές με το υψηλό επιτόκιο υπέρ του Δημοσίου.

²¹⁸ ΣτΕ (ΟΛ) 953, 954/2011, 1513/2009, 71/2009, 3654/2008, ΑΕΔ 3428/2006, 9/2009, ΕλΣυν (ΟΛ) 416/2010, 148/2010, 2448/2008, ΔΕΦΑΘ 386, 433, 383, 511, 671, 710, 711/2009 και ΑΠ 1722/2010, (ΟΛ) 31/2007, 2/2011, 766/2010, 272/2009, 1865, 1866/2008.

²¹⁹ Για την πλημμελή αναφορά των ελληνικών δικαστηρίων στη νομολογία του ΕΔΔΑ αναφορικά με τα δικονομικά προνόμια του δημοσίου βλ. και Γεραπετρίτης, Γιώργος, «Η οικονομική κρίση ως στοιχείο απορρύθμισης της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου: Νομοτέλεια ή άλλοθι;», όπ.π., σελ. 2757.

²²⁰ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», όπ.π., σελ. 5-14.

συγκεκριμένα στη μειωηφούσα άποψη αυτής²²¹, και 1620/2011, στην οποία για πρώτη φορά περιγράφεται με «δραματικούς τόνους» η δημοσιονομική κατάσταση της χώρας²²². Εδώ, η δυσχερής οικονομική συγκυρία χρησιμοποιείται μέσω του δημοσίου συμφέροντος ως «ερμηνευτικός γνώμονας των συνταγματικών διατάξεων»²²³. Παρεμβάλλοντας μια σύντομη αναφορά στις αποφάσεις 693 και 1620/2011 του ΣτΕ εισαγωγικά θα λέγαμε ότι επιχειρούν να απαντήσουν στο ερώτημα κατά πόσο το νέο αυτό δημοσιονομικό συμφέρον, που επικαλείται την παρούσα δημοσιονομική κατάσταση της χώρας, μπορεί να δικαιολογήσει απόκλιση από την έως τώρα παγιωμένη νομολογία του Δικαστηρίου και από τις συνταγματικά καθιερωμένες γενικές αρχές. Εν αντιθέσει, η ΟλΣτΕ 1972/2012 για το ΕΕΤΗΔΕ παρότι επικαλέστηκε το ίδιο νέο δημοσιονομικό συμφέρον έθεσε ταυτόχρονα και ορισμένα όρια πέραν των οποίων δεν δύνανται να θεωρηθούν συνταγματικώς ανεκτά τα νομοθετικά μέτρα για την αντιμετώπιση της οικονομικής συγκυρίας.

Η ΣτΕ 693/2011^{224 225} σχετικά με την έκτακτη εισφορά του άρθ. 18 του ν. 3758/2009 (Α΄) παρέπεμψε στην Ολομέλεια του ως άνω Δικαστηρίου το ζήτημα της

²²¹ Σκλίας, Αντώνιος, «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στη δικανική σκέψη», όπ.π., σελ. 82.

²²² Σκλίας, Αντώνιος, «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στη δικανική σκέψη», όπ.π., σελ. 82.

²²³ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ΄ Τμ. του ΣτΕ», όπ.π., σελ. 14-17.

²²⁴ Προ της ΣτΕ 693/2011 είχε εκδοθεί η ΔΕΦΑΘ 1123/2010 (Τμήμα 7ο τριμελές), η οποία έκρινε ότι η έκτακτη εισφορά του ν. 3758/2009 δεν αποτελεί φόρο, εντούτοις, δεν απαγόρευσε την αναδρομικότητα αυτής, ισχυριζόμενη «επιεικώς απαράδεκτα» πως δεν υπήρχαν τα απαιτούμενα φορολογικά στοιχεία για την επιβολή του δημοσιονομικού βάρους, ενώ κατά τη δημοσίευση του επίδικου νόμου είχε ουσιαστικά ολοκληρωθεί η υποβολή των φορολογικών δηλώσεων χρήσης 2008, Μάλλιου, Ασπασία, «Η συνταγματικότητα της έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης Ν. 3758/2009, σύμφωνα με την με αριθμό 1123/2010 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών», όπ.π., σελ. 1256.

²²⁵ Ακόμη πριν την ΔΕΦΑΘ 1123/2010 είχε εκδοθεί η υπ' αριθμ. 18440/2009 του Μονομελούς Διοικητικού Πρωτοδικείου Αθηνών, για την οποία αξίζει να σημειωθούν τα εξής: προσδιορίστηκε κατά προτίμηση λόγω ανάκυψης νέου νομικού ζητήματος, το οποίο παρουσιάζει μείζονα σπουδαιότητα ή τίθεται σε μεγάλο αριθμό υποθέσεων που εκκρεμούν στα Διοικητικά Δικαστήρια και παρενέβησαν δυο μη κερδοσκοπικά νομικά πρόσωπα. Επί της ουσίας, «απέφυγε να ερμηνεύσει την έννοια του "φόρου" και του "οικονομικού βάρους", δεχόμενη ότι το άρ. 78§2 Σ περί μη αναδρομικής

συνταγματικότητας της επιβολής «έκτακτης εισφοράς από 1.000 έως 25.000 Ευρώ», κατά τον ανωτέρω νόμο, στο συνολικό εισόδημα των φυσικών προσώπων του «οικονομικού έτους 2008, εφόσον αυτό ξεπερνά τις 60.000 Ευρώ»²²⁶, θέτοντας βασικά τα ερωτήματα, εάν η έκτακτη αυτή εισφορά συνιστά φόρο²²⁷ και αν ναι, ποια στοιχεία αυτού του φόρου πρέπει να ορίζονται με τυπικό νόμο, ώστε να είναι συνταγματικά ανεκτή η επιβολή του²²⁸. Ο λόγος παραπομπής ήταν η ύπαρξη αντίθετης νομολογίας του ιδίου Δικαστηρίου²²⁹, το οποίο, όμως, δεν έθετε θέμα

ισχύος καταλαμβάνει οποιοδήποτε οικονομικό βάρος», ταύτισε την έννοια του «έτους» με την έννοια αυτού στη δημοσιονομική διαχείριση και όχι με το οικονομικό έτος, δέχθηκε ότι υπήρχαν και έπρεπε να υπάρχουν στη διάθεση της φορολογικής αρχής νεότερα και προσφορότερα στοιχεία από αυτά της χρήσης 2007 για τον προσδιορισμό και την επιβολή της επίδικης έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης, έκρινε ότι παραβιάστηκε ο κανόνας περί μη αναδρομικής επιβολής φόρου του άρ. 78§2 Σ και δεν υπεισήλθε σε ειδικότερα ζητήματα συνταγματικότητας, *Μάλλiou, Ασπασία, «Η από το Δικαστήριο κρίση περί αντισυνταγματικότητας της έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης», Ιδιαίτερου Ενδιαφέροντος Θέματα, ΔΦΝ, τ. 64/2010, σελ. 333-334*. Η ανωτέρω απόφαση έχει κριθεί σε γενικές γραμμές ορθή και από τη θεωρία, λαμβανομένης υπόψη και της σχετικής συμβαδίζουσας νομολογίας (ΟλΣτΕ 1865/1985, 4355/1985, 428/1986, 526/1988, 648/1995, 2533/2004, 2861/2006), *Τσουρουφλής, Ανδρέας, «Προβληματισμοί σχετικά με τη συνταγματική αρχή της περιορισμένης αναδρομικότητας των φορολογικών νόμων υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας (ΣτΕ 1912/2009, Διοικ.Πρωτ.Αθ. 18440/2009)», ΤοΣ, τ. 1/2010, σελ. 177*.

²²⁶ Η ανωτέρω εισφορά προκάλεσε την άσκηση πολλαπλών προσφυγών και υποβολή αιτήσεων για διοικητική επίλυση της διαφοράς, οι οποίες, όμως, δεν ανέστειλαν τη βεβαίωση και είσπραξη του καταλογισθέντος ποσού, *Μάλλiou, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1428*.

²²⁷ Η «έκτακτη οικονομική ενίσχυση» του ν. 3758/2009 συγκεντρώνει όλα τα στοιχεία του ορισμού του φόρου, καθώς ακόμη και ο περιοδικός της χαρακτήρας δεν συνιστά αναγκαίο στοιχείο της έννοιας του φόρου. Επιπλέον, η αποδοχή της πλειοψηφούσας άποψης της ΣτΕ 693/2011 ότι η επίδικη έκτακτη οικονομική ενίσχυση συνιστά φόρο ουδόλως μεταβάλλει την ισχύουσα νεότερη, πάντως, της ΣτΕ 1317/1979 νομολογία του αναιρετικού δικαστηρίου (ΣτΕ 1865/1985), διασφαλίζοντας έτσι τη συνταγματική αρχή της βεβαιότητας του φόρου και την αρχή του κράτους δικαίου, *Μάλλiou, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1455 και 1465*.

²²⁸ *Μάλλiou, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1430*.

²²⁹ Αμφιβολίες ως προς την εφαρμογή της αρχής της περιορισμένης αναδρομικότητας γεννώνταν ενόψει παλαιότερης νομολογίας του ΣτΕ σχετικά με παρόμοια έκτακτη εισφορά που είχε επιβληθεί

αναδρομικότητας του φόρου, αφού αντικείμενο του φόρου στις παρελθούσες περιπτώσεις ήταν το εισόδημα παλαιότερων χρήσεων και όχι η φοροδοτική ικανότητα, όπως εν προκειμένω, δηλ. η χρήση αυτής ως κριτήριο με το οποίο, κατά το νομοθέτη, θεωρείται υπάρχουσα η οικονομική ισχύς των φορολογουμένων και η εντεύθεν φοροδοτική τους ικανότητα, βάσει της οποίας υπολογίζεται δια της εφαρμογής κατ' ιδίαν συντελεστών το ύψος της εισφοράς²³⁰.

Η πλειοψηφία στην 693/2011 ΣτΕ εστίασε τον προβληματισμό της στη «νομοθετική πρόβλεψη του υπολογισμού της προβλεπόμενης έκτακτης εισφοράς» λαμβάνοντας υπόψη το «εισόδημα των δηλώσεων φορολογίας εισοδήματος του οικονομικού έτους 2008, δηλ. του ημερολογιακού έτους 2007», με αποτέλεσμα να επιβάλλεται αναδρομικός φόρος επί των εισοδημάτων που έχουν προκύψει προγενέστερα της δημοσίευσης του νόμου αυτού. Η ανωτέρω απόφαση ερμήνευσε την έννοια του «οικονομικού έτους», πέραν του οποίου δεν μπορεί να ανατρέξει η φορολογική ρύθμιση, «ως το ημερολογιακό έτος που προηγείται εκείνου κατά το οποίο δημοσιεύεται ο σχετικός νόμος»²³¹. Για το λόγο αυτό, έκρινε κατά πλειοψηφία τη διάταξη αυτή «ανίσχυρη ως παραβιάζουσα το άρ. 78§2 Σ», κατά το οποίο αντικείμενα φόρου και κριτήρια φοροδοτικής ικανότητας δεν μπορεί να είναι άλλα από τα στοιχεία που περιοριστικώς παραθέτει το Σύνταγμα, όχι μόνο απομακρυνόμενη από την έως τώρα παγιωμένη νομολογία, αλλά και

στο παρελθόν με το άρθρο 15 του ν. 257/1976 (ΟλΣτΕ 1317/1979), αλλά ενόψει και των μεταγενέστερων αυτής (116/1983, 2208/1923, 3963/1984, 79/1985 του Β' Τμήματος) αποφάσεων, σύμφωνα με τις οποίες δεν στοιχειοθετείτο αναδρομικότητα, καθόσον το εισόδημα προηγούμενου έτους δεν αποτελούσε το αντικείμενο της επιβαλλόμενης εισφοράς, αλλά «το κριτήριο, επί τη συνδρομή του οποίου, κατά την αντίληψη του νομοθέτου, θεωρείται υπάρχουσα η ανωτέρα οικονομική ισχύς των οικείων επιχειρήσεων και εντεύθεν η φοροδοτική ικανότης αυτών, και, περαιτέρω, την βάση υπολογισμού της εισφοράς», Τσουρουφλής, Ανδρέας, «Προβληματισμοί σχετικά με τη συνταγματική αρχή της περιορισμένης αναδρομικότητας των φορολογικών νόμων υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας (ΣτΕ 1912/2009, Διοικ.Πρωτ.Αθ. 18440/2009)», όπ.π., σελ. 177.

²³⁰ Διβάνη, Χριστίνα, «ΣΧΟΛΙΟ για την ΣτΕ 693/2011 (Β' Τμήμα, 7μ.)», http://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CCkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.nsk.gov.gr%2Fwebnsk%2Fpdf.jsp%3Ffileid%3D30491475&ei=ghv1UvnIJMmO5ATVnoDAAg&usg=AFQjCNE6NaF_Y-wkH6BvhEDQfsBMVcsw&bvm=bv.60799247,d.bGE (Τελευταία πρόσβαση, 7 Φεβρουαρίου 2014, 19:46), σελ. 17-18.

²³¹ Σκ. 7, ομοίως βλ. και Διβάνη, Χριστίνα, «ΣΧΟΛΙΟ για την ΣτΕ 693/2011 (Β' Τμήμα, 7μ.)», όπ.π., σελ. 19.

χαρακτηρίζοντας αυτή «ως παρωχημένη». Το ζήτημα, άλλωστε, της αναδρομικότητας των φορολογικών νόμων παγίως έχει κριθεί από τα διοικητικά δικαστήρια²³², τα οποία έχουν διατυπώσει τη γενική αρχή απαγόρευσης της αυθαίρετης (πέραν του προηγούμενου της θεσπίσεως του νόμου οικονομικού έτους) αναδρομικής επιβολής φόρων, καθώς αυτή συντείνει στην επαύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης του φορολογούμενου και παραβιάζει ευθέως την αρχή της προστατευόμενης και δικαιολογημένης εμπιστοσύνης του πολίτη^{233 234 235}.

Αντιθέτως η μειοψηφούσα αυτής γνώμη τίθεται υπέρ της άποψης²³⁶ ότι «ο πλήρης δημοσιονομικός εκτροχιασμός της χώρας» δύναται και εδώ να δικαιολογήσει

²³² Βλ. και την επίκαιρη αρθρογραφία, Φωτοπούλου, Βάνα, «Αντισυνταγματική η έκτακτη εισφορά», 22-12-2009, Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=114334> (Τελευταία πρόσβαση, 1 Δεκεμβρίου 2013, 18:20), το σχετικό άρθρο του καθηγητή Φορτσάκη, ο οποίος με έντονο ύφος επέκρινε τις κυβερνητικές επιλογές για αύξηση των δημοσίων εσόδων εκτιμώντας ότι παρέβλεψαν τις συνταγματικές διατάξεις «ίσως διότι τα εισοδήματα στα οποία απέβλεψε η έκτακτη εισφορά ήταν πολύ υψηλότερα το 2007 από το 2008, οπότε είχε ήδη εκδηλωθεί η κρίση. Επίσης, τα έκτακτα μέτρα ανακοινώθηκαν τον Μάρτιο του 2009, οπότε δεν είχαν ακόμη υποβληθεί οι δηλώσεις για τα εισοδήματα του 2008 και υπήρχε ο φόβος ότι πολλοί φορολογούμενοι δεν θα ανέφεραν τα απαλλασσόμενα και αυτοτελώς φορολογηθέντα εισοδήματά τους που μέχρι τότε σημειώνονταν προαιρετικά», Φορτσάκης, Θεόδωρος, «Αντισυνταγματική και κοινωνικά άδικη η ρύθμιση», 26-07-2009, ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ, Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/w_articles_economy_1_26/07/2009_323507 (Τελευταία πρόσβαση, 26 Δεκεμβρίου 2013, 14:45) και τις στο ίδιο πνεύμα γνώμες των καθηγητών Γ. Δρόσου κα Γ. Σωτηρέλλη στο Βήμα, Δρόσος, Γιάννης, «Ερωτήματα συνταγματικότητας», 12-04-2009, γνώμες ΑΠΟΨΗ, Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=263658> (Τελευταία πρόσβαση, 26 Δεκεμβρίου 2013, 18:42) και Σωτηρέλλης, Γιώργος, «Πρόβλημα η αναδρομική ισχύς του μέτρου», 12-04-2009, γνώμες ΑΠΟΨΗ, Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=263659> (Τελευταία πρόσβαση, 26 Δεκεμβρίου 2013, 18:45).

²³³ Βλ. ενδεικτικά ΟλΣτΕ 2166/2003 όπου η φορολόγηση αποθεματικών αλλοδαπών επιχειρήσεων ανεξάρτητα από το χρόνο κτήσης τους κρίθηκε ως ανίσχυρη, ΟλΣτΕ 2860/2003, ΣτΕ 2861/2006, 327/2006 και 1107/2007 ανάλογα.

²³⁴ Διβάνη, Χριστίνα, «ΣΧΟΛΙΟ για την ΣτΕ 693/2011 (Β' Τμήμα, 7μ.)», όπ.π., σελ. 20.

²³⁵ Έχει διατυπωθεί ακόμη πως πλήττεται η αρχή της ισότητας, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών, το δικαίωμα δικαστικής προστασίας και το εκ της ΕΣΔΑ δικαίωμα για δίκαιη δίκη, Φατούρου, Χριστίνα, «Η έκταση της επιτρεπόμενης αναδρομικής ισχύος των δυσμενών φορολογικών νόμων κατά το άρθρο 78 § 2 Σ», Σχόλιο, Ελληνικά Δικαστήρια ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ, ΕφημΔΔ, τ. 1/2012, σελ. 43.

²³⁶ Υπερασπιζόμενη, εμμονικά θα λέγαμε, τη μέχρι τώρα πάγια νομολογία του Δικαστηρίου (ΟλΣτΕ 1317-8/1979, 3098, 3653/1981, 3202/1982, 116, 2209, 3515/1983, 357/1984 επταμ., 3639/1984, 797, 2729/1986), η οποία (πάγια νομολογία) θεωρεί ότι η παγιωμένη νομολογία δεν πρέπει να

«απόκλιση» από ορισμένες συνταγματικές διατάξεις²³⁷. Η αιτιολογική έκθεση, μάλιστα, η οποία συνόδευε την επιβολή του έκτακτου αυτού οικονομικού βάρους, ανέφερε ως αιτιολογικό λόγο την ανάγκη αντιμετώπισης των συνεπειών της οικονομικής κρίσης με τρόπο συνεπή στην αρχή της φοροδοτικής ικανότητας²³⁸. Η μειοψηφία αυτή βασίστηκε στο σκεπτικό ότι το κείμενο του Συντάγματος δεν ρύθμιζε ειδικά το άρ. 78§2 Σ, όπως έχει προβλέψει ειδικώς στο άρ. 48 Σ για τις ειδικές και έκτακτες περιστάσεις ο συνταγματικός νομοθέτης, ενώ ούτε από τις σχετικές συζητήσεις στην αναθεωρητική Βουλή προκύπτει ότι υπήρξε πρόβλεψη για την περίπτωση πλήρους δημοσιονομικού εκτροχιασμού, με αποτέλεσμα να δύναται να επιβληθούν αναδρομικά φόροι στους πλουσιότερους πολίτες σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης²³⁹. Με άλλα λόγια, «χρησιμοποιήθηκε από τη μειοψηφία της ΣτΕ 693/2011 ο “πλήρης δημοσιονομικός εκτροχιασμός” ως σιωπηρή γενική ρήτρα για τη διασταλτική ερμηνεία της ανωτέρω συνταγματικής διάταξης»^{240 241}.

Η μειοψηφία αυτή, εντούτοις, δέχθηκε κριτική «ως εισάγουσα *contra constitutionem* ένα δίκαιο της ανάγκης» μη προβλεπόμενο από το Σύνταγμα, το οποίο, υπερβαίνοντας τις συνταγματικές διατάξεις που φέρονται να ισχύουν μόνο υπό

ανατρέπεται χωρίς σημαντικό λόγο, γιατί προκαλεί πλήγμα στην ασφάλεια του δικαίου, για την οποία το Δικαστήριο αυτό υφίσταται.

²³⁷ Εμμανουηλίδης, Δημήτριος, Σκανδάλη, Μαρίνα, «Το δημοσιονομικό συμφέρον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 2763-2764.

²³⁸ Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1428.

²³⁹ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, ό.π., σελ. 2787-2788.

²⁴⁰ Πατσίκας, Δημήτρης, «*Salus patriae suprema lex esto*: Σκέψεις για τον δικαστικό έλεγχο σε συνθήκες “δημοσιονομικού εκτροχιασμού”», ό.π.

²⁴¹ Για το δυσεπίλυτο νομολογιακό ζήτημα της έκτασης της επιτρεπόμενης αναδρομικής ισχύος των δυσμενών φορολογικών νόμων βλ. και τη διαφορετική άποψη της Χ. Φατούρου, η οποία αναγνωρίζει την αναγκαιότητα διαφορετικής αντιμετώπισης λόγω επιτακτικών αναγκών δημοσίου συμφέροντος, Φατούρου, Χριστίνα, «Η έκταση της επιτρεπόμενης αναδρομικής ισχύος των δυσμενών φορολογικών νόμων κατά το άρθρο 78 § 2 Σ», ό.π., σελ. 35 επ.

ομαλές συνθήκες, δεν συμβαδίζει με την αντοχή των «δικαιοκρατικών εγγυήσεων» του ενωσιακού δικαίου και της ΕΣΔΑ²⁴².

Αρχικά, «ο χρονικός περιορισμός της αναδρομικότητας αφορά και εφαρμόζεται χωρίς οιαδήποτε παρέκκλιση ή εξαίρεση σε κάθε έκτακτη εισφορά», ενώ τυχόν έκτακτες ή και κρίσιμες συνθήκες δεν συνιστούν αιτιολογικό λόγο ανεκτό από το Σύνταγμα (άρ. 78§2 Σ), ώστε το χρονικό όριο του περιορισμού να καμφθεί και η έκτακτη εισφορά να επιβάλλεται με συνταγματικά ανεκτό τρόπο σε μεγαλύτερο βάθος χρόνου, «με αποτέλεσμα η άποψη της μειοψηφίας να φαίνεται να μην βρίσκει συνταγματικό έρεισμα». Επιπροσθέτως, δεν λείπουν έκτακτες φορολογικές εισφορές, οι οποίες επιβλήθηκαν κατά τα παρελθόντα έτη και τήρησαν κατά γράμμα την εκ του Συντάγματος αρχή της απαγορευμένης αναδρομικότητας²⁴³. Τελικά, η αναδρομική φορολόγηση αντιβαίνει στη φορολόγηση με βάση τη φοροδοτική ικανότητα στο βαθμό που η εκ των υστέρων υπαγωγή σε φορολογία επιβαρύνει τη φοροδοτική ικανότητα, η οποία έχει πάψει να υφίσταται ή δεν είναι πλέον ευδιάκριτη, προσβάλλοντας, επιπλέον, και την αρχή της ισότητας από χρονική απόψεως²⁴⁴.

Η άποψη αυτή θέτει σε κίνδυνο όχι μόνο τη γραμματική και ιστορική ερμηνεία του Συντάγματος²⁴⁵, αλλά και το σύνολο της συνταγματικής τάξης. Κρίνονται ασθενή τα επιχειρήματα περί μεταφοράς του κέντρου βάρους του αντικειμένου της επίδικης εισφοράς όχι στο εισόδημα παλαιότερων χρήσεων, αλλά στην ύπαρξη αυξημένης φοροδοτικής ικανότητας, στην πάγια νομολογία, στην

²⁴² Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», ό.π., σελ. 105.

²⁴³ Βλ. αναλυτικά, Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της "έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης" του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», ό.π., σελ. 1462 και 1466.

²⁴⁴ Τσουρουφλής, Ανδρέας, «Προβληματισμοί σχετικά με τη συνταγματική αρχή της περιορισμένης αναδρομικότητας των φορολογικών νόμων υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας (ΣτΕ 1912/2009, Διοικ.Πρωτ.Αθ. 18440/2009)», ό.π., σελ. 175.

²⁴⁵ Καθώς η ΣτΕ 693/2011 βάσισε την αντίθετη επιχειρηματολογία της, τόσο στην ιστορική ερμηνεία της κρίσιμης συνταγματικής διάταξης, όσο και στο συνδυασμό των παραγράφων 1 και 2 του άρθρου 78, Φατούρου, Χριστίνα, «Η έκταση της επιτρεπόμενης αναδρομικής ισχύος των δυσμενών φορολογικών νόμων κατά το άρθρο 78 § 2 Σ», ό.π., σελ. 36.

απόδοση στον όρο «οικονομικό έτος» της έννοιας με την οποία είναι ευρύτερα γνωστός στη νομοθεσία περί φορολογίας εισοδήματος και στην ανάγκη υπολογισμού του ποσού της έκτακτης εισφοράς τους πρώτους μήνες του χρόνου, οπότε δεν έχει καν ολοκληρωθεί η υποβολή των σχετικών δηλώσεων. «Ο συνταγματικός νομοθέτης δεν μπορεί να χρησιμοποιήσει τον όρο “οικονομικό έτος” με την ιδιαιτερότητα, με την οποία αυτός αποτυπώνεται στη φορολογία εισοδήματος, για τον προφανή λόγο ότι το πραγματικό του συνταγματικού κανόνα δεν περιορίζεται, ούτε αναφέρεται αποκλειστικά στην αναδρομή της φορολογίας εισοδήματος, αλλά καταλαμβάνει και τα λοιπά φορολογικά αντικείμενα, όπως την περιουσία, τις απαλλαγές και τις δαπάνες». Επιπλέον, και από μόνη της η εξάρτηση της έννοιας ενός συνταγματικού όρου από αντίστοιχο νομοθετικό είναι προβληματική²⁴⁶.

Επιπροσθέτως, η μειοψηφία παραβλέπει το πραγματικό γεγονός ότι ο ν. 3578/2009 δημοσιεύθηκε στις 05-05-2009, ενώ εντός του μηνός Μαΐου (02-05-2009) ολοκληρώθηκε η υποβολή φορολογικών δηλώσεων οικονομικού έτους 2009, με αποτέλεσμα να ήταν δυνατή σε κάθε περίπτωση η επεξεργασία των στοιχείων ημερολογιακού – διαχειριστικού έτους 2008 για τον υπολογισμό και την επιβολή της επίδικης έκτακτης εισφοράς²⁴⁷. Κυριότερα, τα επιχειρήματα αυτά προβάλλουν ασθενή μπροστά στο γεγονός ότι το δίκαιο της ανάγκης αντιμετωπίζεται ρητώς από το ίδιο το Σύνταγμα, το οποίο δεν δέχεται έκπτωση στις συνταγματικά κατοχυρωμένες αρχές του κράτους δικαίου. Ενδεχομένως, τα επιχειρήματα να αποκτούσαν περισσότερη πειστικότητα βασιζόμενα στο άρ. 25§4 Σ, αποδεδειγμένα από την έννοια του φόρου.

²⁴⁶ Φατούρου, Χριστίνα, «Η έκταση της επιτρεπόμενης αναδρομικής ισχύος των δυσμενών φορολογικών νόμων κατά το άρθρο 78 § 2 Σ», όπ.π., σελ. 37.

²⁴⁷ Μάλλiou, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», όπ.π., σελ. 1464 και 1466, όπου βλέπε και το ενισχυτικό επιχείρημα της Α. Μάλλiou, η οποία παρατηρεί ότι στο ν. 257/1976, ο οποίος είχε δημοσιευθεί στις 10-02-1979, δεν είχε αρχίσει ακόμη τότε η υποβολή δηλώσεων της προηγούμενης διαχείρισης του έτους 1978. Κατά συνέπεια, η προβολή της ΣτΕ 1317/1979 από τη μειοψηφία της 693/2011 ως ενισχυτικό επιχείρημα για την προσφορότητα των στοιχείων 2008 έναντι των στοιχείων 2009, τα οποία ήταν ήδη διαθέσιμα κατά τη δημοσίευση του ν. 3578/2010, κατά αντίθεση με τα συντρέχοντα πραγματικά περιστατικά του χρόνου όταν δημοσιεύθηκε ο ν. 257/1976, δεν μοιάζει αποτελεσματική.

Επομένως, καταλήγουμε να δεχθούμε το επιχείρημα της μειοψηφίας, η οποία διατυπώνει πως «δεν νοείται συνταγματική αποδοχή κατάστασης εξαιρέσης που να μην μπορεί να αντιμετωπισθεί μέσα από την εφαρμογή του Συντάγματος ενόψει του συνταγματικού καθεστώτος κήρυξης της χώρας σε κατάσταση πολιορκίας», αρνούμενοι, όμως, την άποψη περί υπερίσχυσης του έκτακτου δημοσιονομικού δημοσίου συμφέροντος έναντι συνταγματικών δικαιωμάτων και, συνεπώς, φτάνοντας στο διαφορετικό συμπέρασμα πως το Σύνταγμα δεν δύναται να περιορίζεται. Το ίδιο προκύπτει και αν εξετάσουμε το δικαίωμα του Δικαστηρίου του Στρασβούργου να ελέγχει την ισορροπία μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος και του δικαιώματος στην περιουσία. Δεν απαγορεύει την αναδρομικότητα αυτή καθ' εαυτή και την αντίθεση του μέτρου στο άρ. 53 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ και στη νομολογία του ΔΕΕ, η οποία έκρινε ότι λόγοι οικονομικής φύσης δεν μπορούν να χρησιμεύσουν ως δικαιολογία για την διαπόμπευση των προνομίων της Συνθήκης²⁴⁸

²⁴⁹.

Τέλος, η επίκληση της αρχής της ασφάλειας δικαίου, ως απόρροια της συνταγματικής αρχής του κράτους δικαίου, στην οποία προέβη η ανωτέρω απόφαση ως δικαιολογητικό λόγο για τη μη μεταβολή της νομολογιακής ερμηνείας, μοιάζει να μην είναι επαρκώς αιτιολογημένη, καθώς η αρχή του κράτους δικαίου, όπως αυτή εξειδικεύεται στο φορολογικό πλαίσιο με τον κανόνα της νομιμότητας του φόρου, απόρροια του οποίου είναι ο κανόνας βεβαιότητας, ο κανόνας δηλ. της υποχρέωσης να ορίζεται το φορολογικό περιστατικό με πλήρη σαφήνεια στον τυπικό νόμο, επιτάσσει μάλλον το αντίθετο²⁵⁰.

Κι ενώ με ιδιαίτερο ενδιαφέρον αναμένετο η απόφαση της Ολομέλειας, καθώς η ενδεχόμενη κρίση περί αντισυνταγματικότητας θα αφορούσε πλέον και σωρεία

²⁴⁸ C-35/98 της 6^{ης} Ιουνίου 2000, Verkooijen, C-367/98 της 4^{ης} Ιουνίου 2002, Επιτροπή κ. Πορτογαλίας και C-109/04 της 17^{ης} Μαρτίου 2005, Kranemann.

²⁴⁹ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», όπ.π., σελ. 103-107.

²⁵⁰ Μάλλιου, Ασπασία, «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της "έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης" του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», όπ.π., σελ. 1459.

άλλων έκτακτων εισφορών επιβληθεισών κατά το τελευταίο διάστημα επί εισοδημάτων του προηγούμενου της νομοθέτησής τους οικονομικού έτους προς αντιμετώπιση της οικονομικής κρίσης και, επιπροσθέτως, θα καλείτο να αποσαφηνίσει και το ζήτημα της παραβίασης ή μη του άρ. 4§5 Σ για τη μη υπαγωγή σε αντίστοιχες έκτακτες εισφορές και των νομικών προσώπων^{251 252}, η υπ' αριθμ. **1685/2013 απόφαση της Ολομέλειας του ΣτΕ** έκρινε τελικά συνταγματική την έκτακτη εισφορά του άρ. 18 ν. 3758/2009.

Συγκεκριμένα, στη σκέψη 11 αυτής διατυπώθηκε ότι η επίδικη έκτακτη οικονομική εισφορά, όπως παγίως έχει κρίνει αναλόγως το ΣτΕ, «όταν επιβλήθηκε δεν είχε καν ολοκληρωθεί η υποβολή των δηλώσεων και, συνεπώς, εύλογα θεωρήθηκαν για το έτος 2009 τα προηγούμενα στοιχεία, με αποτέλεσμα το κριτήριο να μην είναι απρόσφορο, ούτε και αντίθετο στην αρχή της φοροδοτικής ικανότητας». Επ' αυτής της άποψης υπήρξε βέβαια και η μειοψηφία, η οποία υποστήριξε σχετικά ότι «το γεγονός της ονομασίας ως κριτηρίου του εισοδήματος του οικονομικού έτους 2009, δεν μεταβάλλει το έτερο γεγονός της παραβίασης της απαγόρευσης αναδρομικότητας του φορολογικού νόμου».

Επιπλέον, στη σκέψη 12 διατυπώνεται ότι ο κοινός νομοθέτης δεν εμποδίζεται όταν παρίσταται ανάγκη να επιβάλει μη προϋπολογισθέντα δημόσια βάρη, αφού αυτά επιτρέπονται από το άρ. 78§2 Σ, παίρνοντας τη θέση της μειοψηφίας στην ΣτΕ 693/2011.

Εν συνεχεία, η ανωτέρω απόφαση του ΣτΕ έκρινε υπό τη σκέψη 14 ότι «η μη υπαγωγή των νομικών προσώπων στην επιβαλλόμενη εισφορά δεν υπερβαίνει τα όρια ευχέρειας του νομοθέτη να καθορίζει τον τρόπο και το χρόνο φορολόγησης διαφόρων κατηγοριών φορολογουμένων», ενώ η σχετική μειοψηφούσα γνώμη πήρε θέση, διατυπώνοντας ότι οι αναπάντητες αντιρρήσεις στο Κοινοβούλιο κατά την ψήφιση

²⁵¹ Όπου στην 693/2011 ΣτΕ αν και η πλειοψηφία έκρινε τη μη υπαγωγή των νομικών προσώπων ως μη υπερβαίνουσα τα όρια του νομοθέτη, η μειοψηφία αποφάνθηκε ότι η επιβολή της επίδικης εισφοράς σε μόνα τα φυσικά πρόσωπα (και τις σχολάζουσες κληρονομίες), παραλείποντας τα νομικά πρόσωπα, αντίκειται στην αρχή της φορολογικής ισότητας και της καθολικότητας του φόρου.

²⁵² Εμμανουηλίδης, Δημήτριος, Σκανδάλη, Μαρίνα, «Το δημοσιονομικό συμφέρον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», όπ.π., σελ. 2763-2764.

του επιδικίου φορολογικού μέτρου σχετικά με την εξαίρεση των νομικών προσώπων, αλλά και οι μεταγενέστεροι σχετικοί νόμοι του 2009 και του 2010, που σκοπό είχαν να καλύψουν ανάγκες που διαγνώσθηκαν μετά το ν. 3758, δεν επαρκούν για τη δικαιολόγηση του επιδικίου φορολογικού βάρους.

Στη σκέψη 15 κάνει λόγο για το γεγονός ότι η ενδεχόμενη ανισότητα της δημοσιονομικής θυσίας δεν προβλήθηκε από τον αναιρεσείοντα, ενώ στη σκέψη 17 απέκλεισε την ύπαρξη δικαιώματος προηγούμενης ακρόασης, καθώς το μέτρο δεν συνδέεται με υποκειμενική συμπεριφορά, αλλά με αντικειμενικά δεδομένα, όπως οι δηλώσεις φορολογίας εισοδήματος.

Η ΟΛΣτΕ 1685/2013 επικαλέστηκε, συμπερασματικά, την πάγια και παρωχημένη νομολογία προκειμένου να παρακάμψει το σκόπελο της απαγορευμένης αναδρομικότητας του φορολογικού νόμου του άρ. 78 Σ, χρησιμοποιώντας συνάμα το πραγματικό επιχείρημα της μη υποβολής φορολογικών δηλώσεων για το έτος 2009. Δογματικά κρίνεται, μάλλον, συνεπέστερη η γνώμη της μειοψηφίας αυτής, καθώς ακολουθεί τη γραμματική και ιστορική ερμηνεία. Εντούτοις, η πλειοψηφία απέφυγε να επικαλεστεί τις γνωστές πια «εξαιρετικές συνθήκες», συνυπολόγισε βέβαια το δημοσιονομικό κόστος επιστροφής 300.000.000 Ευρώ του Ελληνικού Δημοσίου στους δανειστές του, με τον επί θύραις πλέον κίνδυνο παγίωσης αυτής της ερμηνείας του Συντάγματος κατά το δοκούν^{253 254}. Με την απόφαση αυτή έσβησαν οι και από τη θεωρία διατυπωμένες ελπίδες ότι τα νομολογιακά συμπεράσματα της ΣτΕ 693/2011 δεν θα προστίθεντο σε μια σειρά περιπτωσιολογικών και αποσπασματικών κρίσεων, αφού δεν αποτέλεσαν τελικά το έναυσμα για μια ευρύτερη θεώρηση της αρχής της περιορισμένης αναδρομικότητας στο πλαίσιο της γενικότερης συνταγματικής

²⁵³ Πατσίκας, Δημήτριος, «ΣΧΟΛΙΟ για την ΟΛΣτΕ 1685/2013», http://www.constitutionalism.gr/site/wpcontent/uploads/2013/09/2013_patsikas_eisfora_%CF%83%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%BF.pdf, (Τελευταία πρόσβαση, 7 Φεβρουαρίου 2014, 19:59), σελ. 2-4.

²⁵⁴ Βλ. και την υποσημείωση του Α. Σκλιά, ο οποίος αναφέρει ότι η επιστροφή θα έπρεπε να γίνει, μάλιστα, όχι μόνο σε όσους υπέβαλαν αγωγή ή υπέβαλαν δήλωση επιφύλαξης για τη νομιμότητα του μέτρου κατά την πληρωμή, αλλά σε όλους εκείνους που πλήρωσαν, καθώς η νομολογία του ΣτΕ έχει ξεκαθαρίσει ότι η Διοίκηση είναι υποχρεωμένη με μια απλή όχληση να ανακαλέσει την παράνομη πράξη της, που κρίθηκε αμετάκλητα αντισυνταγματική, Σκλιάς, Αντώνιος, «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στη δικανική σκέψη», όπ.π., σελ. 82.

προστασίας του φορολογούμενου. Περί της αρχής της περιορισμένης αναδρομικότητας έχει υποστηριχθεί ότι, αυτό που θα πρέπει να διευκρινιστεί με την αφορμή των ανωτέρω αποφάσεων, οι οποίες ξεπέρασαν πολιτικές επιρροές του παρελθόντος και έκριναν νέες περιπτώσεις απαγορευμένης αναδρομής προκειμένου να επιλυθούν μια σειρά ζητημάτων τεθειμένα ή μέλλοντα να τεθούν στην κρίση των δικαστηρίων αναφορικά με την πληρότητα της συνταγματικής προστασίας του φορολογούμενου, είναι μέχρι «ποιο βαθμό και με ποια κριτήρια καλύπτονται από την αρχή της περιορισμένης αναδρομικότητας περιπτώσεις που εκφεύγουν της παραδοσιακής αντίληψης περί αναδρομής», όπως είναι η μη γνήσια αναδρομή ή περιπτώσεις στις οποίες δεν στοιχειοθετείται καν αναδρομή, αλλά υφίσταται κάποια αναφορά στο παρελθόν, ούτως ώστε να ερμηνευθούν ορισμένες αδυναμίες στο κείμενο του Συντάγματος²⁵⁵.

Από την άλλη, αξίζει να σημειωθεί στο σημείο αυτό της παρούσας εργασίας η **ΣτΕ 1620/2011** αναφορικά με το ύψος του τόκου που οφείλεται από το Δημόσιο, η οποία κινείται στην κατεύθυνση της μειοψηφίας της ΣτΕ 693/2011, μιας και είναι η πρώτη απόφαση με την οποία το ΣτΕ ρητώς ανάγει τη «διασφάλιση της δημοσιονομικής ισορροπίας του Κράτους» σε «αποχρώντα λόγο δημοσίου συμφέροντος», συμφωνώντας αρχικά μεν με την ΟλΣτΕ 1663/2009 και την απόφαση του ΕΔΔΑ «Μειδάνης κατά Ελλάδος» στο ότι «μόνο το ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου δεν ταυτίζεται με το δημόσιο συμφέρον», καταλήγοντας, όμως, δε στο ότι «υπό τις παρούσες οικονομικές συνθήκες» το «ύψιστο διακύβευμα» είναι πλέον όχι ένα απλό ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου, αλλά η ίδια η «δημοσιονομική ισορροπία του Κράτους»²⁵⁶. Επί της ουσίας, η απόφαση του ΣτΕ 1620/2011 στηρίζει καταρχήν τη συμβατότητα του χαμηλότερου επιτοκίου με το Σύνταγμα και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο της ΕΣΔΑ στη «φερεγγυότητα» και στην «πιστοληπτική ικανότητα του Δημοσίου ως οφειλέτη», σε αντιδιαστολή με τους ιδιώτες, οι οποίοι «καταφεύγουν σε φοροδιαφυγή και εισφοροδιαφυγή». Επιπλέον, προκειμένου να

²⁵⁵ Τσουρουφλής, Ανδρέας, «Προβληματισμοί σχετικά με τη συνταγματική αρχή της περιορισμένης αναδρομικότητας των φορολογικών νόμων υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας (ΣτΕ 1912/2009, Διοικ.Πρωτ.Αθ. 18440/2009)», όπ.π., σελ. 173-174, 184 και 191.

²⁵⁶ Εμμανουηλίδης, Δημήτριος, Σκανδάλη, Μαρίνα, «Το δημοσιονομικό συμφέρον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», όπ.π., σελ. 2764-2765.

δικαιολογήσει την προνομιακή μεταχείριση του Δημοσίου σε βάρος των ιδιωτών προβάλλει την ύπαρξη «σπουδαίου λόγου δημοσίου συμφέροντος λόγω της οικονομικής δυσχέρειας της χώρας και της εφαρμογής του μηχανισμού στήριξης από το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο», καθώς το προνομιακό επιτόκιο υπέρ του Δημοσίου συντελεί στη «μείωση του ελλείμματος και στην αποτροπή κατάρρευσης της χώρας», ενώ η εφαρμογή του δικαιολογείται από το 2004, οπότε και διαπιστώθηκε η ύπαρξη ελλείμματος²⁵⁷.

Μάλιστα, το επίδικο νομοθετικό μέτρο δεν είχε ψηφισθεί στο πλαίσιο της παρούσας οικονομικής συγκυρίας, με αποτέλεσμα η καταλληλότητά του να μην εξαρτάται από το σκοπό που είχε ο νομοθέτης κατά την υιοθέτησή του, αλλά από το διακυβευόμενο σήμερα δημόσιο συμφέρον, υποκρύπτοντας την αντίληψη ότι ο δικαστής οφείλει να διερευνά σχετικώς, έχοντας ως σημαία τη δημοσιονομική διάσωση της χώρας είτε αυτό ήταν στις προθέσεις του νομοθέτη είτε όχι και άρα, χωρίς τη ρητή επιλογή του νομοθέτη για συναφή αιτιολόγηση του επίμαχου φορολογικού μέτρου²⁵⁸. Παρότι, όμως, η Ελλάδα έχει ήδη καταδικασθεί από το ΕΔΔΑ²⁵⁹ για περιορισμό των ατομικών δικαιωμάτων προς όφελος ενός μη αποδεκτού και αδικαιολόγητου κατά το Δικαστήριο του Στρασβούργου ταμειακού συμφέροντος, η ΣτΕ 1620/2011 έκρινε αντίθετα με την ευρωπαϊκή νομολογία, με αποτέλεσμα να επιβεβαιώνεται το φαινόμενο της μετάλλαξης του ταμειακού συμφέροντος σε εθνικό διακύβευμα στη σημερινή εποχή της κρίσης, οπότε και οδηγούμαστε σε δικαιολογημένο κατά τη δικαστική εξουσία περιορισμό συνταγματικών δικαιωμάτων και βιώνουμε ένα «ζωντανό παράδειγμα νομολογιακής λειτουργίας του Συντάγματος»²⁶⁰.

²⁵⁷ Πεχλιβανίδου, Μαρία – Αικατερίνη, «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ II», Αρμ, τ. 11/2011, σελ. 1893.

²⁵⁸ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», όπ.π., σελ. 109-110.

²⁵⁹ Βλ. παραπάνω σχετική υποσημείωση υπ' αριθμ. 217.

²⁶⁰ Δρόσος, Γιάννης, «Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης», όπ.π., σελ. 10-12.

Με την απόφαση αυτή ανατράπηκε μια πάγια νομολογία του ΣτΕ, η οποία έκρινε τη ρύθμιση του άρθρου 21 του ΚΝΔΔ κατά το μέρος που προέβλεπε τόκο σε ύψος 6% ετησίως ως αντίθετη στα άρθρα 4 παρ. 1 και 1 του ΠΠΠ ΕΣΔΑ και τελικά το ΣτΕ συστοιχήθηκε με την παλαιότερη νομολογία του ΑΠ²⁶¹. Η αιφνιδιαστική αυτή στροφή της νομολογίας χαρακτηρίστηκε από τη θεωρία ως «περίπτωση δικαιοκρατικής οπισθοδρόμησης ενόψει της σοβούσας οικονομικής κρίσης της χώρας»²⁶², ενώ ελλοχεύει ο κίνδυνος η συγκεκριμένη διαφοροποίηση επαναφοράς προνομίων να λάβει ευρύτερες διαστάσεις και να επεκταθεί και σε επίπεδο ιδιωτικού δικαίου με τραγικά αποτελέσματα, όπως για παράδειγμα να καθιερώνονται προνόμια υπέρ των οικονομικά εύρωστων ιδιωτών κατά παράβαση της αρχής της ισότητας και με την εφαρμογή κριτηρίων τυχαίων και συμπτωματικών. Ενώ, βεβαίως, η ανάγκη προστασίας της περιουσίας και η αποκατάσταση της ζημίας που υφίσταται ο κάθε δανειστής δεν σχετίζεται με το βαθμό φερεγγυότητας του οφειλέτη²⁶³.

Οι παρατηρήσεις και ο σκεπτικισμός της θεωρίας σχετικά με τη στάση που τηρεί η δικανική κρίση δεν λείπουν, όπως επιδείχθηκε ανωτέρω, καθώς πλέον φαίνεται το «δημοσιονομικό κόστος» κάθε δικαστικής απόφασης εν καιρώ κρίσης να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη από τα δικαστήρια. Φαίνεται, μάλιστα, να «εγκαταλείπεται η έννοια του ταμειακού συμφέροντος και να προβάλλεται αυτή της διασφάλισης της δημοσιονομικής ισορροπίας σε μια μεταστροφή των δικαστικών αντιλήψεων υπό την πίεση πολιτικής αλλαγής»²⁶⁴.

²⁶¹ Οι αποφάσεις της Ολομέλειας του ΑΠ 3/2006 και 1128/2010 αναφέρουν ότι η προστασία της περιουσίας του Δημοσίου είναι αναγκαία για να είναι τούτο σε θέση να εκπληρώνει απρόσκοπτα τους σκοπούς του προς εξυπηρέτηση των πολιτών, καθώς και ότι ο από το νόμο προσδιορισμός του μεγαλύτερου επιτοκίου έναντι των κοινών οφειλετών δεν ιδρύει περιουσία του δανειστή πριν από τη γέννηση των απαιτήσεών του, *Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ Ι», Αρμ, τ. 11/2011, σελ. 1892.*

²⁶² *Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ Ι», όπ.π., σελ. 1892*

²⁶³ *Πεχλιβανίδου, Μαρία – Αικατερίνη, «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΙΙ», όπ.π., σελ. 1892-1894.*

²⁶⁴ *Πεχλιβανίδου, Μαρία – Αικατερίνη, «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΙΙ», όπ.π., σελ. 1893.*

Ως δέον προτάσσεται η διερεύνηση όχι μόνο εάν η επίδικη διάταξη συμβάλλει στην επίτευξη ενός σκοπού δημοσίου συμφέροντος, αλλά και κατά πόσο πράγματι συμβάλλει σε αυτό με το να περιορίζει ένα ατομικό δικαίωμα για την επίτευξη του επιδιωκόμενου σκοπού. Ο επιδιωκόμενος σκοπός της μείωσης του ελλείμματος, εντός ενός πλαισίου αυστηρού χρονοδιαγράμματος μάλιστα, οφείλει να προτάσσεται ως δημόσιο συμφέρον μόνο υπό την αίρεση του «μη περιορισμού του δημοκρατικού, του κοινωνικού και του δικαιοκρατικού status quo του κράτους»²⁶⁵. Διαφορετικά θα οδηγηθούμε στην άκρως επικίνδυνη και απευκταία παραδοχή ότι κάθε περιορισμός των ατομικών δικαιωμάτων είναι θεμιτός, αρκεί να εμπεριέχεται σε διάταξη εισπρακτικού ή εν γένει δημοσιονομικού περιεχομένου^{266 267}.

Ως προς αυτό το ζήτημα της μετάλλαξης της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος θα πρέπει να αναφερθεί ότι ένα κομμάτι της θεωρίας τάσσεται υπέρ της άποψης που θέλει αυτήν (την έννοια) να μεταλλάσσεται ενώπιον των έκτακτων καταστάσεων που επιφέρει η οικονομική κρίση, κάνοντας μάλιστα λόγο και για άλλα

²⁶⁵ Τζέμος, Βασίλης, «Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα “χρεοφρένου”», όπ.π., σελ. 496.

²⁶⁶ Σκλίας, Αντώνιος, «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στη δικανική σκέψη», όπ.π., σελ. 83-84.

²⁶⁷ Βλ. σχετικά και την πλέον πρόσφατη ΟλΣτΕ 9/2013 για την υποχρέωση προσκόμισης εγγυητικής επιστολής ως προϋπόθεση για την εκτέλεση αποφάσεων ή άλλων εκτελεστών τίτλων, που υπόκεινται σε ένδικα μέσα ή βοηθήματα και από τους οποίους απορρέει χρηματική υποχρέωση του Δημοσίου, ειδάλλως, οι οριστικές ή και ακόμη και οι τελεσίδικες δικαστικές αποφάσεις, με τις οποίες το Δημόσιο ή τα ΝΠΔΔ καταδικάζονται σε καταβολή συγκεκριμένου χρηματικού ποσού στον αντίδικο ιδιώτη, δεν εκτελούνται αμέσως, αλλά η εκτέλεσή τους εξαρτάται από την εκ μέρους τους κατάθεση ισόποσης τραπεζικής εγγυητικής επιστολής. Οδηγούμαστε πλέον ξεκάθαρα στην πλήρη σχεδόν αποδοχή κάθε μνημονιακού μέτρου προς θεραπεία των αναγκάων δημοσιονομικών αποτελεσμάτων, με το δικαίωμα της δικαστικής προστασίας να παραβιάζεται κατάφωρα στην ως άνω απόφαση. Καλούνται δηλ. οι πολίτες να κατορθώσουν να χρηματοδοτήσουν σε εποχή κρίσης τις σχετικές δικαστικές δαπάνες, τα έξοδα, πολλαπλά τέλη και παράβολα, ενώ μετά από πολλές δεκαετίες οι ίδιοι ή οι κληρονόμοι τους θα λάβουν πίσω την εγγυητική επιστολή που κατέθεσαν, *Αργυρός, Αντώνης, «ΟλΣτΕ (Συμβ.) 9/2013 – ΣΥΝΤΟΜΟ ΣΧΟΛΙΟ – “Η νομολογία της κρίσης ενδυναμώνει πλήρως τα προνόμια του Δημοσίου”», ΝοΒ, τ. 61/2013, σελ. 2282 και 2288.*

ευρωπαϊκά δικαστήρια, τα οποία προτάσσουν τοιουτοτρόπως την ανάγκη προστασίας του δημοσίου συμφέροντος της χώρας μας²⁶⁸.

Ορθότερη, όμως, κρίνεται η άποψη ότι η μετάλλαξη του δημοσίου συμφέροντος συντελείται πράγματι σήμερα υπό το πρίσμα της παρούσας οξείας οικονομικής κρίσης, η οποία εξωθεί αναγκαστικά σε λήψη μέτρων βιωσιμότητας της ελληνικής οικονομίας και με τον τρόπο αυτό «δεν επιδιώκονται πια απλοί ταμειευτικοί σκοποί του δημοσίου, αλλά έντονα δημόσιοι σκοποί». Το επαγωγικό συμπέρασμα είναι ότι το ταμειακό συμφέρον κάτω από αυτό το πρίσμα εντάσσεται ξεκάθαρα πλέον στην έννοια του δημοσίου συμφέροντος. Στο σημείο, όμως, αυτό παραβλέπεται η όχι απλά «secundum», αλλά *intra constitutionem* λειτουργία του δημοσίου συμφέροντος, η λειτουργία της δηλ. όταν ρητώς το Σύνταγμα της το «αναγνωρίζει», και το ενδεχόμενο η ανωτέρω επαγωγή να καταστήσει το σύνολο της έννομης τάξης «υπό επιφύλαξη», αφού ελλοχεύει ο «κίνδυνος το σύνολο του νομικού συστήματος να υπονομευθεί» και το «Σύνταγμα να χάσει την τυπικό του χαρακτήρα και τη νομική του υπεροχή ως προς την προστασία των συνταγματικών δικαιωμάτων»²⁶⁹.

Μιλάμε δηλ. πλέον, με βάση την επίκαιρη νομολογία, για απλό ταμειακό συμφέρον και για «έντονο και επιτακτικό» ταμειακό συμφέρον του δημοσίου, το οποίο εμφορείται από έντονο δημοσιονομικό συμφέρον του δημοσίου, ήτοι τη «δημοσιονομική τακτοποίηση του κράτους κατά την παρούσα οξεία οικονομική κρίση» και ανάγεται σε δημόσιο συμφέρον. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα την «άρρηκτη σύνδεση του δημοσιονομικού ζητήματος με την ίδια την κρατική υπόσταση και κυριαρχία». Με άλλα λόγια, «στο μέτρο που η δημοσιονομική πολιτική περιορίζεται στη λήψη μέτρων βιωσιμότητας της ελληνικής οικονομίας δεν επιδιώκονται ταμειευτικοί σκοποί του δημοσίου», με την έννοια του απλού ταμειακού συμφέροντος,

²⁶⁸ Για περισσότερα βλ. Αυγερινού, Χρυσαφούλα, *όπ.π.*, σελ. 2790, η οποία κάνει αναφορά σχετικώς στη διάταξη του Προέδρου του Γενικού Δικαστηρίου της ΕΕ (ΓΔΕΕ) της 19-9-2012 στην υπόθεση Τα-52/12 R Ελληνική Δημοκρατία κατά Ευρωπαϊκής Επιτροπής, όπου έγινε δεκτή σχετική αίτηση της Ελληνικής Δημοκρατίας και ανεστάλη η εκτέλεση της αποφάσεως 2012/157/ΕΕ της Επιτροπής της 7-12-2011 σχετικά με τις αντισταθμιστικές ενισχύσεις που καταβλήθηκαν από τον Οργανισμό Ελληνικών Γεωργικών Ασφαλίσεων (ΕΛΓΑ).

²⁶⁹ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», *όπ.π.*, σελ. 17-18.

«αλλά έντονα δημόσιοι σκοποί». Εντούτοις, «το δημόσιο συμφέρον, όσο επιτακτικό και έντονο κι αν είναι, λειτουργεί», όπως είπαμε, «αναπτύσσοντας έννομες συνέπειες με βάση τις προβλέψεις του Συντάγματος και στο μέτρο που το ίδιο το Σύνταγμα του αναγνωρίζει τέτοιον ρόλο». «Το δέον της δημοσιονομικής σταθερότητας δεν μπορεί να νομιμοποιήσει ερμηνευτικές επιλογές, οι οποίες για το ίδιο το επιτακτικό δημόσιο συμφέρον θα ήταν απαγορευμένες». Η συνεπαγωγή, «επίκληση της δεινής οικονομικής συγκυρίας = επίκληση λόγου έντονου δημοσίου συμφέροντος» δεν δύναται να επιτρέψει στη δικανική κρίση «να καταστήσει το σύνολο της έννομης τάξης υπό επιφύλαξη», «ερμηνεύοντας το Σύνταγμα και τους νόμους κατά την οριοθέτηση της μείζονος πρότασης του δικανικού συλλογισμού»²⁷⁰.

Η αντίθεση μέρους της θεωρίας σε αυτή τη μετάλλαξη βασίζεται στο γεγονός ότι «η ρητή επίκληση, από τη μειοψηφία της ΣτΕ 693/2011, αιφνίδιας μεταβολής συνθηκών θέσπισης του συνταγματικού κανόνα και η υπονοούμενη δημιουργία επιγενόμενου κενού δικαίου, το οποίο καλύπτει δικαιοπλαστικά ο δικαστής, δεν μπορεί να γίνει ευχερώς δεκτή». Δικαιολογητικός λόγος είναι ότι ο δικαστής «υπεισέρχεται στο πεδίο εκτιμήσεως της δικαστικής λειτουργίας, επιδιώκοντας αποτελέσματα που ανήκουν στο χώρο της πολιτικής, χωρίς να επιχειρεί ερμηνεία συγκεκριμένου όρου του συνταγματικού κειμένου, ο οποίος αποδεδειγμένα κατέστη παρωχημένος με την πάροδο του χρόνου ή λόγω της αιφνίδιας δημοσιονομικής κρίσεως», ξεπερνώντας τα «όρια της νομικής ερμηνείας». Με την ανωτέρω πρακτική γεννάται ο κίνδυνος διολίσθησης υπό την επίκληση των έκτακτων οικονομικών περιστάσεων σε «θεσμικούς και πέρα από τους δημοσιονομικούς εκτροχιασμούς»²⁷¹.

Αρνητική θέση στο ζήτημα της μετάλλαξης του δημοσίου συμφέροντος λαμβάνει και ο καθηγητής Π. Παυλόπουλος, ο οποίος, εξετάζοντας την ανάδυση της έννοιας του «δημοσιονομικού δημόσιου συμφέροντος» μέσα από τις αποφάσεις ΑΕΔ

²⁷⁰ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», όπ.π., σελ. 17-18.

²⁷¹ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», όπ.π., σελ. 18-19.

25/2012²⁷² και ΣτΕ (Ολ) 668/2012, όπου αυτή (η έννοια του δημοσίου συμφέροντος) καθορίζεται «με αμιγώς οικονομικούς και δημοσιονομικούς όρους» και δη αυτούς του «δημόσιου ελλείμματος» και του «δημόσιου χρέους», παρατηρεί την «καινοφανή μεταμφίεση του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε δημοσιονομικό δημόσιο συμφέρον», γεγονός που έχει σαν αποτέλεσμα τον «εμβολισμό» όχι μόνο θεμελιωδών δικαιωμάτων, όπως η ιδιοκτησία υπό την ευρεία του όρου έννοια που δύναται να «επιφέρει μαζί με την περιθωριοποίηση της μέσης αστικής τάξης και την αποδυνάμωση της ίδιας της αντιπροσωπευτικής δημοκρατίας», αλλά και του κοινωνικού κράτους (άρ. 25§1 Σ). Επίσης, ενώ υπ' αυτή την καινοφανή μορφή, στην οποία «μεταμφιέζεται» το δημόσιο συμφέρον, χάνεται το «ελάχιστο όριο θωράκισης της αξίας του ανθρώπου και της ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητάς του», διαφαίνεται η εμφάνιση ορατών τάσεων «οικονομικού ολοκληρωτισμού» και «νομικού μηδενισμού», οι οποίες σηματοδοτούν την πλήρη «επικράτηση της οικονομικής υποδομής έναντι του θεσμικού εποικοδομήματος». Ο «θεσμικός αυτός ολοκληρωτισμός» επηρεάζει όχι μόνο το δημόσιο συμφέρον, αλλά όλο το «πλέγμα των εγγυήσεων των συνταγματικών δικαιωμάτων και της ίδιας της δημοκρατικής αρχής»²⁷³.

Μια ενδεχομένως λύση στο μείζον αυτό ζήτημα της μετάλλαξης του δημοσίου συμφέροντος, ίσως, δύναται να εντοπιστεί στο «κενό του ελληνικού Συντάγματος» ως προς τη συμπερίληψη ειδικής διάταξης κατά τα πρότυπα των ευρωπαϊκών Συνταγμάτων για την τύχη συνταγματικών διατάξεων στην «περίπτωση δημοσιονομικού ελλείμματος»²⁷⁴.

²⁷² Βλ. ΑΕΔ 25/2012 σκ. 10, στην οποία αναφέρεται ότι «...η κρινόμενη διάταξη... εισάγει επιτρεπτή υπέρ του Δημοσίου προνομιακή μεταχείριση, η οποία αποβλέπει στην ορθή άσκηση της δημοσίας εξουσίας μέσω της διαφυλάξεως της δημοσιονομικής ισορροπίας και της περιουσίας του Κράτους...» και ότι «...η θεσπιζόμενη ... ρύθμιση υπαγορεύεται από την ανάγκη προστασίας της δημοσιονομικής ισορροπίας και της περιουσίας του Κράτους...».

²⁷³ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 227-229, 256-257 και 260.

²⁷⁴ Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», όπ.π., σελ. 19.

Τελικά, αυτά που πλήττονται από την ανωτέρω πρωτοφανή μετάλλαξη του δημοσίου συμφέροντος είναι το «κράτος δικαίου» και η «αρχή της νομιμότητας», αφού ο αρμόδιος διοικητικός δικαστής ουσιαστικά χάνει και τη διαθέτουσα διακριτική ευχέρεια ελέγχου «αν η οικεία διοικητική δραστηριότητα κινήθηκε εντός των ορίων του θεσμοθετημένου ειδικότερου δημόσιου συμφέροντος», εφόσον αυτό περιορίζεται στον απαράδεκτο αυτό βαθμό. Ο διοικητικός δικαστής, «αμήχανος να διαχειρισθεί το βάρος που μετατέθηκε στους ώμους του από τη νομοθετούσα εκτελεστική εξουσία σχετικά με τη συνταγματικότητα της όλης μνημονιακής πολιτικής», ανοίγει το δρόμο σε μια «δικαιοπλαστική» νομολογιακή τάση που υπερβαίνει ακόμη και τα «δικαιοδοτικά όρια της διάκρισης των εξουσιών». Ακολουθείται από το δικαστή μια τρομερή πορεία αναγωγής του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε δημόσιο συμφέρον, ούτως ώστε να αιτιολογήσει τη μη αντίθεση των νομοθετικών επιλογών της εκτελεστικής εξουσίας με τις συνταγματικές διατάξεις, δηλ. με άλλα λόγια τη «μείωση των δημοσίων δαπανών με απώτερο ορίζοντα την επίτευξη επιλεγμένων δημοσιονομικών στόχων». Οι «στόχοι», όμως, αυτοί εμφανίζονται ως «εντελώς ξένοι με αυτούς του παραδοσιακού δημόσιου συμφέροντος» και αποτελούν εν τοις πράγμασι πούρο αλλά «συγκεκρικαλυμμένο ταμειακό συμφέρον του Δημοσίου»²⁷⁵.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Προτού η παρούσα εργασία καταλήξει στον επίλογό της και τα αναγκαία σχετικά συμπεράσματα, σκόπιμο κρίνεται να γίνει μια σύντομη αναφορά και στην ΣτΕ 1619/2012 απόφαση, η οποία υπεισήλθε στον έλεγχο της συνταγματικότητας του άρ. 22 του νόμου 3900/2010, σύμφωνα με το οποίο ο φορολογούμενος υποχρεούται, προκειμένου να ασκήσει παραδεκτώς έφεση, να καταβάλει μέχρι την ημερομηνία της αρχικής δικασίμου ποσοστό 50% του οφειλομένου, σύμφωνα με την πρωτόδικη

²⁷⁵ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 231-232, 235, 245, 249-250 και 254.

απόφαση, κύριου φόρου, δασμού ή τέλους εν γένει, εκτός εάν έχει χορηγηθεί αναστολή. Ο λόγος που επιλέγεται η έστω σύντομη ενασχόληση με τον ως άνω νόμο είναι ότι και αυτός επιβάλλει το ανωτέρω μέτρο προς εξυπηρέτηση του γενικότερου δημόσιου συμφέροντος. Με την ίδια λογική που ακολούθησαν οι αποφάσεις του Ανώτατου Διοικητικού μας Δικαστηρίου προς χάριν του υπέρτερου δημόσιου συμφέροντος, στην ΣτΕ 1619/2012 η επίδικη ρύθμιση κρίθηκε συμπλέουσα με τα άρθ. 20§1 Σ και 6§1 ΕΣΔΑ, καθώς αφορά υποθέσεις για τις οποίες έχει ήδη υπεισέλθει δικαστική κρίση, χωρούν κατά τρόπο γενικό και αντικειμενικό και, επιπλέον, με το άρθρο 209 (Α) ΚΔΔ παρέχεται η δυνατότητα αναστολής εκτελέσεως της πρωτόδικης αποφάσεως λόγω πρόδηλης βασιμότητας του ενδίκου μέσου της έφεσης. Παράλληλα, η ίδια απόφαση έκρινε συνταγματική και την «υποχρέωση καταβολής παραβόλου ύψους 2% επί του αντικειμένου της διαφοράς»²⁷⁶ ως πρόσφορη για την επίτευξη του σκοπού της εύρυθμης λειτουργίας της δικαιοσύνης»^{277 278}. Οι «ραγδαίες αλλαγές» που επέφερε ο ανωτέρω νόμος στο δικονομικό πλαίσιο απονομής τη διοικητικής δικαιοσύνης, αφήνουν να διαφανεί ξεκάθαρα ο «κίνδυνος της δυσχερώς αναστρέψιμης παρακμιακής πορείας του δικαιώματος αίτησης και παροχής δικαστικής προστασίας», ανατρέποντας βασικές αρχές και ως προς το ανακριτικό σύστημα²⁷⁹.

Αν και ο νόμος 3900/2010 τέθηκε με σκοπό την επιτάχυνση της εκδίκασης των φορολογικών διαφορών και τη γενικότερη βελτίωση του συστήματος δικαστικής προστασίας των φορολογουμένων^{280 281}, είναι γεγονός ότι αυτό μάλλον δεν

²⁷⁶ Άρ. 45§1 ν. 3900/2010.

²⁷⁷ Ανάλογη λογική, προτάσσοντας το δημόσιο συμφέρον και την υπέρσυσή του από συνταγματικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα, ακολούθησαν και η ΣτΕ 2164/2012 περί του αυτεπάγγελτου συμψηφισμού απαιτήσεων του Δημοσίου με ληξιπρόθεσμα χρέη του φορολογούμενου και η ΣτΕ 1971/2012 για τη σύμφωνη με το άρθ. 24 Σ τροποποίηση των πολεοδομικών διατάξεων προς αντιμετώπιση του φαινομένου της περικλείσεως των ημιυπαίθριων χώρων.

²⁷⁸ Αυγερινού, Χρυσάφουλα, όπ.π., σελ. 2789-2790.

²⁷⁹ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 353-354.

²⁸⁰ Σε αδρές γενικές γραμμές εισήχθησαν νέες διαδικασίες για τις περιπτώσεις μεγάλου αριθμού δικών για το ίδιο νομικό ζήτημα, απλοποιήθηκαν υφιστάμενες διαδικασίες, ενισχύθηκε η διαδικασία

επιτυγχάνεται, πέρα από τα κλασσικά μέτρα της μεταφοράς αρμοδιοτήτων σε άλλα δικαστήρια²⁸², με τα τυπικά μέτρα, όπως την αύξηση των παραβόλων, τα οποία καθιστούν απαγορευτική την πρόσβαση στη δικαιοσύνη για τα μεγαλύτερα κοινωνικά στρώματα του πληθυσμού, την ποινή απαραδέκτου της έφεσης για τις φορολογικές διαφορές, ήτοι την καταβολή του 50% του κατά την πρωτόδικη απόφαση οφειλόμενου φόρου, το θεσμό του «προηγούμενου», ο οποίος περιόρισε την έφεση και τον ανααιρετικό έλεγχο στο έπακρο, την εξάντληση του αυτεπάγγελτου ελέγχου του δικαστηρίου στον έλεγχο της παραβίασης του δεδicasμένου και το σχεδόν ανέφικτο της επίτευξης αναστολής εκτέλεσης της διοικητικής πράξης αναφορικά με φορολογικές διαφορές, όταν πλέον το βάρος απόδειξης φέρει ο διάδικος^{283 284}.

Ειδικότερα, οι ρυθμίσεις αναφορικά με τον αποκλεισμό δεύτερου βαθμού δικαιοδοσίας, κατά κύριο λόγο, σε σημαντικές φορολογικές υποθέσεις (άρ. 6 ΚΔΔ) θέτουν ζητήματα ως προς την καθιερωμένη συνταγματική αρχή της ισότητας του άρ. 4§1 Σ, ενώ η καθιέρωση ανεκκλήτου πλήττει και τα άρ. 20§1 Σ και 6 ΕΣΔΑ. Από την άλλη, ο θεσμός του περιορισμού του αυτεπάγγελτου ελέγχου σε μόνη την παράβαση δεδicasμένου (άρ. 79§5 εδ. α΄ ΚΔΔ), ο οποίος στόχευε στην παρεμπόδιση της παρελκυστικής επίκλησης τυπικών πλημμελειών, εισάγει και αυτός άνιση μεταχείριση του Δικαστή των φορολογικών και τελωνειακών διαφορών, χωρίς να καθορίζεται ειδικώς ο λόγος αυτού του διαχωρισμού, με αποτέλεσμα να πλήττεται η

της πρότυπης δίκης και απετράπη το φαινόμενο της μη αποστολής φακέλου από τη διοίκηση, Δετσαρίδης, Χρήστος, «Ζητήματα συνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 3900/2010 που ρυθμίζουν τις φορολογικές διαφορές (οι τροποποιήσεις των άρθρων 6, 79 και 277 ΚΔΔ)», ΦΑΚΕΛΟΣ Ν. 3900/2010, ΕφημΔΔ, τ. 3/2011, σελ. 407.

²⁸¹ Για ορισμένα από τα θετικά μέτρα που έλαβε ο ν. 3900/2010 βλ. Γέροντας, Αποστόλης, «Η πρόσφατη μεταρρύθμιση της διοικητικής δικαιοσύνης (ν. 3900/2010)», ΦΑΚΕΛΟΣ Ν. 3900/2010, ΕφημΔΔ, τ. 3/2011, σελ. 383.

²⁸² Δετσαρίδης, Χρήστος, «Ζητήματα συνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 3900/2010 που ρυθμίζουν τις φορολογικές διαφορές (οι τροποποιήσεις των άρθρων 6, 79 και 277 ΚΔΔ)», όπ.π., σελ. 407.

²⁸³ Παυλόπουλος, Προκόπης, «Η κατάρρευση της φορολογικής νομιμότητας και η ανάγκη προστασίας της ατομικής ιδιοκτησίας», όπ.π., σελ. 3-4.

²⁸⁴ Αναλυτικότερα για τις αλλαγές που επέφερε ο ν. 3900/2010 βλ. και Τσιρωνάς, Αθανάσιος, «Η οικονομική μεταρρύθμιση του ν. 3900/2010 και ο νέος ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας», ΦΑΚΕΛΟΣ Ν. 3900/2010, ΕφημΔΔ, τ. 3/2011.

αρχή του κράτους δικαίου και η αρχή της νομιμότητας. Με την παραπάνω ρύθμιση επιτυγχάνεται το τραγικώς παράδοξο ο δικαστής να στέκεται παθητικός θεατής της προσβολής της αρχής της νομιμότητας, στερούμενος της σχετικής εξουσίας θεραπευτικής παρέμβασης και διατηρώντας τη δυνατότητα του *ultra petita* ελέγχου μόνο για τις φορολογικές διαφορές, με αποτέλεσμα να λειτουργεί όπως στην αστική δίκη, δρώντας στα πλαίσια της αρχής της ιδιωτικής αυτονομίας και της πρωτοβουλίας των διαδίκων.

Επιπροσθέτως, η ακύρωση της πράξης με την απόδειξη βλάβης του άρ. 79§5 εδ. β' ΚΔΔ εισάγει έναν επιπλέον περιορισμό στο δικαίωμα παροχής δικαστικής προστασίας, όταν είναι γνωστό ότι η αναρμοδιότητα και η παράβαση ουσιώδους τύπου σε ορισμένες περιπτώσεις, όπως το δικαίωμα ακροάσεως, είναι σημαντικά θέματα της αρχής της νομιμότητας, εναποθέτοντας στο διοικούμενο το βάρος απόδειξης για το εάν έχει υποστεί τελικά βλάβη, σε αντίθεση με την πάγια θέση της νομολογίας ότι το βάρος απόδειξης για την τήρηση του ουσιώδους τύπου φέρει η υπόχρεη προς τήρησή του Διοίκηση. Ο έλεγχος της τήρησης των προϋποθέσεων της νομιμότητας των πράξεων των φορολογικών οργάνων εξαρτάται από τον έλεγχο βλάβης που επέρχεται στο φορολογούμενο. Ακόμη, η άσκηση εξουσίας από το Δικαστήριο (άρ. 79§5 εδ. γ' και δ' ΚΔΔ) εισάγει κατά τρόπο ανεπίτρεπτο υποκατάσταση της φορολογικής ή τελωνειακής αρχής από το διοικητικό δικαστή, γεγονός που αντίκειται στην αρχή της διάκρισης των εξουσιών, όπως αυτή κατοχυρώνεται στο άρθρο 26 Σ, δημιουργώντας κατ' αποτέλεσμα έλλειμμα στη δικαστική προστασία.

Τέλος, οι ρυθμίσεις σχετικά με το αναλογικό παράβολο του άρθρου 277 ΚΔΔ δεν δύναται να περιορίζουν την ανοικτή πρόσβαση του διοικουμένου κατά τρόπο και βαθμό που θίγεται η ίδια η φύση του δικαιώματος του τελευταίου για προσφυγή στο Δικαστήριο, παρά μόνον εάν υφίσταται ένας νόμιμος σκοπός και αν υπάρχει εύλογη σχέση αναλογικότητας μεταξύ χρησιμοποιούμενων μέσων και σκοπών. Άλλωστε, στην προκειμένη περίπτωση ο σκοπός της απόρριψης των «όλως απερίσκεπτων και αστήρικτων» ενδίκων μέσων κατά αποφάσεων επί διαφορών μέσω των υψηλών παραβόλων δεν είναι πραγματικός, αφού η κατάπτωση του παραβόλου της έφεσης σε

περίπτωση μη προκαταβολής του διατάσσεται ανεξάρτητα προς τη σχετική κρίση του δευτεροβάθμιου δικαστηρίου^{285 286}.

Γενικότερα, κλείνοντας αυτή τη σύντομη αναφορά στο ν. 3900/2010 δέον είναι να τονισθεί ότι, ο νόμος αυτός μέσα από τα κενά και τις προχειρότητές του απέβη σε βάρος των φορολογούμενων πολιτών αντί να κατορθώσει να μετριάσει τις ανέπαρκειες της Διοίκησης, καταργώντας, παράλληλα, συνταγματικώς και υπερνομοθετικώς κατοχυρωμένα δικαιώματα των βαρυνομένων πολιτών²⁸⁷. Έχει από τη θεωρία διατυπωθεί πως βάσει του άρ. 20§1 Σ δεν επαφίεται στη βούληση του νομοθέτη η αξίωση για παροχή δικαστικής προστασίας και ούτε, κατά συνέπεια, η θέση αυτού του δικαιώματος σε αδράνεια. Οι περιορισμοί που εισήγαγε ο ανωτέρω νόμος δεν συνάδουν ούτε με το άρ. 20§1 Σ ούτε με το άρ. 6§1 ΕΣΔΑ, καθώς, κατά κύριο λόγο, περιορίζουν την πρόσβαση στη φορολογική δικαιοσύνη μέσω της αποτροπής των φορολογουμένων από την άσκηση ενδίκων μέσων και βοηθημάτων, δημιουργώντας μια δικονομία των φορολογικών διαφορών δυσμενέστερη σε σύγκριση με τις λοιπές διοικητικές διαφορές ουσίας²⁸⁸. Όμως, και στο νόμο αυτό συναντάμε, μάλλον, μη επαρκή στάθμιση ανάμεσα στην αποτελεσματικότητα της δικαστικής προστασίας και την προάσπιση του δημοσίου συμφέροντος^{289 290 291 292}.

²⁸⁵ Δετσαρίδης, Χρήστος, «Ζητήματα συνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 3900/2010 που ρυθμίζουν τις φορολογικές διαφορές (οι τροποποιήσεις των άρθρων 6, 79 και 277 ΚΔΔ)», όπ.π., σελ. 410-423.

²⁸⁶ Περισσότερα ακόμη για τις αλλαγές του ν. 3900/2010 βλ. Γέροντας, Αποστόλης, «Η πρόσφατη μεταρρύθμιση της διοικητικής δικαιοσύνης (ν. 3900/2010)», όπ.π. σελ. 370-383.

²⁸⁷ Για περισσότερα βλ. Κίτσου, Πετρούλα, «Παρατηρήσεις επί του εδαφ. β' της παρ. 1 του άρθρου 126 ΚΔΔ/μιας, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 27 ν. 3900/2010», Ειδικά θέματα, Αρμ, τ. 2/2013, σελ. 422.

²⁸⁸ Ο ν. 3900/2010 αφήνει σειρά ερωτημάτων χωρίς ξεκάθαρες απαντήσεις, όπως εάν χωρεί αναστολή εκτέλεσης πράξεων χρηματικού αντικειμένου, εάν η άσκηση προσφυγής κατά πράξεων φορολογικών και τελωνειακών αρχών αναστέλλει εκ του νόμου την εκτέλεσή τους κ.α., αφήνοντας να ίπταται ένα αρνητικό κλίμα «δαιμονοποίησης» του ιδιώτη διαδίκου και «οοσιοποίησης» της Διοίκησης, αναλυτικότερα βλ. Ταμιωλάκη, Ναταλία, «Ο νόμος 3900/2010: Η δικαιοσύνη in vitro», ΦΑΚΕΛΟΣ Ν. 3900/2010, ΕφημΔΔ, τ. 3/2011, σελ. 406.

²⁸⁹ Δετσαρίδης, Χρήστος, «Ζητήματα συνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 3900/2010 που ρυθμίζουν τις φορολογικές διαφορές (οι τροποποιήσεις των άρθρων 6, 79 και 277 ΚΔΔ)», όπ.π., σελ. 408-410.

Ακόμη και αν η βλάβη για το διάδικο είναι ανεπανόρθωτη και η προσφυγή του ουδόλως κρίνεται προδήλως απαράδεκτη ή αβάσιμη, ο δικαστής μπορεί να απορρίψει την αίτηση αναστολής, κρίνοντας ύστερα από σχετική στάθμιση, όπου οι αρνητικές συνέπειες λόγω της αποδοχής της προσφυγής θα είναι σοβαρότερες από την ωφέλεια του αιτούντος διαδίκου²⁹³.

Ένα σημείο στο οποίο αξίζει να δώσουμε λίγη περισσότερη προσοχή είναι «οι συνθήκες προπαρασκευής και τελικής ψήφισης του ν. 3900/2010», οι οποίες αναδεικνύουν μian άλλη πτυχή των επερχόμενων «θεσμικών ανατροπών» υπό την επιρροή και το βάθεμα της «σύγχρονης οικονομικής κρίσης» στην Ελλάδα και των επιπτώσεών της στη λειτουργία του κράτους δικαίου. Πρόκειται φυσικά για την «πρωτοβουλία» της ίδιας της Διοικητικής Ολομέλειας του Συμβουλίου της Επικρατείας για την «επεξεργασία και την πρόταση σχετικών διατάξεων στην εκτελεστική και τη νομοθετική εξουσία», η οποία «δεν βρίσκει» βεβαίως «έρεισμα στις ισχύουσες συνταγματικές διατάξεις» (άρ. 93§4 Σ), ούτε και στα άρθρα 6§1 και 13 ΕΣΔΑ κατά τα οποία η «δίκαιη δίκη» «δεν συμβιβάζεται με την πρακτική εκδίκασης διαφορών από δικαστικό όργανο, το οποίο συνέβαλε ουσιαστικώς στη διαμόρφωση των κανόνων γέννησής τους»²⁹⁴.

²⁹⁰ Αναλυτικότερα βλ. και Συμεωνίδης, Ιωάννης, «Οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις στη διοικητική δικαιοσύνη και ο διάλογος που έχει ανοίξει για μια νέα πορεία του κλάδου», ΦΑΚΕΛΟΣ Ν. 3900/2010, ΕφημΔΔ, τ. 3/2011.

²⁹¹ Ακόμη αναλυτικότερα για το ζήτημα των μεταρρυθμίσεων της ελληνικής διοικητικής δικαιοσύνης βλ. Μαθιουδάκης, Ιάκωβος, «Η ποιοτική απονομή της Ελληνικής Διοικητικής Δικαιοσύνης – Υπό το φως της πρόσφατης αναμόρφωσής της», ΦΑΚΕΛΟΣ Ν. 3900/2010, ΕφημΔΔ, τ. 3/2011.

²⁹² Βλ. χαρακτηριστικά και την αναφορά του καθηγητή Π. Παυλόπουλου, ο οποίος σημειώνει ότι «οι προαναφερόμενες ρυθμίσεις έρχονται να θέσουν ποικιλόμορφους και σύνθετους περιορισμούς κατά την απονομή της διοικητικής δικαιοσύνης, πάντα στο όνομα του «δημοσιονομικού δημοσίου συμφέροντος», ήτοι τις υπό έκτακτες οικονομικές συνθήκες ανάγκες επίτευξης αμιγώς δημοσιονομικών στόχων, προερχόμενων από δεσμεύσεις «μνημονιακής» προέλευσης.», Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 365.

²⁹³ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 368.

²⁹⁴ Βλ. και τη σχετική απόφαση του ΕΔΔΑ Procola της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1995, Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 382 και 387-389.

Εντούτοις, ένα σημείο στο οποίο μεγάλο μέρος της θεωρίας φρονεί ότι πρέπει να εναποθέσουμε τις ελπίδες μας, ούτως ώστε να πάψει η διολίσθηση προς τις επικίνδυνες τροχιές που διαγράφει η έννοια των «έκτακτων συνθηκών» και του εξ αυτών «κράτους έκτακτης ανάγκης» είναι η προσήλωση στη δομημένη ιεραρχία των πηγών του δικαίου, υπερεθνικών και συνταγματικών^{295 296 297}, η οποία είναι αυτή που θα μας οδηγήσει στη σωστή χρήση των πράξεων νομοθετικού περιεχομένου, στην αναβάθμιση του Κανονισμού της Βουλής, στην αποφυγή μελλοντικών παραβιάσεων ακόμη και αξιακά πιο σημαντικών διαδικασιών, όπως αυτή της αναθεώρησης ή της ενεργοποίησης της κατάστασης πολιορκίας και, τελικά, στην προστασία του θεσμικού μας οικοδομήματος²⁹⁸. Η νομοθετική λειτουργία θα πρέπει να εκτελείται με σεβασμό στα θεμελιώδη δικαιώματα και όχι στη βάση μια στείρας φοροεισπρακτικής λογικής, με απώτερο στόχο την καλλιέργεια μέσω των επόμενων μεταρρυθμίσεων φορολογικής συνείδησης, η οποία είναι το κλειδί για την εισροή εσόδων στα δημόσια ταμεία στον αντίποδα της βεβιασμένης υιοθέτησης μέτρων, τα οποία δεν επιτυγχάνουν την κοινωνική αποδοχή²⁹⁹. Παράλληλα, βέβαια, όπως προαναφέρθηκε,

²⁹⁵ Βλ. και Εμμανουηλίδης, Δημήτριος, Σκανδάλη, Μαρίνα, «Το δημοσιονομικό συμφέρον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», *όπ.π.*, σελ. 2778, όπου κάνουν λόγο για την ακόμη επιτακτικότερη στους καιρούς της κρίσης εφαρμογή του Συντάγματος μέσω αποτελεσματικού και ουσιαστικού δικαστικού ελέγχου.

²⁹⁶ Το ίδιο και Αργυρός, Αντώνης, *όπ.π.* σελ. 2825-2826, ο οποίος επισημαίνει την εξαιρετική ανάγκη το «δίκαιο της ανάγκης» να εφαρμόζεται απαρέγκλιτα μέσα στα πλαίσια των δικαστικών εγγυήσεων και της αυστηρής τήρησης των ατομικών δικαιωμάτων και των συνταγματικών ελευθεριών.

²⁹⁷ Ομοίως και ο Β. Τζέμος, ο οποίος υποστηρίζει πως τα δυσχερή δημοσιονομικά ή οικονομικά δεδομένα ενός κράτους ή μιας δημόσιας υπηρεσίας δεν επιτρέπουν με κατηγορηματικό τρόπο παρεκκλίσεις από την αρχή της νομιμότητας, η οποία ευρύτερα πλήττει τη δημοκρατική αρχή και το κράτος δικαίου, Τζέμος, Βασίλης, «Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα “χρεοφρένου”», *όπ.π.*, σελ. 496-497.

²⁹⁸ Γεραπετρίτης, Γιώργος, «Η οικονομική κρίση ως στοιχείο απορρύθμισης της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου: Νομοτέλεια ή άλλοθι;», *όπ.π.*, σελ. 2761.

²⁹⁹ Μπακάλης, Ευστάθιος, «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», *όπ.π.*, σελ. 2841.

οι δραματικές εξελίξεις στο ελληνικό και όχι μόνο δημοσιονομικό σύστημα δεν θα πρέπει να οδηγούν στην παράκαμψη της συνταγματικής κανονικότητας^{300 301 302 303}.

Εύστοχες κρίνονται στο σημείο αυτό οι παρατηρήσεις του Γ. Γεραπετρίτη, ο οποίος επισημαίνοντας, όπως πλήθος άλλων θεωρητικών και μη, τη «διαρκή κατάσταση κοινωνικού επείγοντος» στην οποία έχουμε περιέλθει και τη συνεπαγόμενη διεύρυνση της διακριτικής ευχέρειας των εθνικών οργάνων κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους, τα οποία με έναν πρωτοφανή τρόπο «προσδιορίζουν ελεύθερα κάθε φορά σε τι συνίσταται πλέον το δημόσιο συμφέρον», «συρρικνώνοντας» την ύπαρξη σχετικού δικαστικού ακτιβισμού, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι αλλαγές που βιώνουμε ξεπερνούν την έως τώρα παγιωμένη θεώρηση του συνταγματισμού και «συνιστούν μια μεγάλη συνταγματική στιγμή αλλαγής του παραδείγματος χωρίς συνταγματική αναθεώρηση». Η «αδιαφορία για την κανονιστικότητα του Συντάγματος» και την «τυπική νομιμοποίηση που αυτό αποδίδει στις κρατικές λειτουργίες» είναι ένα φαινόμενο, το οποίο απαιτεί επαναπροσέγγιση του ρόλου του δικαστή, κυρίως κατά τον έλεγχο της συνταγματικότητας των νόμων, ενισχύοντας τη δικαστική παρέμβαση, μια από τις σημαντικότερες άμυνες για τη λειτουργία των θεσμών και του κράτους δικαίου, με στόχο «σταθερά, ουσιαστικά και παιδαγωγικά να λειτουργήσει ως μόνη εγγύηση

³⁰⁰ Το ίδιο και Κατρούγκαλος, Γιώργος, «*Memoranda sunt servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ*», ό.π., σελ. 19-21, ο οποίος συντάσσεται με την άποψη περί υπεράσπισης των συνταγματικών δικαιωμάτων και την πρόταξή τους ως ανάχωμα στο «δίκαιο της ανάγκης».

³⁰¹ Ομοίως και ο Β. Τζέμος, ο οποίος τονίζει ότι «απαγορεύεται στην εκτελεστική εξουσία η δράση χωρίς νομικό έρεισμα στο δίκαιο, ακόμα κι αν αυτή είναι εξηγήσιμη οικονομικά, ακόμα κι αν υπαγορεύεται από τα δυσχερή οικονομικά δεδομένα, Τζέμος, Βασίλης, «*Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα "χρεοφρένου"*», ό.π., σελ. 497.

³⁰² Το ίδιο επισημαίνει και ο Π. Παυλόπουλος, ο οποίος σημειώνει ότι λύση θα μπορέσει να βρεθεί «αρκεί ο αναθεωρητικός νομοθέτης να διαλέξει, στο θεσμικό δρόμο ο οποίος ανοίγεται μπροστά του, το "μονοπάτι" που οδηγεί στη Δημοκρατία και τον Άνθρωπο. Δηλαδή το μονοπάτι που δεν αφήνει τη νομοθετική και την εκτελεστική εξουσία να πορεύονται πέρα κι έξω από το γράμμα και το πνεύμα του Συντάγματος.», Παυλόπουλος, Προκόπης, *Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης*, ό.π., σελ. 460.

³⁰³ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β' 693/2011, ΣτΕ ΣΤ' 1620/2011 και ΣτΕ Α' 2094/2011», ό.π., σελ. 111-112.

τήρησης του Συντάγματος». Αυτό είναι ιδιαιτέρως αναγκαίο όταν η κοινοβουλευτική αρχή ή η έκδοση των νόμων από τον αρχηγό του κράτους, «εξισορροπητικοί θεσμικοί» παράγοντες, μάλλον όχι και τόσο πειστικοί, έχουν σήμερα ατονήσει³⁰⁴.

Είναι παρατηρητέο πως όταν η εκτελεστική εξουσία αδυνατεί να ανταποκριθεί λόγω δυσχερών οικονομικών συνθηκών στις απαιτήσεις του ισχύοντος δικαίου, είναι αρμοδιότητα της νομοθετικής εξουσίας να αλλάξει το ισχύον δίκαιο. Παράλληλα, ο Συνήγορος του Πολίτη, τα ελεγκτικά σώματα της Διοίκησης και η Βουλή, ασκώντας κοινοβουλευτικό έλεγχο, και η δικαστική εξουσία έχουν την αρμοδιότητα να πείθουν ή να υποχρεώνουν την εκτελεστική εξουσία να τηρεί την αρχή της νομιμότητας παρά τις αντίξοες οικονομικές συνθήκες³⁰⁵.

Όλα τα ανωτέρω καταδεικνύουν ότι το ζητούμενο σήμερα αποτελεί μια νέα ευρωπαϊκή συνταγματική πολιτική, επικεντρωμένη στην αποτελεσματική αφύπνιση των εγγυήσεων τηρήσεως του κράτους δικαίου, η οποία θα έρθει σε σύγκρουση με την πολιτική, οικονομική και τεχνοκρατική ελίτ, που έχει το μεγαλύτερο μέρος της ευθύνης για την κρίση. Χαρακτηριστικά στο τελευταίο πόνημά του ο καθηγητής Π. Παυλόπουλος σημειώνει ότι η πολιτική της λιτότητας δεν αποτελεί «ευλογία», αντιθέτως σήμερα είναι αναγκαία η «αναβίωση ενός λελογισμένου και ορθολογικού κρατικού παρεμβατισμού ως δύναμη εκκίνησης της ανάπτυξης» στα πλαίσια ενός δημοκρατικά οργανωμένου και αποτελεσματικού κράτους κοινωνικού και δικαίου³⁰⁶. Η νέα συνταγματική οργάνωση της ΕΕ, με ειλικρινή φιλελεύθερο και κοινωνικό χαρακτήρα, δεν δύναται να οικοδομηθεί στο βωμό της ανάπτυξης ενός χρηματοπιστωτικού συστήματος κατά το αμερικάνικο πρότυπο και τις βουλές των διεθνών οίκων αξιολόγησης, αλλά οφείλουμε «να αντισταθούμε στην άναρχη και ανεξέλεγκτη δημιουργία καινοφανών θεσμών υπό την αποκλειστική επιρροή

³⁰⁴ Γεραπετρίτης, Γεώργιος, «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal», όπ.π., σελ. 21-22.

³⁰⁵ Τζέμος, Βασίλης, «Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα “χρεοφρένου”», όπ.π., σελ. 498.

³⁰⁶ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 319-320.

αυθαίρετων χρηματοπιστωτικών θεωρήσεων»³⁰⁷, θέτοντας ως γνώμονα τον ευρωπαϊκό λαϊκό παράγοντα³⁰⁸. Ωστόσο, «οι επιμέρους δράσεις του κράτους πρόνοιας από την πλευρά των κατά περίπτωση αρμόδιων φορέων είναι απαραίτητες για την αποφυγή της ρήξης του κοινωνικού ιστού»³⁰⁹. Στο σημείο αυτό «οι νομικοί μπορούν να συνδράμουν στην κατανόηση των θεσμικών όψεων της κατάστασης έκτακτης ανάγκης», αλλά κυρίως ο «κοινωνικοπολιτικός συσχετισμός δυνάμεων» και η «δυναμική των κοινωνικών κινημάτων» μπορούν να μετατρέψουν την «εικονική» σε «πραγματική κατάσταση ανάγκης»³¹⁰.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Εν κατακλείδι, ανατρέχοντας κάποιος την παρούσα σύντομη μελέτη του ζητήματος των έκτακτων φορολογικών εισφορών, οι οποίες συνιστούν ένα από τα πιο πρόσφορα και χαρακτηριστικά παραδείγματα της μεταλλαγμένης και διαρκώς μεταλλασσόμενης έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, δύναται ευχερώς να αντιληφθεί τη διαρκή επέκταση του πρωτοφανούς αυτού φαινομένου, το οποίο, όπως σε αρκετά σημεία της μελέτης αποδεικνύεται και επισημαίνεται, ενδέχεται να επηρεάσει ριζικά ακόμη και τον πυρήνα του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η έννοια του δημοσίου συμφέροντος, εύπλαστη και αόριστη νομική έννοια χρήζουσα ερμηνευτικής *ad hoc* προσέγγισης, αποτελεί θεμέλιο λίθο της αρχής της νομιμότητας και του κράτους δικαίου. Μια ερμηνεία της, ως *intra constitutionem* έννοιας, η οποία ξεφεύγει από την νομολογιακώς και μέσα από την παγκόσμια πορεία

³⁰⁷ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 262.

³⁰⁸ Γιαννακόπουλος, Κωνσταντίνος, «Μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης: το “Μνημόνιο” ως αναπαραγωγή της κρίσης του κράτους δικαίου», όπ.π., σελ. 14-15.

³⁰⁹ Παυλόπουλος, Προκόπης, Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης, όπ.π., σελ. 441.

³¹⁰ Μπελαντής, Δημήτριος, «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», όπ.π., σελ. 1135.

της διάπλάσής της κατά το πέρασμα των χρόνων, δύναται σαν ντόμινο να «τινάξει στον αέρα» με τη σειρά της όχι μόνο θεμελιώδη κοινωνικά και ατομικά δικαιώματα, αλλά και, όπως προαναφέρεται, τις βάσεις του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Δεν αποτελεί κατά την κρατούσα άποψη στη θεωρία αμφισβητήσιμο γεγονός ότι η αρχή του φαινομένου για την Ελλάδα και η μετέπειτα επεκτατική του εμφάνιση οριοθετείται στην έκδοση της απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας για τη συνταγματικότητα των «Μνημονίων», αφού, για πρώτη φορά, ο Ανώτατος Ακυρωτικός Διοικητικός Δικαστής ενσωμάτωσε επίσημα στην απόφασή του, ως δικαιολογητικό λόγο επαχθών για τον πολίτη μέτρων, το δημόσιο δημοσιονομικό συμφέρον, όπως αυτό περιγράφεται και διέπεται από ένα γενικό, οικονομικό και χρηματοπιστωτικό πλαίσιο. Αναμφισβήτητα η Ελλάδα κατέκτησε, πέρα από τα βλέμματα και το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής και παγκόσμιας κοινότητας για την πρωτοφανή για τα δεδομένα του δυτικού πολιτισμού οικονομική και κοινωνική κρίση, η οποία απορρέει πρωταρχικά από την κρίση του χρηματοπιστωτικού συστήματος, και μια «πρωτιά» ως κράτος εντός του οποίου η έννοια του δημοσίου συμφέροντος μεταλλάχθηκε με τόσο πρόδηλο και «εκκωφαντικό» τρόπο, ώστε είναι δύσκολο να ανευρεθεί ιστορικά ανάλογο παράδειγμα νομολογιακής οπισθοδρόμησης. Άλλωστε, αυτός είναι ο λόγος που η παρούσα μελέτη επικεντρώνεται στην ελληνική νομοθετική και δικαστική πραγματικότητα.

Σε κάθε περίπτωση, βεβαίως, οφείλουμε να μην ξεχνάμε ότι η Ελλάδα οδηγήθηκε στην πρωτοφανή αυτή κατάσταση όχι μόνο λόγω της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, η οποία άλλωστε έχει επηρεάσει ακόμη και την παγκόσμια υπερδύναμη των Η.Π.Α., αλλά και λόγω του ότι ως, εξαρτώμενη από τα κυρίαρχα οικονομικά κράτη της Δύσης, χώρα με πλήθος άλλων εγγενών δυσλειτουργιών ως προς τη διακυβέρνησή της, αποτέλεσε ένα καινοφανές παράδειγμα κράτους δυτικού τύπου, το οποίο έφτασε να βιώνει σε τέτοιο οριακό σημείο τις συνέπειες της παγκόσμιας οικονομικής κρίσης, με αποτέλεσμα να έχει από πολλούς χαρακτηριστεί σήμερα ως «πειραματόζωο».

Στην Ελλάδα, λοιπόν, του σήμερα ετέθησαν σε πραγματική εφαρμογή οι συνθήκες και προϋποθέσεις του «κράτους έκτακτης ανάγκης», που επί πολλά έτη συγγράφονταν για αυτές πονήματα και εργασίες στην παγκόσμια ακαδημαϊκή

κοινότητα. Το ερώτημα που δεν έχει απαντηθεί, εντούτοις, σήμερα και το οποίο δεν μένει παρά να αποδείξει η παρούσα συγκυρία είναι πως και με ποια πρωτοβουλία θα δοθεί ένα τέλος στη λειτουργία αυτού του άτυπου καθεστώτος έκτακτης ανάγκης και πότε θα οριοθετηθεί η αφετηρία για την αναδόμηση και ανασύσταση των θεμελίων του δημοκρατικού κράτους.

Επιπροσθέτως, σε πολλά σημεία της παρούσας μελέτης αποτυπώθηκε η «μετάλλαξη» που συντελέσθηκε στην έννοια του δημοσίου και δη του δημοσιονομικού συμφέροντος σε αμιγώς ταμειακό, εξυπηρετόν κυβερνητικές, αλλά ισχυρώς και βασίμως αμφισβητούμενες πολιτικές σκοπιμότητες, οι οποίες, μάλιστα, έχουν οδηγήσει το ελληνικό κράτος σε αδιέξοδο, το οποίο απειλεί βάνανυσα τη συνοχή του κοινωνικού ιστού του.

Η μετάλλαξη αυτή δεν αποτελεί, δυστυχώς, ένα απρόσωπο φαινόμενο, το οποίο περιορίζεται να προβληματίσει μόνον την κλειστή ακαδημαϊκή κοινότητα του διοικητικού δικαίου και για το οποίο θα καταναλωθούν χαρτιά, μελάνι και ατέλειωτες ώρες μελέτης και έρευνας, αλλά «χτυπά την πόρτα», εισβάλλοντας στην καθημερινότητα όλης της κοινωνίας και όχι μόνο των οικονομικά ασθενέστερων και ζώντων στις παρυφές αυτής. Η μετάλλαξη αυτή ενσαρκώνεται όταν κάποιος κοινωνικοασφαλιστικός οργανισμός δεν χορηγεί εφάπαξ βοηθήματα ή δεν εκδίδει ή σκοπίμως καθυστερεί την έκδοση συνταξιοδοτικών αποφάσεων λόγω έλλειψης των απαραίτητων κονδυλίων. Παίρνει σάρκα και οστά όταν ένα κρατικό νοσοκομείο δεν παρέχει τις συνταγματικά και νομικά προβλεπόμενες ιατρικές υπηρεσίες, επειδή δεν διαθέτει τα απαραίτητα κονδύλια. Η μετάλλαξη αυτή οδηγεί σε υπονόμηση των δημοκρατικών αξιών του πολιτεύματος, όταν το Δημόσιο καθυστερεί επί μήνες να πληρώσει τους εργαζόμενους συμβασιούχους του ή επί χρόνια τους προμηθευτές του. Το ίδιο συμβαίνει όταν η Διοίκηση με εγκύκλιο ή απλά έγγραφα τροποποιεί το ισχύον νομικό πλαίσιο επί τα χείρω για τους πολίτες χωρίς συνταγματικό και νομικό εξουσιοδοτικό έρεισμα με μοναδικό πρόσχημα την εξοικονόμηση πόρων, απαραίτητων για την οικονομική βιωσιμότητα του οικείου ασφαλιστικού οργανισμού.

Όλη αυτή η κατάσταση δεν μπορεί κανείς να αρνηθεί πως έχει οδηγήσει σε συρρίκνωση της πρακτικής εφαρμογής του δημόσιου δικαίου, όπως αυτό με τα χρόνια είχε νομολογιακά εξελιχθεί, το οποίο σήμερα ακρωτηριάζεται και φαντάζει

απολίθωμα του παρελθόντος ανίκανο να αφουγκραστεί την κοινωνία και να τεθεί σε πρακτική εφαρμογή, ούτως ώστε να επιλυθούν πλέον κοινωνικά αδιέξοδα.

Τρανό παράδειγμα, επιστρέφοντας στο κύριο αντικείμενο και την αφορμή της παρούσας μελέτης, αποτελεί η έκτακτη φορολογική εισφορά του άρθρου 53§1 του ν. 4021/2011 (ΕΕΤΗΔΕ), καθώς σήμερα κατόπιν της υπ' αριθμ. 293/2014 απόφασης του Δ' Τμήματος του Αρείου Πάγου οδηγούμαστε σε ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα έκτακτης φορολογικής εισφοράς, που επικαλούμενη τη μεταλλαγμένη γενική και αόριστη έννοια του δημοσίου συμφέροντος, απασχόλησε με τέτοια σφοδρότητα την ελληνική κοινωνία, ώστε ο αντίκτυπος είναι πλέον εμφανής και στη δικανική κρίση. Ο ΑΠ στην ανωτέρω, εντελώς πρόσφατη, απόφασή του με πλειοψηφία τριών υπέρ και δυο Αεροπαγιτών κατά τάχθηκε υπέρ της αντισυνταγματικότητας του ως άνω φορολογικού μέτρου λόγω παραβίασης του άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ, του άρθρου 2 Σ για την υποχρέωση σεβασμού της αξίας του ατόμου, του άρθρου 4 Σ για την ισότητα μεταξύ των πολιτών, του άρθρου 20 Σ για την υποχρεωτική δικαστική προστασία, του άρθρου 21 Σ για την προστασία της οικογένειας, καθώς και του άρθρου 78 Σ περί επιτρεπόμενης επιβολής του φόρου μόνο εφόσον υπάρχει νομοθετική πρόβλεψη. Λόγω της διαφοράς μιας ψήφου η υπόθεση παραπέμφθηκε στην Ολομέλεια του ΑΠ για οριστική κρίση, η οποία εάν καταλήξει οριστικά στην κρίση περί αντισυνταγματικότητας του φορολογικού μέτρου, το ζήτημα θα οδηγηθεί ενώπιον του Ανώτατου Ειδικού Δικαστηρίου, λόγω της ύπαρξης της ανωτέρω αναλυτικά περιγραφόμενης υπ' αριθμ. 1972/2012 απόφασης της Ολομέλειας του ΣτΕ, η οποία έχει κρίνει το επίδικο μέτρο ως συνταγματικά αποδεκτό.

Η ανωτέρω δικαστική οδός που έχει πάρει η υπόθεση της έκτακτης φορολογικής εισφοράς του ΕΕΤΗΔΕ καταδεικνύει, όχι μόνο τη σημαντικότητα του ζητήματος, αλλά επρόκειται να χαράξει και την πορεία στην οποία θα κινηθεί ο δικαστικός έλεγχος των πράξεων της εκτελεστικής εξουσίας σε ανάλογες περιπτώσεις, οι οποίες φαίνεται να πληθαίνουν υπό το φως της παρούσας οικονομικής συγκυρίας, θέτοντας σε κίνδυνο την ερμηνεία της έννοιας του δημοσίου συμφέροντος, με όλες τις συνέπειες που αυτή θα επιφέρει, όπως αυτές έχουν αναλυτικά εκτεθεί στα κεφάλαια της παρούσας μελέτης.

Η καθίζηση που έχει υποστεί η ελληνική οικονομία χρήζει πολιτικής αλλαγής, η οποία, όμως, προκειμένου να έχει ουσιαστικό αποτέλεσμα, είναι αναγκαίο να εναρμονιστεί με παραπληρωματικές αλλαγές και σε επίπεδο ευρωπαϊκής πολιτικής. Η Ευρωπαϊκή Ένωση καλείται στο κομβικό αυτό σημείο της πορείας της να θέσει επί τάπητος ζητήματα πολιτικής μεταστροφής της πορείας της, τα οποία όπως φαίνεται θα κρίνουν και τη βιωσιμότητά της. Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει τη δυναμική να αποτελέσει το λίκνο της μεταστροφής της πολιτικής του άκρατου νεοφιλελευθερισμού και των αγορών προς μια κοινωνικοκεντρική πολιτική, δομημένη πάνω σε διαφορετικές μορφές με διάφορο μετασχηματισμό των παραγωγικών δυνάμεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Βενιζέλος, Ε., *Το γενικό συμφέρον και οι περιορισμοί των συνταγματικών δικαιωμάτων, Κριτική προσέγγιση των τάσεων της νομολογίας*, Εκδόσεις Παρατηρητής, 1990
2. Κοντόγιωργα – Θεοχαροπούλου, Δ., Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ε., *Εμβάθυνση Δημοσίου Δικαίου Ειδικά Θέματα Διοικητικού Δικαίου*, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη 2005
3. Μουκίου, Χ., *Η κανονιστική αρμοδιότητα της διοίκησης Υπό το πρίσμα νεότερων νομολογιακών εξελίξεων*, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2009
4. Παυλόπουλος, Π., *Το Δημόσιο Δίκαιο στον Αστερισμό της Οικονομικής Κρίσης*, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη, Αθήνα 2013
5. Σπηλιωτόπουλος, Ε., *Εγχειρίδιο Διοικητικού Δικαίου Ι*, Δωδέκατη έκδοση, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, ΑΘΗΝΑ – ΚΟΜΟΤΗΝΗ 2007

6. Φινοκαλιώτης, Κ., *Φορολογικό Δίκαιο*, Γ΄ Έκδοση, Εκδόσεις Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005
7. Φορτσάκης, Θ. και Σαββαΐδου, Κ., *Φορολογικό Δίκαιο*, 4η έκδοση, ΝΟΜΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ, 2013

Ξενόγλωσση

8. Agamben, G., *Κατάσταση Εξαίρεσης*, Εκδόσεις Πατάκης, Αθήνα, 2007

Αρθρογραφία

1. Αλιβιζάτος, Ν., «Αντισυνταγματικότητες: όχι στην ανεύθυνη πλειοδοσία», Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_columns_2_11/07/2010_407646, 2010
2. Ανδρουλάκης, Β., «Σκέψεις γύρω από τον δικαστικό έλεγχο της ρυθμιστικής παρέμβασης του κράτους στην οικονομία», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/ndroulakiskratosoikonomia.pdf>, 2010, σελ. 1-9
3. Ανθόπουλος, Χ., «Κρίση και περικοπές», Εφημερίδα ΕΘΝΟΣ, <http://www.ethnos.gr/article.asp?catid=22788&subid=2&pubid=50154961>, 2011
4. Αργυρός, Α., «Τα “προνόμια” του Δημοσίου και το “Δίκαιο της ανάγκης” στο κράτος δικαίου», Νομικό Βήμα, τ. 60, 2012, σελ. 2792-2826
5. Αργυρός, Α., «ΟλΣτΕ (Συμβ.) 9/2013 – ΣΥΝΤΟΜΟ ΣΧΟΛΙΟ – “Η νομολογία της κρίσης ενδυναμώνει πλήρως τα προνόμια του Δημοσίου”», Νομικό Βήμα, τ. 61, 2013, σελ. 2282-2288
6. Αυγερινού, Χ., «Δημόσιο Συμφέρον – Θέσεις του Ελληνικού Δημοσίου σε πρόσφατες μεγάλες δίκες στην Ολομέλεια του ΣτΕ και στο ΑΕΔ – Νομολογία», Νομικό Βήμα, τ. 60, 2012, σελ. 2779-2791

7. Βλαχογιάννης, Α., «Η συνταγματικότητα του “Μνημονίου” υπό το φως της (αμερικανικής) θεωρίας του δικαστικού αυτοπεριορισμού», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, <http://www.constitutionalism.gr/site/1968-i-syntagmatikotita-toy-mnimoniou-ypo-to-fws-tis-am/>, 2011, μερ. Ι-ΙΙΙ.
8. Γεραπετρίτης, Γ., «Ο έλεγχος των οικονομικών επιλογών από τον δικαστή: Προβολές του New Deal», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/37gerapetritisnewdeal17_2011_8_22_14_37_17.pdf, 2011, σελ. 1-23
9. Γεραπετρίτης, Γ., «Η οικονομική κρίση ως στοιχείο απορρύθμισης της ιεραρχίας των πηγών του δικαίου: Νομοτέλεια ή άλλοθι;», Νομικό Βήμα, τ. 60, 2012, σελ. 2754-2761
10. Γέροντας, Α., «Η πρόσφατη μεταρρύθμιση της διοικητικής δικαιοσύνης (ν. 3900/2010)», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 3, 2011, σελ. 370-383
11. Γέροντας, Α., «Το Μνημόνιο και η δικαιοπαραγωγική διαδικασία», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 5, 2010, σελ. 705-728
12. Γιαννακόπουλος, Κ., «Μεταξύ εθνικής και ενωσιακής έννομης τάξης: το “Μνημόνιο” ως αναπαραγωγή της κρίσης του κράτους δικαίου», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/giannakopoulos.pdf>, 2011, σελ. 1-15
13. Γιαννακόπουλος, Κ., «Το δημόσιο συμφέρον υπό το πρίσμα της οικονομικής κρίσης Σκέψεις με αφορμή τις αποφάσεις ΣτΕ Β΄ 693/2011, ΣτΕ ΣΤ΄ 1620/2011 και ΣτΕ Α΄ 2094/2011», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 1, 2012, σελ. 100-112
14. Γιαννακόπουλος, Κ., «Το κράτος δικαίου και η εθνική κυριαρχία μπροστά στο ΔΝΤ», Εφημερίδα Δημοσίου Δικαίου, τ. 1, 2010, σελ. 2-3

15. Δετσαρίδης, Χ., «Ζητήματα συνταγματικότητας των διατάξεων του ν. 3900/2010 που ρυθμίζουν τις φορολογικές διαφορές (οι τροποποιήσεις των άρθρων 6, 79 και 277 ΚΔΔ)», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 3, 2011, σελ. 407-423
16. Διβάνη, Χ., «ΣΧΟΛΙΟ για την ΣτΕ 693/2011 (Β' Τμήμα, 7μ.)», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, http://www.google.gr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&frm=1&source=web&cd=1&ved=0CCkQFjAA&url=http%3A%2F%2Fwww.nsk.gov.gr%2Fwebnsk%2Fpdf.jsp%3Ffileid%3D30491475&ei=ghv1UvnlJMmO5ATVnoDAAg&usg=AFQjCNE6NaF_Y-wkH6BvhEDQfsBMVcsvsw&bvm=bv.60799247,d.bGE, σελ. 1-20
17. Δρόσος, Ι., «Ερωτήματα συνταγματικότητας», Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=263658>, 2009
18. Δρόσος, Ι., «Ζητήματα συνταγματικής οργάνωσης, δικαστικής προστασίας και δημοκρατίας στην εποχή της σημερινής κρίσης», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/drosos_2013_1_22_19_1_33.pdf, 2013, σελ. 1-14
19. Εμμανουηλίδης, Δ., Σκανδάλη, Μ., «Το δημοσιονομικό συμφέρον και η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας», Νομικό Βήμα, τ. 60, 2012, σελ. 2762-2778
20. Καϊδατζής, Α., «"Μεγάλη πολιτική" και ασθενής δικαστικός έλεγχος. Ένα σχόλιο για τις στρατηγικές τήρησης του Συντάγματος στην εποχή του "Μνημονίου"», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης», <http://www.constitutionalism.gr/site/1964-megali-politiki-kai-astenis-dikastikos-elegchos-ena/>, 2011, μερ. Ι.-ΙV.
21. Κατρούγκαλος, Γ., «Memoranda sunt servanda? Η συνταγματικότητα του νόμου 3845/2010 και του μνημονίου για τα μέτρα εφαρμογής των συμφωνιών με ΔΝΤ, ΕΕ και ΕΚΤ», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός

- Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης», <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/atrougalosmemoranda2192010.pdf>, 2010, σελ. 1-23
22. Καψάλη, Β., «Δημόσιο συμφέρον και έλεγχος συνταγματικότητας στο πλαίσιο της οικονομικής ελευθερίας», Δικαιώματα του Ανθρώπου, Νο 38, 2008, σελ. 511-567
23. Κίτσου, Π., «Παρατηρήσεις επί του εδαφ. β' της παρ. 1 του άρθρου 126 ΚΔΔ/μιας, όπως τροποποιήθηκε με το άρθρο 27 ν. 3900/2010», Αρμενόπουλος, τ. 2, 2013, σελ. 418-422
24. Μαθιουδάκης, Ι., «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ Ι», Αρμενόπουλος, τ. 11, 2011, σελ. 1887-1892
25. Μαθιουδάκης, Ι., «Η παροχή ηλεκτρικής ενέργειας στην υπηρεσία των εισπρακτικών μηχανισμών του κράτους – σχετικά με το ειδικό τέλος ηλεκτροδοτούμενων δομημένων επιφανειών (άρθρο 53 ν. 4021/2011)», Αρμενόπουλος, τ. 6, 2012, σελ. 1014-1023
26. Μαθιουδάκης, Ι., «Η ποιοτική απονομή της Ελληνικής Διοικητικής Δικαιοσύνης – Υπό το φως της πρόσφατης αναμόρφωσής της», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 3, 2011, σελ. 440-459
27. Μαθιουδάκης, Ι., «Μετασχηματισμοί του ταμειακού συμφέροντος του Δημοσίου σε περίοδο έντονης οικονομικής κρίσης. Με αφορμή τις πρόσφατες αποφάσεις 693/2011 (κατά μειοψ.) και 1620/2011 (κατά πλειοψ.) του ΣΤ' Τμ. του ΣτΕ», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/38mathioudakistameiako18.pdf>, 2011, σελ. 1-19
28. Μάλλιου, Α., «Η από το Δικαστήριο κρίση περί αντισυνταγματικότητας της έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης», Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, τ. 64, 2010, σελ. 333-334
29. Μάλλιου, Α., «Η συνταγματικότητα της έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης Ν. 3758/2009, σύμφωνα με την με αριθμό 1123/2010 απόφαση του Διοικητικού Εφετείου Αθηνών», Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, 2010, σελ. 1251-1256

30. Μάλλιου, Α., «Ο συνταγματικός χρονικός περιορισμός της φορολογικής αναδρομής στην περίπτωση της “έκτακτης οικονομικής ενίσχυσης” του Ν. 3758/2009, υπό το πρίσμα της με αριθμό 693/2011 απόφασης του Συμβουλίου της Επικρατείας», Δελτίο Φορολογικής Νομοθεσίας, τόμος 65, τ. 1475, 2011, σελ. 1427-1468
31. Μανιτάκης, Α., «Τα συνταγματικά ζητήματα του Μνημονίου ενόψει μοιρασμένης κρατικής κυριαρχίας και επιτηρούμενης δημοσιονομικής πολιτικής», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης, http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/manitakis_2011_11_3_20_0_23.pdf, 2011, σελ. 1-39
32. Μανιτάκης, Α., «Το φάντασμα του Μνημονίου και η εθνική κυριαρχία», Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_columns_3_12/06/2011_445590, 2011
33. Μαριάς, Ε., «Η δανειακή σύμβαση Ελλάδας-κρατών Ευρωζώνης υπό το πρίσμα των θεσμών και του δικαίου της ΕΕ», Νομικό Βήμα, τ. 58, 2010, σελ. 2204-2222
34. Μαρκαντωνάτου, Μ., «Το κράτος της δημοσιονομικής κρίσης και οι ρητορικές της έκτακτης ανάγκης, του οικονομικού πολέμου και της υποχώρησης της κυριαρχίας», Θέσεις – τριμηνιαία επιθεώρηση, τ. 118, 2012, σελ. 1-16
35. Μπακάλης, Ε., «Μνημονιακά Φορολογικά Μέτρα: Αρχή φορολογικής μεταρρυθμίσεως ή ομολογία απεγνωσμένης προσπάθειας;», Νομικό Βήμα, τ. 60, 2012, σελ. 2827-2841
36. Μπελάντης, Δ., «Η κατάσταση εξαίρεσης και οι εφαρμογές της στο πρόγραμμα «στήριξης της ελληνικής οικονομίας», Δικαιώματα του Ανθρώπου, Νο 48, 2010, σελ. 1115-1135
37. Πατσίκας, Δ., «ΣΧΟΛΙΟ για την ΟλΣτΕ 1685/2013», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος Αριστόβουλος Μάνεσης,

http://www.constitutionalism.gr/site/wp-content/uploads/2013/09/2013_patsikas_eisfora_%CF%83%CF%87%CF%8C%CE%BB%CE%B9%CE%BF.pdf, 2013, σελ. 1-4

38. Πεχλιβανίδου, Μ. – Α., «ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ, ΣτΕ 1620/2011, ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ ΙΙ», Αρμενόπουλος, τ. 11, 2011, σελ. 1887-1894
39. Πικραμμένος, Π., «Δημόσιο δίκαιο σε έκτακτες συνθήκες από την οπτική της ακυρωτικής διοικητικής διαδικασίας», Νομικό Βήμα, τ. 10, 2012, σελ. 2643-2647
40. Σκιαδάς, Δ., «Σύνταγμα και Δημοσιονομικοί Κανόνες: μια δύσκολη σχέση», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 1, 2011, σελ. 11-20
41. Σκλιάς, Α., «Η οικονομική κρίση στην Ελλάδα και η επίδρασή της στη δικανική σκέψη», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 1, 2012, σελ. 81-84
42. Συμεωνίδης, Ι., «Οι πρόσφατες μεταρρυθμίσεις στη διοικητική δικαιοσύνη και ο διάλογος που έχει ανοίξει για μια νέα πορεία του κλάδου», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 3, 2011, σελ. 384-393
43. Συντακτική Επιτροπή ΝοΒ Τομέα Δημοσίου Δικαίου, «Συμβούλιο Επικρατείας (Ολομέλεια) Αριθ. 2527/2013», ΣΧΟΛΙΟ Το τέλος επιτηδεύματος ως «Κεφαλικός φόρος», Νομικό Βήμα, τ. 61, 2013, σελ. 1627-1642
44. Σωτηρέλλης, Γ., «Πρόβλημα η αναδρομική ισχύς του μέτρου», Εφημερίδα ΤΟ ΒΗΜΑ, <http://www.tovima.gr/opinions/article/?aid=263659>, 2009
45. Ταμιωλάκη, Ν., «Ο νόμος 3900/2010: Η δικαιοσύνη in vitro», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 3, 2011, σελ. 394-406
46. Τζέμος, Β., «Δημοκρατικό κράτος δικαίου, δυσχερή οικονομικά δεδομένα και συνταγματική ρήτρα “χρεοφρένου”», Θεωρία και Πράξη του Διοικητικού Δικαίου, τ. 5, 2011, σελ. 496-506

47. Τσιρωνάς, Α., «Η δικονομική μεταρρύθμιση του ν. 3900/2010 και ο νέος ρόλος του Συμβουλίου της Επικρατείας, Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 3, 2011, σελ. 424-439
48. Τσουρουφλής, Α., «Προβληματισμοί σχετικά με τη συνταγματική αρχή της περιορισμένης αναδρομικότητας των φορολογικών νόμων υπό το φως της πρόσφατης νομολογίας (ΣτΕ 1912/2009, Διοικ.Πρωτ.Αθ. 18440/2009)», Το Σύνταγμα, τ. 1, 2010, σελ. 173-192
49. Φατούρου, Χ., «Η έκταση της επιτρεπόμενης αναδρομικής ισχύος των δυσμενών φορολογικών νόμων κατά το άρθρο 78 § 2 Σ», Εφημερίδα Διοικητικού Δικαίου, τ. 1, 2012, σελ. 35-49
50. Φορτσάκης, Θ., «Αντισυνταγματική και κοινωνικά άδικη η ρύθμιση», Εφημερίδα ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ, http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_economy_1_26/07/2009_323507, 2009
51. Φουντεδάκη, Π., «Οι ανατροπές της κανονικότητας και το καθεστώς έκτακτης ανάγκης», Το Σύνταγμα, τ. 4, 2007, σελ. 1149-1188
52. Φωτοπούλου, Β., «Αντισυνταγματική η έκτακτη εισφορά», Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=114334>, 2009
53. Χρυσόγονος, Κ., «Η αλήθεια για το Μνημόνιο», Εφημερίδα ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ, <http://www.enet.gr/?i=news.el.article&id=287251>, 2011
54. Χρυσόγονος, Κ., «Η χαμένη τιμή της ελληνικής δημοκρατίας, Ο μηχανισμός “στήριξης της ελληνικής οικονομίας” από την οπτική της εθνικής κυριαρχίας και της δημοκρατικής αρχής», Ιστότοπος www.constitutionalism.gr, Επιστημονικός Όμιλος «Αριστόβουλος Μάνεσης», <http://constitutionalism.gr/site/wp-content/mgdata/pdf/xrysogonosxamenitimi.pdf>, 2010, σελ. 1-20

Ξενόγλωσση

55. Meyler, B., “Economic Emergency and the Rule of Law”, Cornell Law School research paper No. 06-045, 2006, pp. 1-37

56. Tushnet, M., “The Political Constitution of Emergency Powers: Some Lessons from Hamdan”, Minn. L. Rev. 91, 2007, pp. 1451-1472

Πηγές από το διαδίκτυο

1. Βουλή των Ελλήνων, Β' Διεύθυνση Επιστημονικών Μελετών Τμήμα Νομοτεχνικής Επεξεργασίας Σχεδίων και Προτάσεων Νόμων, http://www.ydmed.gov.gr/wpcontent/uploads/2012/12/19_n4093_01_14_dieythinsi_epistim_meletwn.pdf, 2012, σελ. 1-31
2. Ιστότοπος ΔΙΚΑΣΤΗΣ Blog, «Το νομικό πλαίσιο σύνταξης Μνημονίων προσδιόρισε ο Πρόεδρος του ΣτΕ», http://dikastis.blogspot.gr/2012/03/blog-post_9110.html, 2012
3. Ιστότοπος econews.gr, <http://www.econews.gr/2012/11/07/fotovoltaika-eisfora-vouli/>, 2012
4. Ιστότοπος Energia.gr, http://www.energia.gr/article.asp?art_id=63508, 2012
5. Πατσίκας, Δ., «Salus patriae suprema lex esto: Σκέψεις για τον δικαστικό έλεγχο σε συνθήκες “δημοσιονομικού εκτροχιασμού”», Blog, <http://dimitrispatsikas.wordpress.com/2013/04/30/salus-patriae/#more-265>, 2013
6. Παυλόπουλος, Π., «Η κατάρρευση της φορολογικής νομιμότητας και η ανάγκη προστασίας της ατομικής ιδιοκτησίας», Παρέμβαση του Προκόπη Παυλόπουλου, <http://pomida.gr/foroi/pavloroulos.pdf>, σελ. 1-7

Νομολογία (με τη σειρά που αναφέρεται στην εργασία)

1. (Ολ)ΣτΕ 1094/1987
2. (Ολ)ΣτΕ 668/2012
3. (Ολ)ΣτΕ 1283/2012
4. ΑΕΔ 2/2012
5. ΣτΕ 1620/2011

6. ΣτΕ 1373/2012
7. (Ολ)ΣτΕ 1286/2012
8. ΣτΕ 693/2011
9. ΣτΕ 1620/2011
10. Μειδάνης κ. Ελλάδας, απόφαση ΕΔΔΑ της 22ας Μαΐου 2008, App. No. 33977/06
11. VARNIMA Corporation International S.A. κ. Ελλάδος, απόφαση ΕΔΔΑ της 28^{ης} Μαΐου 2009, App. No. 48906/2006
12. Ζουμπουλίδης κ. Ελλάδος, απόφαση ΕΔΔΑ της 14^{ης} Δεκεμβρίου 2006, App. No. 36963/2006
13. Λάρκος κ. Κύπρου, απόφαση ΕΔΔΑ της 11^{ης} Μαΐου 1998, App. No. 29515/1995
14. SCM Scanner de l' Ouest Lyonnais et autres κ. Γαλλίας, απόφαση ΕΔΔΑ της 21^{ης} Ιουνίου 2007, App. No. 12106/2003
15. Cabourdin κ. Γαλλίας, απόφαση ΕΔΔΑ της 30^{ης} Αυγούστου 2000, App. No. 60796/2000
16. BVerfGE 4, 7 (17), απόφαση της 20^{ης} Ιουλίου 1954
17. ΣτΕ 2094/2011 (Α' Τμημ.)
18. ΣτΕ 924/1951
19. ΣτΕ 290/1988
20. ΔΕφΑθ 1123/2010
21. ΣτΕ 1620/2011
22. ΣτΕ 1317/1970
23. (Ολ)ΣτΕ 1318/1970
24. ΣτΕ 3098/1981

25. (Ολ)ΣτΕ 3653/1981
26. ΣτΕ 3202/1982
27. ΣτΕ 116/1983
28. ΣτΕ 2209/1983
29. ΣτΕ 3515/1983
30. ΣτΕ 357/1984 επταμ.
31. ΣτΕ 3639/1984
32. ΣτΕ 707/1986
33. ΣτΕ 2729/1986
34. ΣτΕ 1972/2012
35. ΣτΕ 3441/1981
36. (Ολ)ΣτΕ 3596/1991
37. (Ολ)ΣτΕ 3597/1991
38. (Ολ)ΣτΕ 872/1992
39. (Ολ)ΣτΕ 921/1993
40. (Ολ)ΣτΕ 5514/1995
41. (Ολ)ΣτΕ 4666/1998
42. (Ολ)ΣτΕ 1302/1999
43. (Ολ)ΣτΕ 3630/2004
44. ΣτΕ 914/1997
45. ΣτΕ 4670/1998
46. ΣτΕ 543/1999

47. ΣτΕ 3036/1970
48. ΣτΕ 1580/1980
49. ΣτΕ 3441/1981
50. ΑΕΔ 783/1982
51. ΔΕφΑθ 2086/2012
52. (Ολ)ΣτΕ 2527/2013
53. ΣτΕ 3046/2007
54. (Ολ)ΣτΕ 953/2011
55. (Ολ)ΣτΕ 954/2011
56. (Ολ)ΣτΕ 1513/2009
57. (Ολ)ΣτΕ 71/2009
58. (Ολ)ΣτΕ 3654/2008
59. ΑΕΔ 3428/2006
60. ΑΕΔ 9/2009
61. (Ολ)ΕλΣυν 416/2010
62. (Ολ)ΕλΣυν 148/2010
63. (Ολ)ΕλΣυν 2448/2008
64. ΔΕφΑθ 386/2009
65. ΔΕφΑθ 433/2009
66. ΔΕφΑθ 383/2009
67. ΔΕφΑθ 511/2009
68. ΔΕφΑθ 671/2009

69. ΔΕφΑθ 710/2009
70. ΔΕφΑθ 711/2009
71. ΑΠ 1722/2010
72. (Ολ)ΑΠ 31/2007
73. (Ολ)ΑΠ 2/2011
74. (Ολ)ΑΠ 766/2010
75. (Ολ)ΑΠ 272/2009
76. (Ολ)ΑΠ 1865/2008
77. (Ολ)ΑΠ 1866/2008
78. ΜονΔΠρΑθ 18440/2009
79. (Ολ)ΣτΕ 1317/1979
80. ΣτΕ 1865/1985
81. (Ολ)ΣτΕ 2166/2003
82. (Ολ)ΣτΕ 2860/2003
83. ΣτΕ 2861/2006
84. ΣτΕ 327/2006
85. ΣτΕ 1107/2007
86. (Ολ)ΣτΕ 1318/1979
87. (Ολ)ΣτΕ 3098/1981
88. (Ολ)ΣτΕ 3653/1981
89. (Ολ)ΣτΕ 3202/1982
90. (Ολ)ΣτΕ 116/1983

91. (Ολ)ΣτΕ 2208/1983
92. ΣτΕ 3693/1984
93. ΣτΕ 79/1985 (Β' Τμήμα)
94. (Ολ)ΣτΕ 3515/1983,
95. ΣτΕ 357/1984 επταμ.
96. (Ολ)ΣτΕ 3639/1984
97. (Ολ)ΣτΕ 797/1986
98. (Ολ)ΣτΕ 2729/1986
99. C-35/98 της 6^{ης} Ιουνίου 2000, Verkooijen
100. C-367/98 της 4^{ης} Ιουνίου 2002, Επιτροπή κ. Πορτογαλίας
101. C-109/04 της 17^{ης} Μαρτίου 2005, Kranemann
102. (Ολ)ΣτΕ 1685/2013
103. ΟλΣτΕ 1663/2009
104. ΑΠ 3/2006
105. ΑΠ 1128/2010
106. ΟλΣτΕ 9/2013
107. Τα-52/12 R της 19^{ης} Σεπτεμβρίου 2012, Ελληνική Δημοκρατία κ. Ευρωπαϊκής Επιτροπής
108. ΣτΕ 1619/2012
109. ΣτΕ 2164/2012
110. ΣτΕ 1971/2012
111. ΑΠ (Δ' Τμ.) 293/2014

